

Motreformasjonens avantgarde

En kartlegging av norske holdninger til
jesuittordenen på 1900-tallet

Iris Kvellestad

5/15/2012

Takk til!

Først av alt vil jeg takke min veileder, Dag Øystein Endsjø, for konstruktiv og oppmuntrende veiledning. Jeg vil også takke Lisbeth Mikaelsson, for en utrolig oppklarende veiledningssamtale, på et tidspunkt da jeg ikke klarte se verken mål eller mening med arbeidet mitt.

I sammenheng med oppgaveskrivingen, har jeg vært så heldig at jeg har fått tatt del i prosjektet « Jøden som kulturell konstruksjon», ved HL-senteret. En stor takk går derfor til HL-senteret som har gitt meg økonomisk støtte, interessante faglige innspill og muligheten til å sette arbeidet mitt inn i en større faglig sammenheng. I den sammenheng, er jeg spesielt takknemlig ovenfor Kjetil Simonsen; for oppmuntrende samtaler og gode faglige innspill.

Den aller største takken går til min kjære familie, som er en stabil støtte i livets stormkast. Takk Ole, for at du har holdt ut med en masterstudent, som har levd i en verden med grunnlovsparagrafen, jesuitter og konspirasjoner, de siste tre årene. Dette krever et mot og en tålmodighet, jeg altfor sjeldent viser at jeg verdsetter.

Iris Kvellestad, Bergen, 14/05-2012

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning

- 1.1 Problemstilling
- 1.2 Kilder
- 1.3 Metodiske utfordringer
- 1.4 Begrepsavklaringer
- 1.5 Tidligere forskning
- 1.6 Oppgavens struktur

Kapittel 2: Jesuittordenen

- 2.1 Guds soldater
- 2.2 Det jesuittiske særpreg
- 2.3 De åndelige øvelsene
- 2.4 Jesuittenes mål og midler
- 2.5 Popularitet og upopularitet
- 2.6 Jesuittmyten
- 2.7 Oppløsningen

Kapittel 3: Grunnlovparagrafen

- 3.1 Norges Grunnlov av 1814
- 3.2 Religionsfrihet
- 3.3 Tidligere jesuittforbud
 - 3.3.1 Jesuittiske studiesteder
 - 3.3.2 Gjerpen-saken
 - 3.3.3 Klosterlasse
 - 3.3.4 Totalforbud mot jesuitter
 - 3.3.5 Religionsprivilegier
- 3.4 Lovendringsdebatten i 1897

Kapittel 4: Jesuittdebatten i den politiske offentligheten i 1925

- 4.1 Bakgrunnen for lovendringsforslaget
- 4.2 "Kirkefolkets" holdning
- 4.3 Prinsippet om åndsfrihet
- 4.4 Kardinal van Rossums visitas
- 4.5 Jesuittene som propagandister
- 4.6 Jesuittenes mål, midler og politiske aktivisme
- 4.7 Madagaskarhendelsene
 - 4.7.1 Det jesuittiske angrep

4.8 Resultatet av debatten

4.9 Oppsummerende kapittelkonklusjon

Kapittel 1. Innledning

Jesu selskap, bedre kjent som Jesuittordenen, er en av den katolske kirkes mest sagnomsuste munkeorden. Myter har blitt spunnet om jesuittene siden ordenen ble stiftet i 1534. I sin over 400-årige historie, har ordenen blitt beskyldt for å konspirere mot konger, styre politikken i katolske land, arbeide for verdensherredømme og oppildne til revolusjoner. Myter om jesuittenes grusomme og umoralske handlinger, florerte i Europa under reformasjons- og motreformasjonstiden. Både i katolske og protestantiske land ble jesuittene tiltrodd å utføre handlinger som: spedbarnsdrap, utnyttning av rike enker og hjernevasking av barn, for å utbre den katolske tro og øke sin rikdom. Av mindre konspirasjonsteoretiske forestillinger om ordenen: var påstander om at ordenen hadde utviklet en egen spiritualitet og moralteologi. Kritikere av ordenen har hevdet at denne moralteologien rettferdiggjorde alt i fra løgn til drap, så lenge målet for handlingene var godt.

Kjært barn har mange navn. Jesuittene har opp gjennom historien blitt omtalt som: Romerkirkens avantgarde, Motreformasjonens stormtropper, Pavekirkens marionetter og Jesu soldater. Jesuittene ble tiltrodd å være ”kadaverlydige” til paven; tanketomme og følelseskalde redskaper for den romerske kirken. Klare til å utføre enhver ordre fra sin overordnede. Slike forestillinger var også vanlige i Norge på 1900-tallet. Slår en opp i norske ordbøker, også i dag, vil en finne noen interessante forklaringer på hva ord som jesuitt og jesuittisme betyr. Den konkrete betydningen av ordet jesuitt er selvsagt: medlem av Jesuittordenen. Den overførte betydningen av ordet, er den som er interessant: slu, falsk, renkefull og skinnhellig¹. Den overførte betydningen av jesuittisme er: person som under maske av fromhet vil bruke ethvert middel for å nå sitt mål². Den overførte betydningen av ordene jesuitt og jesuittisme, gjenspeiler forestillinger som fantes om ordenen, i det norske samfunn på 1900-tallet.

Fra 1814 til 1956 hadde Norge et jesuittforbud i Grunnlovens paragraf to. Dette forbudet ble foreslått opphevet to ganger, før det ble fjernet i 1956. Alle tre gangene jesuittforbudet ble foreslått fjernet førte det til debatt, både i Stortinget og i landets aviser. Det er disse debattene jeg vil fokusere på i min oppgave, de offentlige debattene om jesuittforbudet i grunnloven.

¹ http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2010110808133

² Lundeby, Fossetøl, Grimnes, Vassh 1995

1.1 Problemstilling

Denne masteroppgaven tar sikte på å kartlegge holdninger til Jesuittordenen i Norge på 1900-tallet. Mer presist: holdninger som kom til syne i sammenheng med forslag om å oppheve jesuittforbudet i paragraf to i Grunnloven: "jesuitter må ikke taales". Ved tre anledninger ble slike forslag debattert og behandlet av Stortinget. I 1897, 1925 og til slutt i 1956, da det til slutt ble fjernet.

Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjender sig til den, ere forpliktete til at oppdrage sine Børn i den samme. Jesuitter og Munkeordener maa ikke taales. Jøder ere fremdeles utelukkede fra Adgang til Riget³.

Slik lød paragraf to etter den endelige revideringen av grunnloven i 1814. Paragrafen har blitt endret ved flere anledninger. I 1851, ble jødeforbudet fjernet og i 1897 ble munkeforbudet tatt bort. Samme år ble også et forslag om å oppheve jesuittforbudet behandlet og nedstemt i Stortinget. I 1923 ble jesuittforbudet igjen foreslått fjernet. Forslaget ble behandlet og nedstemt med et overveldende flertall i Stortinget i 1925. Først i 1956 ble jesuittforbudet fjernet fra Grunnloven. Begrunnelsen for denne avgjørelsen, var at forbudet stred i mot prinsippet om religionsfrihet i den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Det var ønske om å ratifisere konvensjonen for beskyttelse av menneskerettighetene, uten forbehold, som var bakgrunnen for denne avgjørelsen.

Det er holdninger som kom til syne i den norske offentligheten på 1900-tallet, jeg ønsker å belyse her. Forestillinger om Jesuittordenen som trådte frem i stortingsdebattene og i avisene. Sekundært belyser også denne oppgaven utviklingen av den statsstyrte religiøse toleransen på 1900-tallet. En utvikling som forenklet kan sies å begynne med den statsstyrte religiøse intoleransen på 1600-tallet, til den statsstyrte religiøse toleransen på slutten av 1900-tallet. Fra et statlig ønske om konfesjonell enhet, til en aksept av det pluralistiske samfunn. På begynnelsen av 1900-tallet, var prinsippet om religionsfrihet, et anerkjent prinsipp. Likevel viste det seg en motvilje mot å realisere det i praksis. I 1956 derimot, ble prinsippet realisert.

Dette er ikke en avhandling om jesuittenes "lidelseshistorie" i Norge. I norsk sammenheng kan man ikke omtale jesuittene som et lidende fellesskap utsatt for fordommer og stigmatisering. Dette av den enkle grunn at det ikke fantes noen etablert Jesuittorden i Norge på denne tiden.

³ <http://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>

Nordmenns fordommer mot jesuitter, baserte seg derfor ikke på uheldige erfaringer med ordenen, men på historier fortalt om dem i andre land.

Spørsmål jeg søker å besvare i denne oppgaven er følgende:

Hvilke argumenter ble brukt i debattene om jesuittforbudet? Hvilke holdninger kom til syne i disse argumentene? Hvordan forandret disse argumentene seg fra 1925 til 1956?

1.2 Kilder

Debattene om jesuittene er ikke debatter som har vært aktuelle gjennom hele 1900-tallet, det er en debatter som har blitt aktualisert gjennom konkrete hendelser. Disse hendelsene, er de tidligere nevnte lovendringsforslagene som ble behandlet i Stortinget. Likevel har jeg funnet overraskende mange kilder som tar for seg forestillinger om jesuittordenen. Noen av disse kildene er rene konspirasjonsteoretiske og apokalyptiske forestillinger. Som eksempler på distributører av slike forestillinger, kan jeg nevne lekmannspredikanten Albert Hjorth, samfunnsdebattanten Marta Steinsvik og teologen Olav Valen-Sendestad. Hver av disse aktørene hadde fortjent en masteroppgave i seg selv. Jeg har sett meg tvunget til å avgrense oppgaven min. Valget jeg gjorde var å fokusere på den offentlige debatten. Jeg kommer derfor ikke til å bruke tid på disse anti-jesuittiske aktørene. Som kilder til den offentlige debatten har jeg benyttet meg av Stortingsforhandlingsreferat fra de aktuelle periodene og aviser fra 1925 og 1956. For å få til en mest mulig grundig sammenligning, har jeg deretter valgt å rette hovedfokus mot årstallene 1925 og 1956.

Stortingsforhandlingsreferatene fra 1897, 1925 og 1956 er mine kilder til den politiske debatten. Ellers har jeg gjennomgått utvalgte aviser for å kartlegge den offentlige debatten i avisene. Jeg har gjennomgått Morgenbladet og Dagbladet fra 1925 og 1956 på mikrofilm. Luthersk Kirketidende har jeg gjennomgått i papirformat i de samme årstallene. I Aftenposten har jeg gjort spesifikke søk i avisens digitale arkiv. Jeg har også funnet en del interessante artikler fra VG, etter spesifikke søk på A-tekst.

Aviskildene jeg har valgt er forskjellige, med forskjellig profil, politisk tilknytning, mål- og lesergruppe. Dette er et bevisst valg, for å kunne strekke over mest mulig uensartede kilder og således kunne finne ut hvilke lag av befolkningen som engasjerte seg sterkest i spørsmålet. På denne måten har jeg lyktes i å finne artikler som omtalte jesuittdebatten, både i den liberale og radikale pressen, i den konservative og i den kirkelige pressen.

1.3 Metodiske utfordringer

Dette er en komparativ oppgave, i den forstand at den sammenligner meningsutvekslinger i 1925 og 1956. Sammenligning kan være en fruktbar metode for å avdekke både forskjeller og likheter, mellom to debatter. Men som Michael Strausberg⁴ påpeker, er sammenligning også *alltid* interessestyrt, likegyldig om det er religiøse, antireligiøse eller vitenskaplige interesser man forfølger. Sammenligning kan ses som en trefoldig relasjon: man sammenligner to saker i forhold til noe annet: nemlig forskerens interesser. Sammenligning er en grunnleggende kognitiv strategi som også inngår i vitenskaplige sammenhenger. Samtidig innebærer sammenligning ”en modifisering av et sannhetskrav”⁵, dette fordi forskeren setter det som blir sammenlignet i en relasjon som bestemmes av forskningsinteresser. På tross av dette er sammenligning også en strategi som kan sikte mot å gi forklaringer på fenomener. I min oppgave håper jeg at sammenligningen vil fungere som en illustrasjon på forskjellene og likhetene i debattene om jesuittordenen og således bidra til å få frem hva som førte til en lovendring i 1956.

Det kan være fruktbart å bruke aviser som kilder til offentlige debatter. Samtidig er det også en utfordrende oppgave. Det kan være vanskelig å vite hvem som står bak de forskjellige meningsutvekslingene. Spesielt i avisene fra 1925, var det vanlig å skrive anonyme leserinnlegg, heller ikke avisens artikler ble signert av journalisten som skrev dem. Jeg fremstiller derfor artiklene jeg har funnet som ”redaksjonelle” innlegg eller artikler. Anonyme leserinnlegg oppgir jeg nettopp som dette.

Samtidig som det er vanskelig å avgjøre hvem som sier hva, kan det også være vanskelig å forstå hva som menes. Språket fra 1920-tallet og 1950-tallet var vel så fullt av metaforer, symbolikkbruk og referanser til allmennkunnskap, som det er i dag. Det er dog ikke alltid like lett å forstå symbolikkbruken brukt da, som den brukt nå. Dette krever refleksjon, tolkning og kjennskap til perioden.

Stortingsforhandlingene er referater fra stortingsdebatter. Referatet fra 1925, er helt klart det mest utfyllende, i henhold til hvem som sier hva. Referatet fra 1897, bærer preg av å være mer et slags sammendrag av debatten. Det var derfor ikke like lett å plassere de forskjellige argumentene. Referatene fra 1956 inneholder en historisk oversikt over paragraf to og

⁴ Kraft og Natvig red. 2006:34

⁵ Ibid: 35

jesuittforbudet. Det inneholder også historikk om tidligere lovendringsforslag. Samtidig er referatene fra selve debatten mangelfulle.

Tolkningen av argumentasjonen er også en utfordrende oppgave. Mange av argumentene som ble brukt, var deskriptive argumenter som bar preg av en polemisk retorikk. Hvis en skulle tolket alle utsagnene under debattene bokstavelig, ville man konkludert med at deler av stortinget led av ”konspiranoia”. Man må akseptere at mange av de mest spennende utsagnene i den politiske debatten, ikke var uttrykk for et apokalyptiske verdensbilde, men en utstrakt symbol- og metaforbruk .

1.4 Begrepsavklaring

Toleranse, er et begrep som har utviklet seg til å bli noe av et hedersord. Som Alan Levine⁶ påpeker, er det også et ord med definisjonsmakt, makt til å bestemme hvem som er normal og tolerant og hvem som er unormal og intolerant. Toleranse er også et ord med mange betydninger, tolkninger og konnotasjoner. Dette gjør det nødvendig å definere begrepet, når en skal bruke det.

Begrepet stammer fra det latinske *Tolerare*, som defineres som *å holde ut, eller tåle noe*. En videre, eller overført betydning er: *å nære noe, bevare, eller preserve*.⁷ Mange skiller mellom begrepene religiøs toleranse og religiøs frihet. Førstnevnte er tillatelsen en dominerende religion gir en mindre religion til å eksistere, selv om denne blir sett på som feil, ond, eller skadelig. En kan bare snakke meningsfullt om å tolerere, når noen har makt til å ikke tolerere. Prinsippet om religionsfrihet derimot, blir sett på som *anerkjennelsen* av ideen om frihet for alle religioner og denominasjoner, uten noen form for diskriminering⁸.

Zagorin⁹ mener at begrepene religionsfrihet og religiøs toleranse, ikke kan separeres. Han hevder at toleranse alltid har hatt en relasjon til, eller utviklet seg i retning av religiøs frihet. Slik begrepene blir forstått i dag, tilsvarer de også hverandre. Dette er jeg for så vidt enig i. I dag blir begrepene toleranse og religionsfrihet brukt om en annen. Men det kan være nyttig å skille mellom disse begrepene, for å vise forskjeller i tidsperioder og utvikling. Hvis en appliserer dette på jesuittdebattene, så ble katolikkene tolerert både i 1897 og 1925, i betydningen ”tålt”. Religiøs frihet hadde de på den tiden ikke oppnådd, siden deler av deres kongregasjon var forbudt. I 1956 derimot, oppnådde katolikkene full religionsfrihet. Jesuittene

⁶ Levine 1999:2-3

⁷ Zagorin 2003 5-6

⁸ Ibid:7

⁹ Ibid:5-6

ble ikke tolerert i Norge, verken i 1897 eller 1925, men i 1956 oppnådde også de religiøs frihet i Norge.

Jesuitt-myte er et begrep jeg har lånt av Jonathan Wright (2004). Jeg viker hurtig unna myte-rite -debatter og definisjonskrangler og nøyer meg med å redegjøre for min egen bruk av ordet. Wright (2004) bruker begrepet jesuittmyte om historier, som omfatter Jesuittordenen i sin helhet. Altså, generaliserende historier som ikke skiller mellom enkeltindivider og den helhetlige ordenen. Historier som skjærer alle medlemmene av jesuittordenen over samme kam, uten å skille jesuitter ut som individuelle aktører, nasjonale grupperinger, eller enkelte grupperinger. Hvis *en* jesuitt gjorde noe galt, var det noe galt med *hele* organisasjonen. I følge Wright¹⁰ er det myten og kontra-myten om jesuittene, de konkurrerende karikaturene av jesuittene som prestlige kjeltringer eller helgenaktige helter og måten de har flyttet seg inn og ut av mote, som representerer marginen i selskapets historie. Wright påpeker også at nettopp jesuittmytene representerte de områdene hvor ordenen gjorde størst suksess. Innen utdanning, misjon og vitenskap. Jeg opererer ikke med et skille mellom myter og kontra-myter i min oppgave. I min bruk av ordet representerer jesuittmyten, både de positive og negative historiene om ordenen. Jeg tar heller ikke direkte stilling til om myten er sann eller usann. Min oppgave er å kartlegge mytene, gjennom å se på argumentasjonen i debatten. I noen tilfeller søker jeg også å kartlegge opphavet til mytene.

Jeg velger også å omtale påstandene som ble fremsatt om jesuittordenen i den offentlige debatten, som holdninger, ideer og forestillinger, heller enn fordommer. Dette er et bevisst valg. Det er gjort for å unngå å begrense fokuset mitt til de negative påstandene, men også forsøke å få med de positive. Det er også gjort for ikke å forhåndsdømme påstandene som fordommer, men muliggjøre et videre forklaringsgrunnlag. Av liknende grunner, styrer jeg også unna begreper som anti-jesuittisme. Som regel blir dette et for sterkt ord å bruke om det norske tilfellet.

1.5 Tidligere forskning

Det er ikke skrevet mye om jesuittforbudet i grunnlovens paragraf to i Norge. Som kilde til konkrete fakta om jesuittforbudet i Norge, har Einar Molland(1956) sin avhandling om jesuittforbudet, skrevet til Stortinget i anledning behandlingen av lovendringsforslaget, helt klart vært den beste. Molland er saklig, nøytral og objektiv i sin fremstilling. Han serverer rene fakta og unnlater i stor grad å komme med normative påstander. Historieverk skrevet av andre

¹⁰ Wright 2004: 12

etablerte forskere, om jesuittforbudet, har jeg hatt vanskelig for å finne. Det som derimot har vært til stor hjelp er masteroppgaver, som enten omhandler temaet direkte eller indirekte.

Det arbeidet som tematisk sett ligger nærmest mitt eget er Ulrik Sverdrup-Thygesons masteroppgave i juss: *Grunnlovens forbud mot jesuitter og munkeordener : religionsfrihet og grunnlovskonservatisme 1814-1956* (2010). Denne oppgaven har supplert meg med mye interessant informasjon om loven.

Det bør nevnes at det ble skrevet en oppgave av Trygve Frøvik i 1988, *En analyse og en teologisk vurdering av de viktigste argumentene i den kirkelige debatten om jesuittenes adgang til Norge i 1950-årene*, denne oppgaven har ikke vært spesielt nyttig for min del, rent bortsett fra at den bekreftet at det fant sted en teologisk debatt om forbudet.

Av masteroppgaver som ikke direkte omhandler jesuittparagrafen, men som tar den opp i sammenheng med andre problemstillinger, bør jeg nevne Tone Njølstad Slotsvik *Alt for Norge. Ikke ogsaa for katoliker?": den katolske minoriteten i Norge 1905-1930*. Denne oppgaven har vært til stor hjelp for å forstå katolikkenes situasjon i Norge på 1920-tallet. Slotsvik tar også for seg grunnlovsdebatten i 1925 og belyser katolikkene sitt syn i saken.

Forbudet blir naturlig nok nevnt i historiebøker som tar for seg de aktuelle periodene, i bøker som omhandler katolisisme i Norge og i studier som tar for seg jødeforbudet, den andre delen av paragraf to. Verk som kan nevnes i den sammenheng er: Arne Bugge Amundsen og Henning Laugerud (2001) sin *Norsk Fritenkerhistorie 1500-1850*. Vera Henriksen, John Willem Gran, Erik Gunnes og Jan Roar Langslet sin *Den Katolske kirke i Norge* (1993). Det er hovedsakelig Oskar Garstein og Bernt Ivar Eidsvik sine artikler jeg har brukt fra dette verket. Bernt Ottestad og Tarald Rasmussen sin *Norsk Kirkehistorie*(2005) har vært til hjelp i kartleggingen av de opprinnelige jesuittforbudene på 1600-tallet og om katolsk innflytelse i det protestantiske Norge. Det samme gjelder *Kristendommen – En historisk innføring* av Rasmussen og Thomassen (2002) som også har forsynt meg med en herlig enkel og innholdsrik karakteristikk av hva som skilte jesuittordenen fra tidligere katolske ordener.

Verk om Jesuittordenens historie, som jeg har tatt i bruk er blant annet :*God`s Soldiers:Adventure, Politics, Intrigue, and Power-A History of the Jesuits* (2003), skrevet av Jonathan Wright og David Mitchells *The Jesuits, a history*(1980).

1.6 Oppgavens struktur

Oppgaven består av sju kapitler. I kapittel to gjør jeg rede for Jesuittordenens historie og særpreg. Dette mener jeg er viktig: for å kartlegge jesuittmyten, må en ha klart for seg hva jesuittordenen var. Kapittel tre er ment som et bakgrunnskapittel. Her tar jeg for meg utformingen av grunnlovens paragraf to i 1814. Det trekkes linjer tilbake til tidligere jesuittforbud, som en forklaringsfaktor på hvorfor forbudet kom med. Også lovendringsforslaget som ble behandlet av Stortinget i 1897, blir gjennomgått her.

Kapittel fire omhandler den politiske jesuittdebatten i 1925. Her tar jeg for meg bakgrunnen til lovendringsforslaget og presenterer debatten tematisk etter forskjellige typer argumenter.

Kapittel fem er en redegjørelse for kildefunn i avisene i 1925 og 1956. Jeg sammenligner avisenes dekning av jesuittdebatten i 1925 og 1956.

Kapittel seks omhandler det siste forslaget om å fjerne ”jesuittparagrafen”. Kapitlet er lagt opp i tråd med fremgangsmåten i kapittel fire. Funnene fra 1925 blir til dels sammenlignet med funnene fra 1956.

I kapittel sju konkluderes det i tråd med innledningen.

Kapittel 2 - Jesuittordenen

Jesuittordenen har hatt en turbulent tilværelse i verdenshistorien siden den ble grunnlagt på 1500-tallet. Selv om ordenen har blitt beundret og hatt mange tilhengere, har den også blitt mislikt og til tider forhatt. Både katolikker og protestanter har vært blant ordenens kritikere. Landene som har utvist ordenen, utgjør en liste som er for lang til å skrive opp her. I så måte kan ikke Norge med sitt jesuittforbud, sies å være verken spesielt originale eller intolerante.

I dette kapittelet presenterer vi jesuittordenens historie. Denne historien kan vanskelig fortelles uten at vi også tar for oss noen av jesuittmytene.

2.1 Guds soldater

Jesuittordenen er det folkelige navnet på den katolske geistlige ordenen Jesu Selskap (Societas de Jesu) som ble stiftet av Ignatius Loyola (1491-1556) i 1534. I 1540 fikk ordenen pavelig godkjenning. *Ad Majorem Dei Gloriam* (Til Guds ære) er også i dag ordenens motto.

Da Loyola stiftet ordenen i 1534, organiserte han den lik allerede eksisterende ordener, men samtidig fikk jesuittordenen noen særtrekk. Den lange læretiden og graderingen av medlemmene var et av disse. Han utviklet også en unik spiritualitet basert på boken hans, *De spirituelle øvelsene*. Det ble også lagt sterkt vekt på løftet om religiøs lydighet til de overordnede autoritetene. Loyola var opprinnelig soldat, dette kan være en av årsakene til det noe miliærlignende hierarkiet, med superiorgeneralen på toppen.¹¹

Forfatteren William V. Bangert (1986) forteller at det generelt sett finnes tre nivåer av gradering i ordenen. Utdanningen til det høyeste nivået varer i ti til femten år, for legbrødre mellom fem og sju år. Opplæringen begynner med to års novisiat (forberedelsestid) og går ut på opplæring i ordenens kontemplative og meditative liv. Novisene skal lære om ordenens historie, konstitusjoner og studere språk. Etter disse årene avlegger novisene løfter om fattigdom, kyskhets og lydighet, de er da kommet opp på skolastikernivå. På dette nivået studerer de filosofi i om lag tre år og teologi i fire. Ved slutten av filosofistudiene avlegger skolastikerne løfter som viser at de er rede til å bli i ordenen til døden.¹² Etter prestevigselen tilbringer paterne et år i et såkalt professhus der de under ledelse av en erfaren instruktør, fordyper seg i selskapets konstitusjon og *De Åndelige Øvelsene*. De som vil bli vitenskapsmenn

¹¹ Broderick 1987:14

¹² Bangert 1986

eller professorer fortsetter studiene ved et universitet. Det er bare de få som har utmerket seg med fromhet og anlegg for lærdom som avlegger det endelige løftet om å være rede til alltid og i alle ting å adlyde paven. I følge den katolske kirke i Norge¹³, har ordenen i dag om lag 21 350 medlemmer.

2.2 Det jesuittiske særpreg

I følge Einar Thomassen og Tarald Rasmussen (2002) står Loyola, i historieskrivingen, frem som selve prototypen på den offensive katolisismen på 1500-tallet. Loyola utviklet en ny fromhet, grunnla og fikk godkjent en ny orden der den nye fromheten kunne dyrkes og utvikles. Han fikk rask og stor oppslutning om sin orden og fikk også pavelig støtte til ordenen, slik at den overtok en rekke viktige oppdrag på vegne av kirken.

Thomassen og Rasmussen¹⁴ fremhever ordenens spiritualitet, som det som skilte den fra andre katolske munkeordener. Den klassiske teksten for jesuittisk fromhet er *De åndelige øvelsene* (Exercitia spiritualia). Denne boken fremstår visstnok nærmest som en oppskrift for hvordan sann fromhet kan utvikles. Resultatene etter å ha gjennomgått de åndelige øvelsene skal, i følge jesuittenes overbevisning, være verifiserbare. Fremgang i personlighetsoppbygging skal kunne styres og måles. Individene som har gjennomgått øvelsene skal kunne settes inn i et systematisk arbeid for å fremme sin guds ære. Øvelsene er tilrettelagt for å vare fire uker, samtidig er de ment å være fleksible og varigheten av dem skal kunne tilpasses individuelle behov. De skal også kunne tilpasses mennesker i alle samfunnslag og livssituasjoner¹⁵.

Guds Ære er det høyeste mål for jesuittenes religiøsitet. For å oppnå dette tror jesuittene at hvert enkelt individ i verden må bli en best mulig kristen. Dette er bakgrunnen for jesuittenes holdning til klosterlivet. I motsetning til andre munkeordener, så de ikke det som nødvendig å fjerne seg fra det verdslige for å oppnå hellighet. Tvert i mot var holdningen at de måtte ta del i det verdslige samfunnet, dog med en distansert holdning til dets onde og gode kvaliteter. I følge Rasmussen og Thomassen¹⁶ er det nettopp denne aktive og målbevisste, men samtidig distanserte og pragmatiske holdningen til verden som karakteriserer jesuittisk spiritualitet.

2.3 De åndelige øvelsene

De åndelige øvelsene er som nevnt delt inn i fire uker som kan forlenges etter behov.

¹³ www.katolsk.no

¹⁴ Rasmussen og Thomassen 2002:311

¹⁵ Rasmussen og Thomassen 2003:311

¹⁶ Ibid

1. uke: selvransakelse, gjennomtenkning av ens eget liv for å finne synder og feil og til meditasjon over syndens vesen og kjennetegn. Målet er å erkjenne sine egne svakheter som første trinn i en fornyelsesprosess. Denne samvittighetsransakelsen følger øvelsesprogrammet de neste ukene.
2. uke: Målet er å sette seg inn i betydningen av at Jesus er Guds sønn og selv Gud og at man skal anerkjenne Kristus som fører for sitt liv og selv innordne seg i Kristus *hær*. Metoden for å oppnå dette målet er systematiske og regelmessige meditasjoner over bibelske temaer. Det er oppbyggingen av en indre identifikasjon med Kristus som står i fokus.
3. uke: er viet beretningen om Jesu lidelse. Kandidaten skal leve seg inn i de ulike stasjonene på Jesu lidelsesvei.
4. uke: viet beretningene om Jesu oppstandelse og den oppstandne som viser seg for sine disipler. Målet er å glede seg over oppstandelsens mysterier.

Thomassen og Rasmussen¹⁷ mener denne siste uken er av spesiell interesse, både i forhold til tradisjonens idealer om hellighet og det lutherske fromhetsidealet. De fremhever at det i høy og senmiddelalderen var vanlig at Kristus-etterfølgelsen forholdt seg til Kristi liv, til og med beretningen om hans død. Det lengste man kunne følge Kristus, her på jorden, var inn i døden. Enhet med den oppstandne Kristus kunne det så være tale om enten i mystikkens språk, eller, for Luther sin del, i troen. ”Det interessante med Loyola i denne sammenheng, er at han så å si følger linjen med Kristus-innlevelse tvers i gjennom lidelse og død og over til oppstandelsens mysterier, uten å ty til andre erfarings- eller forståelsesrammer”¹⁸. Identifikasjonen med Kristus går gjennom den lidende Kristus, til den oppstandne og via ham føres man ut til verden. Her mener Rasmussen og Thomassen¹⁹ at mye av grunnlaget for jesuittenes åpne holdning til verden ligger. Dette mener de også kommer til uttrykk i den jesuittiske oppfordringen ”å søke Gud i alle ting”.

Jesuittordenen oppnådde tidlig suksess. Ordenen vokste raskt og steg fort i gradene. Da Loyola døde i 1556, hadde ordenen knapt 1000 medlemmer, 70 år senere hadde ordenen 15,544 medlemmer²⁰. Enkelte observatører av ordenen mente at den utviklet en unik spiritualitet, en spesifikk jesuittisk lære og prekemetode. Det ble snakket om et jesuittisk verdenssyn. Deres motstand mot å lukke seg ute fra samfunnet ved å tre inn i klostre ble sett som

¹⁷ Ibid:314

¹⁸ Rasmussen og Thomassen:314-315

¹⁹ ibid

²⁰ Wright 2004:47

oppsiktsvekkende og førte til at de i enda større grad skilte seg ut fra de tidligere katolske ordenene. Som Thomassen og Rasmussen (2002), påpeker også Wright²¹ at ordenen hadde som mål å involvere seg i *hele* det katolske liv. For å kunne gjøre dette mente de at de måtte ta del i samfunnet. I en tid da klesdrakt sa det meste om hvilken stand individer tilhørte, valgte jesuitter å la være å ikle seg munkedrakt. Dette skilte dem ytterligere fra andre munkeordener og førte til at de av enkelte ble sett som en mellomting mellom munk og geistlige prester, verken eller. Kritikere omtalte dem som en slags hermafrodittrase av geistlige, menn som ikke lot seg plassere i spesifikke kategorier og dermed ble de sett på som upålitelige.

2.4 Jesuittordenens mål og midler

Wright²² påpeker at tidligere forskere, har ment at jesuittordenen ble stiftet for å bekjempe protestantismen. Selv om det å kjempe mot protestantismen og det de anså for å være kjetteri, var noe av det mange jesuitters karriere kom til å dreie seg om, mener Wright at jesuittordenen hadde et videre fokus. Jesuittene så på protestantismen som bare ett av mange symptomer, på en utbredt moralsk krise og en generell spirituell nedgang i samfunnet. Hovedmålene til ordenen var å fornye den katolske spiritualiteten, frelse sjeler, rette opp i teologiske misforståelser og få bukt med overtro i samfunnet. Jesuittordenen skal ha vært påvirket av den middelalderske Devotia Moderna – bevegelsen. Denne bevegelsen var en ny religiøs impuls som kom til syne på 1400-tallet. Fokuset blant de som var påvirket av denne impulsen, var et ønske om å utvikle en genuin pietistisk praksis og å fornye kirken og endre de troendes tilbedelsespraksis. Både protestantismen og jesuittordenen, kan på hvert sitt vis, sies å være resultat av denne bevegelsen eller tankegangen. Men Wright (2004) påpeker samtidig at ordenen i 1550 forandret slagordet sitt, fra det opprinnelige ”Utbredelsen av troen” til ”Forsvar og utbredelse av troen”, noe som kan tyde på at ordenen etter hvert anså protestantismen som en større trussel²³.

Jesuitter var ved flere anledninger aktive deltagere når bruddene mellom katolisisme og protestantisme ble kirkepolitisk definert. Et eksempel som kan nevnes er konsilet i Trent mellom 1545 og 1563, som ble holdt med et mål om å revitalisere katolisismen. Der var jesuitten Diego Lainez involvert, for å sikre at den protestantiske ideen om predestinasjon ble avvist av den katolske kirken. Jesuitter skal også ha vært involvert da både Landgreve

²¹ ibid:47

²² Ibid:25-26

²³ Ibid

Frederich av Hessen og dronning Kristina av Sverige konverterte til katolisismen. Henholdsvis Francesco Malines og Paolo Casati, reiste med falske navn og papirer med dette mål i mente.²⁴

Selv om bekjempelse av blant annet protestantismen, var et av jesuittordenens kall, må det påpekes at det var innen utdanning og misjonering de virkelig utmerket seg. Jesuittene utdannet ikke bare sine egne, men også en betydelig del av den sekulære geistligheten i Europa. I Granada i 1546 og i Sicilia og Medina i 1547 åpnet de første skolene som var åpne for andre enn de som skulle bli jesuitter. Både katolske og protestantiske barn kunne utdanne seg ved disse institusjonene. Etter hvert fikk jesuitter rykte på seg for å være Europas ”skolemestere”. Bare i Frankrike underviste jesuittene i 1630 så mange som 40 000 studenter²⁵. Det er kjent at også norske embeds-familier sendte sine ungdommer til jesuittiske læresteder, dette skal vi komme tilbake til i neste kapittel. I 1749 talte ordenen 22,589 medlemmer og styrte 669 kollegier, 176 seminar, og 24 universitet i Europa²⁶. Mange av disse skolene forsøkte å kombinere undervisning i humanisme og klassisk kultur, med å oppdra elevene til fromme kristne. På denne tiden var dette revolusjonerende, jesuittordenen var den første i den katolske kirken som tok til seg utdanning som betydningsfull prestedtjeneste²⁷.

Innen 1750 misjonerte jesuittordenen i langt større grad enn noen annen katolsk orden. En overveldende majoritet av disse misjonerte i de spanske og portugisiske områdene i Amerika. Også Asia og Afrika var misjonsmål. De første jesuittene kom til Amerika allerede i 1566 og helt til den amerikanske revolusjonen fant sted, var nesten alle misjonærer i de engelske koloniene jesuitter²⁸. Misjonærene måtte reise med spanske og portugisiske skip for å komme seg til ”den nye verden”. Dette medførte at de måtte ha kongelig tillatelse for å reise, de var også avhengig av sekulære sponsorer for å få midler nok til å reise. Opponerte de mot styresmaktene, kunne de bli nektet reisetillatelse. Wright²⁹ mener at dette førte til at jesuittmisjonen ofte ble påvirket av sekulære mål og prestasjoner.

2.5 Popularitet og upopularitet

Jesuittordenen har hatt en turbulent tilværelse i verdenshistorien. På tross av sin raske suksess som katolsk munkeorden, manglet ordenen aldri motstandere. Beskyldningene som har blitt rettet mot ordenen er mange. Kritikere, fra både katolsk og protestantisk hold, har beskyldt

²⁴ Wright2004:33

²⁵ Wright 2004:53

²⁶ Broderick 1987:14-15

²⁷ Wright 2004:55

²⁸ Broderick 1987:14-15

²⁹ Wright 2004:106-107

jesuittordenen for alt i fra å promotere slapp moral, til å oppildne til revolusjoner. Jesuitter har blitt beskyldt for å stå bak drap og drapsforsøk på statsoverhoder, for å være seksuelle avvikere, gullgravere, enkerøvere og politiske intrigemakere. En ofte gjentatt påstand var at jesuitter var tanketomme, automatiserte redskaper for den katolske kirke og svorne fiender av all sekulær autoritet. Redskaper som den katolske kirke brukte til å infiltrere verdenspolitikken, ved å konspirere mot statsoverhoder og ved å organisere revolusjoner og opprør³⁰.

Wright³¹ mener at det er lett å forklare protestantenes kritiske holdning til jesuittordenen. Denne holdningen kobler han til reformasjons- og mot-reformasjonstidens konkurranseforhold. Dette er vel også en plausibel forklaring på den dansk-norske motviljen mot jesuittordenen. Det Wright fremhever som mer bemerkelsesverdig er katolikkenes produksjon av det han kaller anti-jesuittmyter. Selv om dette blir omtalt som bemerkelsesverdig, blir vi likevel tilbudt en forklaring på fenomenet: Jesuittordenen kom inn som et nytt og uvelkomment maktsentrum i den allerede kompliserte og forvirrende politikken til den katolske kirke. Dominikanere og fransiskanere ble presset ut av sine tidligere posisjoner som sjelesørgere til de rike og mektige. Jesuittene ble også ansett for å være altfor rike og suksessfulle rivaler i misjonsfeltene, som andre ordener tidligere hadde dominert.

På 1600-tallet kom Blaise Pascal (1623-1662) og Jansenistene til syne. Jansenistene og Pascal agiterte heftig mot jesuittordenen. Spesielt sistnevnte har fått en stor del av æren, for å ha plassert ideen om den «nedrige jesuitten» i europeernes fantasi.³²

2.6 Jansenistene

Jansenismen tok navnet sitt fra teologen Cornelius Jansen (1585-1638). Jansen la selv vekt på den dype korrupsjonen han mente var en del av den menneskelige natur. Han mente at den menneskelige naturen gjorde det vanskelig både å kjenne Gud og adlyde Hans bud. Jansen lovpriste det han kalte omnipotensen til den guddommelige nåde, som han mente ble presentert i Bibelen. Han så på den guddommelige nåde, ikke bare som nødvendig, men faktisk nok til å oppnå frelse. Jansenistene var av den oppfatning at det ikke var nok for folk å bekjenne syndene sine, de måtte også angre dem dypt og oppriktig for å få tilgivelse.

Jansens teori om frelse stod i motsetning til den jesuittiske soteriologien, kjent som Molinisme, etter jesuitten Luis de Molina (1535-1600). Molinina forsøkte å bidra til kirkens reform

³⁰ Mitchell 1980, Wright 2004

³¹ Wright 2004:159

³² Wright 2004:61

gjennom moralsk rigorisme og teosentrisk pietisme. Jansen angrep molinismens tanke om at frelsen var avhengig av den menneskelige frie vilje, noe som han omtalte som ”pelagiansk heresi”. Han mente at denne ideen bidro til slapp moral, farlig religiøs selvsikkerhet og overfladisk tilbedelse hos befolkningen. Jansen og hans tilhengere tok sterk avstand fra den molinistiske læren om at all nødvendig nåde var gitt menneskene og derfor kunne mottas av hvem som helst, gjennom fri vilje³³.

Det var spesielt jesuittenes moralteologi Jansenistene reagerte på. De mente at synet på moral som ordenen promoterte, var absurd slapp. Jansenistene anklaget jesuittene for å ha et rosenrødt og naivt syn på den menneskelige natur. Naturlig nok var verken jesuittene eller den katolske kirke spesielt begeistret for denne holdningen.³⁴

Kampen mellom de molinistene og jansenistene var spesielt intens i 1650-årene. Jesuittordenen presset pave Innocens X, som fordømte fem av Jansenius uttalelser. Disse mente jesuittene var å regne for kalvinistisk heresi. Jansenius ble beskyldt for å mene at Jesus Kristus ofret seg kun for enkelte utvalgte, ikke alle mennesker.

Blaise Pascal (1623-1662) var inspirert av jansenismen. Han var en fransk matematiker, religiøs tenker og filosof. Pascal tok også del i denne debatten anonymt, ved at han publiserte 18 skrifter, kjent som Provinsialbrevene (under pseudonym), som senere ble en klassiker i fransk litteratur. I disse pamflettene angrep Pascal jesuittenes moral-doktriner, så vel som teorien om nåde som den jesuittiske moralske slappheten visstnok var basert på. I brevene tok Pascal også avstand fra jesuittenes utdanningsteknikker. Han mente at jesuittenes bruk av etisk kasuistikk førte til en tro på at alle synder kunne tilgis og transformeres til ærbare dyder³⁵.

2.7 Jesuittmyten

Vi skal ikke bruke mer plass på de teologiske dispuuttene mellom jesuitter og deres motstandere. Men enkelte av påstandene om jesuittordenen, fra denne perioden i Europa, er verdt og nevne. Disse kommer nemlig til syne igjen både i den lutherske Danmark-Norge og i debatten om jesuittparagrafen i Norge på 1900-tallet. Påstander som er verdt og nevne er blant annet: jesuittenes påståtte slappe moralteologi, politiske intrigemakeri, kadaverlydighet, løgnaktighet og manipulering.

³³ Leszek Kolakowski 1987:201-202

³⁴ Wright 2004:168

³⁵ Wright 2004:61

Vi har allerede vært inne på kritikken av jesuittenes moralteologi. At Jesuittordenen var en politisk organisasjon, var også en ofte gjentatt påstand. Politisk innflytelse ble omtalt som selve hovedprinsippet til ordenen. Om det var ordenens, eller pavens innflytelse de promoterte, ble heftig debattert av jesuittenes motstandere. Mange påsto at kadaverlydigheten til Roma var en bløff, at det var sin egen makt de var ute etter å befeste ³⁶.

Selv om det aldri har manglet eksempler på jesuitter som har kritisert paven, er en av de oftest gjentatte påstandene om ordenen, at de er ”kadaverlydige” til Roma. Ofte brukte metaforer om jesuittene var pavens kjæledyr, pavens myrmidoner og pavekirkens marionetter. Jesuittordenen ble sammenlignet med en militærmaskin, hjertebarnt til en tidligere soldat og ledet av generaler. En disiplinert flokk arbeidere, utenkelig lojale mot Roma og ekstraordinært lojale mot sine overordnede. At jesuittene praktiserte noe som ble omtalt som ”det mentale forbehold” ble ofte hevdet, spesielt av protestantiske motstandere av ordenen. Denne ideen innebar at jesuitter kunne lyve, ved uttale en halv setning høyt og si resten inni seg. Det ble påstått at denne måten å omgå sannheten på, ble forsvart av jesuittene med at « Gud hører alt, også menneskenes tanker»³⁷.

Det kan virke som om dette var en taktikk brukt av enkelte jesuitter som misjonerte i protestantiske land. Dette var farefulle oppdrag, utført med livet som innsats og det er tenkelig at dette ”mentale forbeholdet” ble brukt av enkelte for å beskytte seg. Men løgn og fraskrivelse av tro, ble derimot aldri offisielt anerkjent av jesuittordenen, selv det heller aldri ble sanksjonert. Grensene mellom feighet og forsiktighet ble ofte debattert innad i ordenen. Mentalt forbehold ble sett på som en svært kontroversiell strategi³⁸.

Jesuittordenen har ved mange anledninger blitt beskyldt for å være politiske agitatorer, som brukte mange metoder for å nå sine mål. De er kjent for å leve etter mottoet: ”målet helliger midlene”. Et av disse midlene de ble tiltrodd å bruke var manipulering. Blant annet ved å hjernevaske Europas ”unge lovende” gjennom utdanningsinstitusjonene sine. Sjelesørger - rollene de ofte hadde hos katolske statsoverhoder, ble også mistenkt for dulgte mål: Styring av stormaktenes politikk³⁹.

I følge Wright regelrett florerte det med jesuittmyter, i både den protestantiske og katolske delen av Europa. I likhet med grupperinger som jøder og frimurere har det også sirkulert

³⁶ ibid:144

³⁷ ibid:149

³⁸ Wright 2004:152

³⁹ ibid

konspirasjonsteoretiske forestillinger om jesuittordenen. Fabelen *Monita Secreta*, er et eksempel på dette. Den første utgaven som er kjent, ble skrevet av Hieronymus Zahorowsky, en utvist jesuitt fra Krakow, i 1613. Etter det ble den utgitt 22 ganger på sju forskjellige språk, innen 1700. Tematisk omhandler *Monita Secreta* jesuittordenens plan om å underminere Europas sivilisasjon. Boken kunne rapportere om jesuittenes nedrige metoder for å øke sin rikdom og makt. Et eksempel som gis i *Monita Secreta*, er hvordan jesuitter ville innsirkle rike enker på et snedig vis, råde henne til å ikke gifte seg igjen, men heller søke et liv i isolasjon og bønn og tilby at jesuittordenen kunne ta seg av de finansielle byrdene hennes⁴⁰. *Monita Secreta* kan sammenlignes med det konspirasjonsteoretiske falsumet *Sions vise protokoller*.

Wright⁴¹ mener at jesuittmytene representerer nettopp de områdene hvor jesuittordenene gjorde størst suksess: utdanningsarenaen, vitenskapen, politikken og misjonen. Myten og kontra-myten blir av Wright, beskrevet som selve marginen i ordenens historie. Måten jesuittene har forflyttet seg inn og ut av mote, karikert som enten helgenaktige helter, av sine tilhengere, eller prestlige kjeltringer av sine motstandere⁴². Dette tror jeg også kan stemme med det norske eksempelet vi skal se på i kapittel fire og fem. Jesuittenes suksess på enkelte områder virket truende for den norske protestantismen. De mange mytene om ordenen må ha bidratt til å styrke denne frykten og ytterlig forsterke de negative assosiasjonene til ordenen.

2.8 Oppløsning

Jesuittordenen ble opphevet av pave Clemens XIV i 1773, etter sterkt press fra katolske stormakter. Den pavelige bullen: *Dominus ac Redemptor*, inneholdt ingen spesifikk anklage mot ordenen, kun en påstand om nødvendigheten av å oppløse ordenen for å sikre kristen fred⁴³.

Årsakene til oppløsningen av ordenen i 1773, er for komplisert til å bruke tid på her. Det som er interessant i vår sammenheng er at på tross av oppløsningen, forsvant aldri Jesuittordenen helt. Oppløsningen påvirket ordensmedlemmene på forskjellig vis. Noen ble sittende i fengsler i land som Portugal og Spania. Mange jesuittmisjonærer i koloniene ignorerte ordrene om å vende hjem og ble simpelthen værende. Enkelte tidligere jesuitter fortsatte sine klerikale karrierer i andre ordener eller som sekulære prester og noen fikk vitenskaplige karrierer ved hoffet til Maria Theresia av Østerrike. Oppdelingen av Polen i 1772, hadde plassert om lag 210

⁴⁰ Wright 2004:147

⁴¹ *ibid*:155

⁴² *ibid*:12

⁴³ Wright 2004:188-189

jesuitter i områdene til Katarina den store. Hun var, som russisk-ortodoks, uvillig til å følge pavens ordre. Hun opponerte mot paven ved å nekte å ta hans bulle til etterretning. Derfor fantes det jesuitter i Russland helt frem til 1814⁴⁴. Dette er en interessant opplysning: som vi skal se i neste kapittel var enkelte av riksforsamlingens medlemmer klar over dette faktum, da grunnlovens paragraf to ble formulert våren 1814. I august 1814, ble ordenen gjenopprettet. Wright⁴⁵ mener at det var ønsket om en revitalisering av den katolske kirken som var hovedmotivet for denne avgjørelsen.

Vi skal nå gå over til å se på jesuittordenen i den norske konteksten.

⁴⁴ Ibid:225

⁴⁵ Ibid

Kapittel 3. Jesuittforbudet i Grunnloven

§ 2. Den evangelisk-lutterske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De Indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage sine Børn i samme. Jesuitter og Munkeordener maae ikke taaes. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget⁴⁶.

Paragraf to har en av de mest omdiskuterte bestemmelsene i den norske grunnlovens historie. ”Bestemmelsen har stått i spenn mellom religionsfrihet og statskirke, mellom symbolvirkning og positivrettslig virkning⁴⁷. Forbudene mot jøder, munkeordener og jesuitter, har gjentatte ganger blitt foreslått endret. De har ført til, debatter om manglende religionsfrihet, diskriminering og ønske om lovendring. Ved flere anledninger har paragraf to blitt endret. Jesuittforbudet ble foreslått endret og behandlet i stortinget tre ganger. Det kan være nyttig å sammenligne seg med de øvrige katolske landene, i den sammenheng. Danmark hadde et jesuittforbud som ble opphevet i 1866, dog innførte landet religionsfrihet allerede i 1849, som i realiteten gav jesuittene tilgang. I Sverige fantes det aldri noe eksplisitt jesuittforbud, men først i 1873 åpnet loven for at svenske innbyggere kunne forlate statskirken.⁴⁸

Sverdrup-Thygeson oppsummerer paragraf to sine bestemmelser siden 1814 slik:

- bestemmelse om religionsfrihet
- bestemmelse om statskirken
- påbud om dem som bekjenner seg til den evangelisk-lutherske tro om å oppdra sine barn i den samme
- forbud mot jøder
- forbud mot munkeordener
- forbud mot jesuitter⁴⁹

⁴⁶ Paragraf 2 i Grunnloven 1814: Lovdata.no

⁴⁷ Ulrik Sverdrup-Thygeson 2010:3

⁴⁸ Ibid:6

⁴⁹ Ibid:3

Vi skal nå ta for oss bakgrunnen for paragraf to sin utforming i Grunnloven. I denne sammenheng er det flere aspekter som bør nevnes. Vi begynner med en generell historikk om grunnlovens utforming, går deretter tilbake til eldre jesuittforbud i den dansk-norske lovgivningen og avslutter med å se på første gang jesuittforbudet ble foreslått fjernet i 1897.

3.1 Norges Grunnlov av 1814

Riksforsamlingen på Eidsvoll, som besto av 112 menn, begynte sitt arbeid med å utforme grunnloven 10. april 1814. De fleste i riksforsamlingen var embetsmenn, men også en del bønder møtte. Det var i alt 14 prester til stede. I følge kirkehistorikeren Bernt T. Oftestad⁵⁰ var forsamlingen konservative i religionsspørsmålet. Han omtaler grunnloven som en spenningsfylt blanding av politiske ideer fra den borgerlige revolusjonen på 1700 - tallet og idealene fra det tradisjonelle enhetssamfunnet fra enevoldstiden. Grunnlovsarbeidet i 1814 var dominert av både liberale og borgerlige synspunkter, religionsfriheten ble diskutert, men aldri klart formulert. Det ble derimot yringsfriheten, selv om det ble trukket klare grenser for hvor langt religionsdebatten kunne gå.

På 1770-tallet fant det sted en kortvarig liberal periode, med mindre offentlig sensur.

Trykkefriheten som ble innvilget i perioden gav grunnlag for en offentlig debatt om religion og toleranse, denne debatten skjøt på ny fart i perioden etter 1784. Myndighetene skjerpet imidlertid sensurbestemmelsene i 1779, mye på grunn av den dramatiske og radikale revolusjonen i Frankrike.⁵¹ Grunnloven førte videre ideene fra 1700-tallet om at trykkefrihet burde finne sted. Det ble dog lagt begrensninger på hva som kunne publiseres: det skulle ikke oppfordres til ”ringeakt for religionen”. Dette lovforbudet ble utdypet gjennom Kriminalloven av 1842: ” Den som forhaaner eller bespotter Guds hellige Ord eller Sacramenter, eller iøvrigt driver Spot med Statens offentlige Religion, ansees med fengsel eller Bøder, men hvis det skeer i trykt Skrift eller Strafarbeide i femte Grad”. Denne bestemmelsen ble også brukt når andre konfesjoner sin trosbekjennelse ble angrepet., men da var straffene mer beskjedne, enn når det var den protestantiske konfesjon som ble utsatt for ringeakt.⁵²

Selv om grunnloven skulle vise seg å bli relativ liberal i spørsmålet om trykkefrihet, ble den konservativ i i spørsmålet om religionsfrihet. Vi skal nå ta for oss debatten om religionsfrihet i 1814.

⁵⁰ Oftestad 2005:181

⁵¹ Bugge Amundsen og Laugerud 2001:18

⁵² Ibid: 296-297

3.2 Religionsfrihet

Våren 1814 debatterte forsamlingen på Eidsvoll spørsmålet om religionsfrihet. Idealene som i første omgang seiret i forhandlingene, var etter fransk og amerikansk mønster at den nye staten skulle ha religiøs frihet for sine borgere. Sverdrup-Thygeson⁵³ som har gjennomgått de første grunnlovsutkastene, sier at ingen av disse nevnte noe om forbud mot jesuitter. Heller ikke de ti grunnsetningene som dannet utgangspunkt for Grunnloven, la opp til denne innskrenkningen på religionsfriheten. Forslaget om jødeforbudet derimot, var med helt fra starten. 16. april 1814, ble det foreslått at paragraf to skulle lyde slik: ”Alle Religions – Secter tilstedes fri religionsutøvelse, dog ere jøder fremdeles utelukkede fra Adgang til Riket.”⁵⁴

Det ble skrevet omtrent 20 utkast til Grunnloven. 15 av dem regulerte religionsutøvelse, men bare ett la opp til uinnskrenket religionsfrihet. Det kan spores en tendens i noen forslag, til å ville tillate ikke-evangelisk-lutherske kristne, men å forby dem å utøve sin religion offentlig. Det vil si å prinsipielt ville åpne for religionsfrihet, men i praksis begrense den. Av de 15 utkastene som behandlet religionsspørsmålet, la elleve opp til å ha den evangelisk-lutherske tro som offentlig religion, syv av disse ville at kongen skulle bekjenne seg til denne, en nevnte regjeringen, en mente at alle embetsmenn skulle bekjenne seg til den evangelisk-lutherske tro.⁵⁵

Det var først da paragrafen ble diskutert i plenum den 4. mai, at jesuitter ble nevnt. Sorenskriver Wilhelm Frimann Koren Christie fremmet fire forslag om å innskrenke religionsfriheten:

- 1) Jøder og jesuitter skulle utelukkes fra riket
- 2) Munkeordener skulle ikke tåles
- 3) Landets innbyggere skulle bekjenne seg til statens religion
- 4) Innbyggerne var forpliktet til å oppdra sine barn i den offentlige religionen.⁵⁶

I forhandlingene fra 4. til 11. mai, ble paragrafen foreslått å lyde: ”Alle Kristelige Religions-Secter tilstedes fri Religionsutøvelse, dog ere Jøder og Jesuitter fremdeles utelukkede fra

⁵³ Sverdrup-Thygeson 2010:11

⁵⁴ Stortingsforhandlingene 1956:576

⁵⁵ Sverdrup-Thygeson 2010:14-15

⁵⁶ Ibid

Adgang til Riket. Munkeordener maa ikke taales. Landets Indvaanere som bekjender sig til Statens offentlige Religion, ere forpliktede til at oppdrage deres børn i samme”.⁵⁷

Forslaget til Christie, førte til en del debatt rundt det intolerante ved en begrensning på religionsfriheten. Prost Hans Christian Ulrik Midelfart var en av dem som uttalte seg mot Christie sitt forslag. Han så det som bevis på ukristelig intoleranse å innføre en slik bestemmelse i Grunnloven. Midelfart mente at den katolske kirke, med sine sanselige og mystiske skikker, snarere måtte motvirke frafall. Han mente videre at en ikke trengte bekymre seg for jesuittene. Han var overbevist om at ordenen ikke engang eksisterte.

Christie protesterte på Midelfarts påstand og hevdet at Jesuittordenen fremdeles eksisterte i Russland. Som vi så i forrige kapittel, stemte faktisk denne påstanden, Christie så derfor ut til å være godt orientert om ordenens virke. Selv om Jesuittordenen ble offisielt opphevet, ved pavelig bulle i 1776, fantes det fremdeles jesuitter i Russland. Tre måneder etter at riksforsamlingen ferdigstilte grunnloven, ble ordenen offisielt gjenopprettet. Andre debattanter i riksforsamlingen støttet også oppom Christie sin påstand. Det ble hevdet at selv om ordenen offisielt var oppløst, hadde den likevel forsøkt å verve proselytter.⁵⁸

Christie mente også at det ikke burde tillates andre enn kristelige ”sekte” fri religionsutøvelse. I en så liten stat, ville det kunne skje ”stor skade” ved å tillate andre religioner ”uhindret” å bedrive offentlig religionsutøvelse. ”Bedrageren kan, under Skin af Hellighed og religiøs Iver, lett tilliste sig hans Formue og forlede ham til Laster, Opsætsighed mot Landets Øvrighed (...) Menneske-Offriger, Afgudsdyrkelse, Bigamie, og deslige, kunde også da lovligen finde sted”.⁵⁹ Det var hva som kunne skje med den som var enfoldig, Christie advarte om her.

Christie begrunnet videre forslaget om et jesuittforbud, med å prise ” fortidens vise lovgivere” fordi de ”med sand Fader-omhue” hadde forebygget at jesuitter og andre skadelige munkeordener fikk trenge inn i landet.⁶⁰

Forslaget som ble vedtatt av riksforsamlingen, med et klart flertall, ble til slutt dette:

Den evangelisk-Lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. Alle Christelige Religions-Secter tilstedes frie Religions-Øvelse: dog ere Jøder og Jesuiter fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget. – Munke-

⁵⁷ Stortingsforhandlingene 1956:576

⁵⁸ Stortingsforhandlingene 1956:577

⁵⁹ Sverdrup-Thygeson 2010:18

⁶⁰ Stortingsforhandlingene 1956:577

Ordener maae ikke taales. Landets Indbyggere, som bekjende sig til Statens offentlige Religion, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme.⁶¹

94 av 110 representanter stemte for. I følge Sverdrup-Thygesen fikk deretter en redaksjonskomite bestående av Christian Adolph Didriks, Lauritz Weidemann og Georg Sverdrup i oppdrag å redigere den endelige Grunnloven. Under dette arbeidet forsvant bestemmelsen om religionsfrihet. Den endelige versjon av Grunnlovens paragraf to, lød deretter slik: *Den evangelisk-lutherske Religion forblive Statens offentlige Religion. De indvaanere, der bekjende sig til den, ere forpligtede til at opdrage deres Børn i samme. Jesuiter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget.*⁶²

På tross av at idealene om religionsfrihet en stund så ut til å skulle seire i grunnlovsarbeidet, ble altså sluttresultatet at bestemmelsen om religionsfrihet ble utelatt. Dermed ble grunnloven stående med prinsippet om konfesjonell enhet. Jøder, jesuitter og munkeordener ble nektet adgang til riket.⁶³

Selv om forbudet kan forklares med et statlig ønske om konfesjonelle enhet og at det fantes en generell skepsis mot katolikker og andre grupperinger som var kjent for å bevege seg utenfor nasjonal kontroll, er det likevel merkelig at det kom med i grunnloven.

Jesuittordenen ble opprettet i 1534 og fikk pavelig godkjenning i 1540. Allerede i 1536 ble protestantismen innført i Danmark- Norge, med påfølgende forbud mot katolsk trosutøving. Følgelig kan man anta at jesuittordenen aldri, på noe tidspunkt, har hatt sterkt rotfeste i landet. I 1776 ble jesuittordenen pavelig opphevet. Riktignok ble ordenen gjenopprettet i august 1814, bare tre måneder etter at riksforsamlingen utformet grunnloven. Selvsagt kan det hende at noen i forsamlingen var klar over disse planene. Men det er likevel besynderlig, at en orden, som man ikke hadde hatt reell erfaring med i Norge, virket så truende at man måtte opprette et grunnlovsforbud.

Vi skal forfølge Christie sin lovprising av fortidens lovgivere og se på eldre jesuittforbud i Danmark-Norge.

⁶¹ Ibid

⁶² Stortingsforhandlingene 1956

⁶³ Bugge Amundsen og Laugerud 2001: 249

3.3 Tidligere jesuittforbud

Allerede på 1600-tallet fantes det et forbud mot at jesuitter kunne oppholde seg i Danmark – Norge. Det er rimelig å anta at det er dette Christie sikter til med sin henvisning til ”fortidens vise lovgivere”. Tidligere forordninger av 1604 og 1613 forbød kongens undersåtter å studere ved jesuittiske læresteder i utlandet. Før disse lovene trådte i kraft var det flere av Danmark – Norges embedsfamilier som sendte sine barn til jesuittkollegier i utlandet for å sikre dem god utdanning. Molland ⁶⁴forteller at det var blitt oppdaget at rekke norske prester, som hadde studert ved slike læresteder, hadde opprettholdt kontakten med jesuitter i etterkant av studiene. Dette blir fremhevet som årsakene til den strenge forordningen av 1604 som rettet seg mot de utdannet ved jesuittkollegier og som ikke ville ”... stedis til nogen Kald enten uti kirkerne eller skolerne...” ⁶⁵Hensynet til konfesjonell uniformitet var årsaken til at dette ble tatt så ille opp. Jesuittene ble sett på som den mest truende (for protestantismen) ordenen innen den katolske kirke. Ordenen ble fremstilt som den katolske kirkens og motreformasjonens mest virksomme og dyktige aktører. De ble også tiltenkt å ha sterk politisk innflytelse i europeiske katolske land, det er mulig det lå en vaksomhet til disse landene bak frykten for jesuitter. ⁶⁶

3.3.1 Jesuittiske studiesteder

Nils Gilje og Tarald Rasmussen (2002) og Oscar Garstein (1998) kan opplyse om at, på tross av at den dansk-norske staten på 1600-tallet så på katolisismen, som noe protestantismen hadde overvunnet, fantes det likevel i enkelte miljøer en skjult katolisisme som faktisk var en utfordring. ⁶⁷Som nevnt i forrige kapittel begynte Jesuittordenen tidlig en satsing på utdanning og deres pedagogiske metoder ble raskt berømte over hele Europa. Deres undervisning var praktisk tilrettelagt og resultatfokusert. I tillegg til høyere utdanning ved de jesuittiske kollegiene i Roma, bedrev de utdanning rettet mot og tilpasset en bredere målgruppe, ved mange seminarer i Europa. Her ble det undervist i disipliner som litteratur, musikk, teatervitenskap og matematikk. Gilje og Rasmussen ⁶⁸påpeker at jesuittene også etablerte utdanningsinstitusjoner i det konfesjonelle grenseland i Europa. Her var spesielt Belgia, Polen og Baltikum viktige satsingsområder. Et særlig attraktivt område for norsk ungdom ble det jesuittiske seminaret i hansabyen Braunsberg ved Østersjøen. Hit sendte velstående

⁶⁴ Stortingsforhandlingene 1956

⁶⁵ Oftestad, Rasmussen, Schumaker 2005:120

⁶⁶ Molland 1956:575-576

⁶⁷ Gilje og Rasmussen 2002:167

⁶⁸ Ibid:168-169

embetsmenn sønnene sine, for å gi dem god utdanning. Gilje og Rasmussen ⁶⁹opplyser at man fra 1500 og 1600-tallet kjenner til så mange som 19 navngitte norske studenter som studerte i Braunsberg. ”Blant de 19 var det også flere prestesønner, noe som vanskelig kan tolkes annerledes enn at det her var tale om barn av prester som fortsatt sympatiserte med den gamle tro”.

3.3.2 Gjerpen-saken

I august 1613, under Herredagene i Skien fant det sted en rettssak. Fem norske prester sto tiltalt for å være tilhengere av ”den papistiske lærdom”. ”Fire av dem ble dømt til å miste sitt kall og embete, ikke tilstedes å få arv med sine søsken, eller medarvinger, men innen 12 uker å rømme landet, såfremt (de) ikke siden vil stå sin egen fare” ⁷⁰Prestene hadde studert ved jesuittiske kollegier i utlandet og fortsatt å praktisere katolisismen i Norge. Denne historien viser at det norske samfunnet, på tross av statens strenge konfesjonelle politikk, var nokså åpent for katolsk påvirkning.

3.3.3 Klosterlasse

Den dansk-norske staten hadde også en del utfordringer med den norske jesuitten Lauritz Nielssøn(1538-1622), internasjonalt kjent som Nicolai Laurentius, eller pater Norvegus og populært kalt Klosterlasse. Klosterlasse var religionspolitisk aktivist, tenker og forfatter. Blant annet skrev han verket *Confessio Christiana*, som kom ut på latin i 1604 og på dansk i 1605. I dette verket sammenfattet han den katolske lære rettet mot en luthersk-skandinavisk leserkrets. Han ble trolig født i Oslo i 1540 og tidlig sendt på skole i København. Allerede som 18-åring skal han ha besluttet seg for å bruke sitt liv til å styrke ”den sanne og gamle religion i de nordiske landene”⁷¹. Han begynte sine studier ved det katolske universitetet i Louvain i Belgia i 1559 og i 1564 ble han tatt opp i Jesuittordenen og presteviet året etter. I en periode var han også ansatt som lærer ved Jesuitt- seminaret i Braunsburg.

Klosterlasse utfordret de protestantiske autoritetene i Skandinavia ved flere anledninger. Et av de første religionspolitiske oppdragene han påtok seg, var å forsøke å infiltrere det lutherske Sverige⁷². Da dette oppdraget mislykkes, dro han tilbake til Braunsberg for å undervise. Der tok han visstnok på seg, å ta ekstra godt vare på de norske studentene ved seminaret. I 1604 hadde Christian 4, som nevnt, lagt ned forbud mot at ungdom som hadde studert ved jesuittiske

⁶⁹ Ibid:170

⁷⁰ Gilje og Rasmussen 2002:171-172

⁷¹ Gilje og Rasmussen 2002:173/ Garstein 1998

⁷² Gilje og Rasmussen 2002:174-175. Garstein 1998

skoler, skulle få ansettelse i skoler eller kirker i tvillingriket. Denne loven ødela mye av grunnlaget for misjonsarbeidet drevet fra Braunsberg. Klosterlasse tok kontakt med kansleren og ba han overrekke kongen boken sin *Confessio Christiana*. I et forsøk på å oppnå kongens gunst, dediserte han boken til ham. Kongen oppfattet det hele som en fornærmelse. Klosterlasse ble derfor forvist fra riket, med en dags frist og forbud mot å vende tilbake. Etter det kongelige forbudet i 1604, avtok strømmen av norske søkere til Braunsberg-seminaret. Klosterlasse døde i Vilnius, etter å ha blitt forvist fra Riga av den lutherske svenskekongen Gustav Adolf i 1621.

3.3.4 Totalforbud mot jesuitter

I 1624 ble lovgivningen om jesuittisk påvirkning enda strengere. Christian IV kom da med en forordning som forbød jesuitter å oppholde seg i tvillingriket: ”Alle Pauffiske Muncke, jesuviter, presbyteros seculares oc saadane geistlige personer under deres livs fortapelse... sig her udi vore riker oc lande at begiffue og lade befinne”⁷³. Straffen en jesuitt kunne vente seg, om han ble tatt i Danmark - Norge, kunne være alt i fra straffearbeid, utvisning eller dødsstraff. Forordningen omfattet munkeordener generelt, men Molland (1956) mener at grunnen til at jesuitter ble spesielt nevnt, er at de ble ansett for å være motreformasjonens avantgarde, det vil i denne sammenheng si; den katolske kirkes beste redskap i kampen mot protestantismen.

En av de utløsende årsakene til forordningen kan være at det ble oppdaget forsøk på katolsk propaganda i Danmark. Det kom kongen for øre at det befant seg to dominikanermunker og fire jesuitter i skjul i landet. Den ene jesuitten ble avhørt i kongens nærvær og deretter utvist. Utfordringene med Klosterlasse og uroen Gjerpen-saken skapte, kan også ha bidratt også til forbudet.⁷⁴

3.3.5 Religionsprivilegier

På tross av dette strenge forbudet er det kjent at jesuitter til tider oppholdt seg i tvillingrikene, også etter 1624. Spredte forsøk på jesuittisk misjon fortsatte også etter forbudet i 1624. En Johannes Martini Rhugius fra Båhuslen virket to år i Norge som misjonær fra 1637. Misjonen skjedde delvis fordekt på grunn av forbudet. I 1638 ble det fremlagt et forslag om religionsfrihet i fire norske byer, grunnet utenlandsk handel. To nederlandske jesuitter dro derfor til Bergen for å opprette et katolsk misjonssentrum. Christian 4 døde før forslaget ble

⁷³ Stortingsforhandlingene 1956: 575

⁷⁴ ibid

ratifisert, etterfølgeren Frederik 3 var ikke positiv til forslaget, jesuittprestene måtte derfor forlate Bergen bare seks uker etter at de ankom⁷⁵.

Den konfesjonelle enhetstanken var aldri i nærheten av så streng som loven tilsa, Privilegier ble innvilget når kongen så det som nødvendig. Den katolske krigshelten Johan Caspari de Cignion⁷⁶, kunne ha jesuitter, både en og to, virkende hos seg mens han var guvernør i Fredrikstad. Under enevoldsperioden og tiden under Frederik III og Christian IV kunne man også se dette. Selv om de begge ønsket å bevare rikene sine så enhetlig som mulig i konfesjonelt henseende, ble dette vanskelig å håndheve med en økende vekst i borgerskapet og handelsforbindelser. Eksempler på dette er Frederik III sin forordning av 1655 der “Sendemenn fra andre nasjoner som aff anden Religion (dvs konfesjon), faar med sin prest og følge lov til å praktisere sin Religion mens de er i Danmark”⁷⁷.

Både Kristiansand og Fredrikstad hadde religionsprivilegier for alle unntatt jøder. I perioden 1675 – 1687 virket en jesuittprest hos katolikkene i byens militærforlegning. Den siste jesuittpresten, pater Weimers, ga opp sitt arbeid etter at byens religionsprivilegier ble opphevet i 1687. I 1690 kom Christian V sin lov om at barn født i ekteskap mellom protestanter og katolikker skulle oppdras i den lutherske tro.⁷⁸

I 1767 ble en jesuittprest invitert fra Østerrike invitert av kong Christian VII til å reise til Vardø. Presten, Maximilianus Hell var astronom og ville observere det sjeldne fenomenet Venuspassasjen, og fikk gjøre dette på kongens bekostning. Han hadde med seg en annen jesuittpater som reisefølge og kunne rapportere at han ble møtt “med den største elskverdighet av både sivile og geistlige autoriteter”⁷⁹

Som vi nå har sett, var det flere årsaker til jesuitt-forbudene som ble forordnet på 1600-tallet. På tross av et generelt lovforbud mot katolsk trosutøving i Danmark-Norge, ble katolisismen praktisert i enkelte miljøer. Det vakte stor bestyrtelse hos staten, da det ble oppdaget at enkelte norske prester var tilhengere av den gamle troen. Staten så det også som uheldig at norske embeds-familier sendte ungdommene sine til jesuittiske læresteder i utlandet og ønsket å få slutt på denne praksisen. Klosterlasse sin agitasjon for å re-katolisere Norge, kan neppe sees som den utløsende årsaken til jesuittforbudene, men han kan ha bidratt til å forsterke

⁷⁵ Sverdrup-Thygeson 2010:12

⁷⁶ Oftestad, Rasmussen, Schumaker 2005

⁷⁷ Oftestad, Rasmussen og Schumaker 2005:132

⁷⁸ Ibid

⁷⁹ Henriksen, Gran, Gunnes og Langslet:1993

trusselbildet. Utløsende faktorer til forbudet, kan derimot ha vært oppdagelsen av jesuittprester som drev skjult misjon i tvilling-riket. På tross av det strenge forbudet, ble det likevel innvilget religionsprivilegier, når kongen så det som hensiktsmessig.

Vi skal se på den første debatten om jesuittforbudets opphevelse, som fant sted i Stortinget i 1897.

3.4 Lovendringsdebatten i 1897

Den 10. mai 1897 behandlet Stortinget et forslag til endring av Grunnlovens paragraf to. På den tiden lød § 2 således: *Den evangelisk – lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De indvånere der bekjenner seg til den, ere forpliktet til at oppdrage deres Børn i samme. Jesuiter og Munkeordener maa ikke taales*⁸⁰

Det var etter ønske fra de norske katolikkene, at jesuittforbudet ble foreslått fjernet i 1892. De oppfordret Johan Ullmann (Venstre), til å fremme forslaget som ble behandlet i 1897.⁸¹

Under debatten ble det lagt frem flere forslag til endring av ordlyden i paragraf to. Første forslag ble kalt alternativ A: ”Den evangelisk-lutherske Religion forbliver statens offentlige religion. De indvånere, der bekjender seg til den, er forpliktet til at oppdrage deres barn i samme.” Dette forslaget ble lagt frem av cand. Mag Joh. Kristian Viggo Ullmann (venstre), Thomas Georg Munster (Venstre) og Hans Jacob Horst (Venstre) og fikk følgende tilføyelse: ” Jesuiter maa ikke taales.”⁸²

I forslag nummer to foreslo Hans Andersen (Høyre), at ordlyden skulle endres på følgende måte: «Den evangelisk- lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De av landets Indvånere, som bekjender sig til Statens offentlige religion ere forpliktet til at oppdrage deres Børn i den samme. Alle Religionssamfund have fri Religionsøvelse inden Lovs og Ærbarheds Grændser.»⁸³

Forslag nummer tre ble foreslått av D`Hrr Ole Olsen Five og Johannes Karlsen Okkenhaug (Venstre), de ville at ordlyden skulle endres til enten: Alternativ A: ” Jesuiter , Munke- og Frimurerordener maa ikke taales.” Eller alternativ B: ”Jesuiter og Frimurerordener maa ikke taales.”⁸⁴

⁸⁰ Stortingsforhandlingene 1897: 335

⁸¹ Stortingsforhandlingene 1897: 860

⁸² Ibid:335

⁸³ Ibid:336

⁸⁴ ibid

Det var disse forslagene som ble debattert i Stortinget i 1897. Stortinget i 1897 besto av 114 medlemmer. Venstre hadde 79 representanter, Høyre 22, Moderate Venstre 8 og av representanter med «ukjent partitilhørighet» var det 5⁸⁵.

Referatet fra jesuittforbudsdebatten i 1897, er nokså korte og sparsommelige med informasjon. Det refereres kort fra debattens innhold og en får lese noen direkte sitater fra politikernes innlegg. Selv om referatet ikke er så innholdsrikt som referatene fra debattene i 1925 og 1956, får man likevel en del informasjon fra denne teksten. Referatene tar for seg paragraf to sin tilblivelse og vi får et sammendrag av debatten og kan følgelig også her få et bilde på hvilke argument om ordenen som gjorde seg gjeldende.

I debatten i 1897 ble det diskutert hva et forbud mot jesuitter og munkeordener egentlig betydde i praksis. Det ble klargjort at Grunnlovsforbudet kun gjaldt de grupperingene som ble direkte nevnt i paragraf to, følgelig jesuitter og munkeordener. Det ble også slått fast at mens grunnlovsforbudet eksplisitt sa at munke og jesuittordener ikke skulle tåles, var det kun jesuittforbudet som ble fulgt opp i kriminal-lovgivningen. Der sto det at straffen en jesuitt skulle idømmes om han ble oppdaget i Norge, var straffe-arbeid på livstid. Derfor tolket stortingsmedlemmene det dit hen, at mens det var et direkte forbud mot jesuitter i Norge, var det faktisk ikke forbud mot at andre munkere kunne oppholde seg i landet, bare forbud mot å etablere munke og nonneordener⁸⁶. Dette er interessant. Bare fem år senere gjennomgikk kriminallovgivningen en stor endring. Livsvarig straffe-arbeid ble da tatt bort som mulig straffe-metode. Dette ble tilsynelatende gjort uten tanke for jesuittforbudet da ville stå uten sanksjonsmuligheter.⁸⁷

Stortinget ser derfor ut til å komme frem til at munke-forbudet i paragrafen betydde at man ikke skulle «tåle» munkeordener, enkelte munkere derimot, kunne få tilgang. Jesuitter derimot, sto omtalt også i kriminallovgivningen, og skulle i følge loven idømmes livsvarig straffearbeid om de ble tatt i landet. Denne bestemmelsen forsvant ut av kriminallovgivningen i 1902. Det ble i debatten også påpekt at grunnlovsforbudet ikke omfattet religiøse selskaper. Kun hvis disse kunne kalles munke, eller nonne-ordener, ved at medlemmene hadde avlagt ”visse løfter”. Hvis det ble forsøkt å opprette klostre i Norge, sa loven at disse må oppheves. Det ble hevdet, at selv

⁸⁵ Norsk Samfunnsfaglig Datatjeneste

⁸⁶ Stortingsforhandlingene 1897:337-338

⁸⁷ Stortingsforhandlingene 1901-1902, Ang. Straffeloven §39

om slike bestemmelser burde utdypes i kriminalloven, ikke bare stå i Grunnloven, hadde det inntil da ikke vært nødvendig ⁸⁸.

Det ble også gjort klart, at ingen av de overnevnte forslagene til nye formuleringer av grunnlovens paragraf to, stred mot grunnlovens grunnsetning 8. Endringsforslagene bygget alle på dens ”prinsipielle berettigelse”. Ingen av forslagene ville forandre grunnlovens etablerte religionsfrihetsprinsipp, bare tydeliggjøre det. Det ble også gjort rede for religionsfrihetens prinsipp, slik det skulle forstås ut i fra grunnloven. Retten til fri religionsutøvelse og trosfrihet ble fremstilt som en ukrenkelig rett, med et ”selvsagt” forbehold om lydighet til statens lover. Men mindre det var tvingende grunner til å utestenge noen, på grunn av rikets sikkerhet, burde dette prinsipper respekteres. Omstendighetene rundt forbudene måtte altså tas i betraktning ⁸⁹.

Det aller første argumentet om å beholde jesuittforbudet, som kommer til syne i stortingsreferatene, er påstanden om at endringsforslaget ikke oppfyller kravene til paragraf 12: om at erfaring skal vise nødvendigheten av å endre grunnloven. Det ble sammenlignet med tidligere lovendrings-forslag for å vise dette: I 1833 ble det foreslått å innføre religionsfrihet for alle kristelige religionssekter. Dette ble avvist fordi ”...det i vort Land (ikke) var nogen paatrængende Nødvendighed at ile med at erholde en Lov som den...”⁹⁰. I 1891 derimot, ble dissenterloven vedtatt, fordi det tross alt fantes dissenter i landet. Forslaget om loven ble da vedtatt fordi Stortinget mente at kravet om en slik erfaring var oppfylt.

Jødeforbudet som ble opphevet i 1851 ble også diskutert i 1897. ”Vi kjender baade Modstanden, det havde mødt, og den Strid, som Wergeland udkjæmpede, og den Glæde og Jubel, det vakte inden vide Kredse.”⁹¹ Under debatten om dissenterloven ble det spurt om det virkelig var et så skrikende behov for å få jødene inn i landet i 1851, om det var derfor Wergeland kjempet så hardt for denne saken. Det ble da konkludert med at det ikke var tilfelle. Knappt nok en jøde hadde på dette tidspunkt anmodet om å få bosette seg i landet. Likevel ble denne saken sett som en seier, fordi det var en frihet, åndsfrihetens og toleransens seier. Dissenterloven gjorde det også mulig å signere handelstraktater med Japan, som tillot begge parter fri religionsutøvelse i begge land. Det norske jesuittforbudet ble også sammenlignet med andre lands forbud. Sverige Tyskland og Sachsen hadde alle hatt munkeforbud, men hadde enten opphevet dem, eller arbeidet med å oppheve dem. Også Sveits ble nevnt, som i sin

⁸⁸ Stortingsforhandlingene 1897:337-338

⁸⁹ Stortingsforhandlingene 1897:337-338

⁹⁰ Stortingsforhandlingene 1897:340

⁹¹ Ibid: 340

forbundsforfatning hadde et forbud mot jesuitter. Dette forbudet henspilte på ordenens statsfarlighet og potensielle trussel mot freden mellom de ”forskjellige Trosbekjendelser”.

Det ble til slutt konkludert med at, selv om jesuitt- og munkeforbudet hørte hjemme i privatlovgivningen, ikke i grunnloven, var det ikke tilstrekkelig grunn til å fjerne de fra dres nåværende plass. Derfor ble alternativ A bifalt⁹²: ”Den evangelisk-lutherske Religion forbliver statens offentlige religion. De indvånere, der bekjender seg til den, er forpliktet til at oppdrage deres barn i samme. Jesuiter maa ikke taales.”⁹³

Resultatet av debatten ble at munkeforbudet ble fjernet, mens jesuittforbudet ble beholdt. Min tolkning av denne avgjørelsen er, at siden jesuittforbudet ble omtalt i privatlovgivningen, med en eksplisitt uttalt sanksjonering (livsvarig straffearbeid), noe munkeforbudet ikke ble, ble det sett som akseptabelt å opprettholde dette forbudet. Munkeforbudet derimot, ble vanskeligere å forsvare. Denne avgjørelsen tyder også på at jesuittordenen ble sett på som noe annet enn en vanlig munkeorden. Det ble også vist til paragraf 112 og konkludert med at det ikke fantes uheldige erfaringer med jesuittforbudet, som gjorde det nødvendig å fjerne det.

Det norske jesuittforbudet ble også sammenlignet med andre lands jesuittforbud, det tidligere jødeforbudet og dissenterloven. Jesuittforbudet ble også gjort rede for i lys av prinsippet om åndsfrihet. Det var en begrenset form for religionsfrihet som ble vedtatt i Stortinget i 1897. En pragmatisk religionsfrihet som ikke innlemmet prinsippet om religiøs toleranse. Det ble konstatert at religionsfrihetsprinsippet var allmenngyldig, men at dets gjennomførelse måtte være betinget av enhver tids omstendigheter. Religionsfrihet blir altså sett på som et diskutabelt prinsipp i 1897, ikke et absolutt. En frihet som gjaldt noen grupper, men ikke alle. En frihet som måtte begrenses ”av enhver tids omstendigheter”. Omstendighetene i 1897, var at det ikke var ønskelig å tolerere Jesuittordenen i Norge. I 1897, var prinsippet om religionsfrihet, nettopp det, et prinsipp som ikke ble gjennomført i praksis.

Konstitusjons-kommiteen vedtok den 10. mai i 1897 alternativ A. Forslaget om å oppheve jesuittforbudet, ble forkastet. Selv om 63 representanter stemte for oppheving og bare 48 mot, var ikke dette nok til å oppnå det nødvendige 2/3 talls flertall.⁹⁴

⁹² Ibid: 341

⁹³ Stortingsforhandlingene 1897: 341

⁹⁴ Ibid

Vi skal nå over til behandlingen av forslaget om oppheving av jesuittforbudet i 1925. Denne debatten er det skrevet et langt mer utfyllend referat fra, noe som gjør et tolkningsarbeid langt enklere.

Kapittel 4. Jesuitt-debatten i den politiske offentligheten på 1920-tallet

Den evangelisk – lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De indvånere der bekjenner seg til den, ere forpliktet til at oppdrage deres Børn i samme. Jesuiter maa ikke taales⁹⁵

Første halvdel av 1900-tallet var en tid preget av interesseorganisasjoner og politisk konflikt. Det var i denne tiden oppblomstringen av totalitære ideologier som fascisme og kommunisme begynte. Også Norge var preget av ideologiske motsetninger i denne perioden. Studier viser at antisemittisme og konspirasjonsteoretiske ideer fikk en oppvekst på 1920-tallet. I dette kapitlet skal vi se at mistenksomheten mot fremmede grupperinger og religioner, også viste seg i behandlingen av forslaget om å oppheve «jesuittparagrafen».

4.1 Bakgrunnen til lovendringsforslaget

I 1921 besøkte den danske jesuittpresten Menzinger Oslo. Han var invitert for å holde foredrag om jesuittordenen i Studentersamfunnet. På tross av at Menzinger var jesuitt og følgelig ikke hadde adgang til landet, ble han verken stoppet ved grensen, kastet ut av landet, eller idømt straffearbeid. Lekmannspredikanten Albert Hjorth⁹⁶ reagerte voldsomt på besøket og sendte derfor en formell klage til Justisdepartementet. Departementet ble på denne måten gjort oppmerksom på at det fantes en paragraf i Grunnloven som vanskelig lot seg håndheve og bestemte seg for å undersøke saken⁹⁷.

Med vedtakene om ny straffelov i 1902, ble bestemmelsene om livsvarig straffearbeid for jesuitter, som fantes i kriminalloven fra 1845, opphevet. Den ble ikke erstattet av noen ny

⁹⁵ Grunnlovens § 2 i 1925

⁹⁶ Ingeniør Albert Hjorth (1876-1949) var en ivrig samfunnsdebattant og lekmannspredikant. Han var motstander av både jøder og jesuittordenen. Han er mistenkt for å stå bak distribusjonen av falsumet "Sions vise protokoller" i Norge. I 1920 utga han "En bibelstudents kommentarer til "The Jewish Peril". I dette verket tegner Hjorth et apokalyptisk verdensbilde, der det finnes et "ondskapens hierarki", med jesuitter på toppen. Les mer i Linda Aasvangen 2010.

⁹⁷ Slotsvik 2009.Sverdrup- Thygeson 2009. Stortingsforhandlingene 1925,1956

mulig sanksjon av jesuittforbudet. Hvordan forbudet skulle håndheves, var etter denne tiden enda mer uklart enn det hadde vært før⁹⁸. Jeg har sett gjennom Stortingsforhandlingsreferatene fra 1901 – 1902. Debattene i 1902 dreide seg blant annet om hvorvidt en skulle lage egne arbeidsanstalter for kriminelle, som ikke var skikket for fengselsstraff. Og hvorvidt en skulle kunne idømme noen livsvarig straffearbeid i det hele tatt. Ut i fra innholdet i referatene, ser det ut som en slik straff eventuelt skulle ramme psykisk syke, som ikke var skikket for fengsel, ikke medlemmer av forbudte organisasjoner. Så vidt jeg kan se fra disse referatene, ble bestemmelsen om livsvarig straffearbeid tatt bort i sin helhet, slik at ingen lenger kunne idømmes denne straffen. Jesuittordenen ble ikke nevnt med et ord i disse referatene. Det ser derfor ikke ut til at forsamlingen, som arbeidet frem lovendringen, var klar over det fremtidlige problemet dette kunne skape. Dette ble først oppdaget i 1921.

Etter å ha blitt gjort oppmerksom på pater Menzingers besøk, fremsatte Justisdepartementet en kongelig proposisjon om jesuittforbudet og henvendte seg deretter til Kirke- og Utdanningsdepartementet. Sistnevnte lot det utgå forespørsler til rikets biskoper, Menighetsfakultetet (MF) og Teologisk Fakultet (TF), for å få deres syn på saken. I 1923 så det ut til å være stemning for en lovendring. Selv om samtlige medlemmer av MF sitt lærerråd var i mot opphevelse av forbudet, var samtlige i TF sitt lærerråd, med unntak av professor Simon Michelet, for. Fire av seks biskoper stilte seg også positive til en lovendring⁹⁹.

I 1925 hadde vinden snudd og stemningen var en annen. MF var fremdeles negative til lovendring og nå uttalte også landets biskoper seg imot. Flere organisasjoner skrev inn til Stortinget om sitt syn på lovendringsforslaget. Den Norske Presteforening skrev for eksempel i et brev at de var negative til å åpne for jesuitter i landet. Denne bestyrelsen sluttet Fellesmøtet av Bergen, Thingvold og Molde Menighetsråd seg også til. Også organisasjoner og enkeltpersoner som var for opphevelse sendte inn skriftlige uttrykk for det. Disse var: Norske Katolikker, Norske Katolikkers Deputasjon, professor i kirkehistorie ved universitetet i Oslo; Oluf Kolsrud og Det Norske Studentersamfunn som uttrykte sin støtte slik: ”Det Norske Studentersamfunn finner det i strid med åndslivets prinsipper at et folk som er ledende på misjoneringens områder forbyr annerledes tenkende å propagandere i sitt land, og henstiller hermed til Stortinget å oppheve siste passus i grunnlovens § 2”¹⁰⁰.

⁹⁸ Oftestad, Rasmussen og Schumacher 2005:251

⁹⁹ Stortingsforhandlingene 1925: 2775-2776

¹⁰⁰ Stortingsforhandlingene 1925:2774

Utenriks og Konstitusjonskomiteen innstilte forslaget om opphevelse av jesuittparagrafen til forkastelse i 1925. Denne avgjørelsen ble begrunnet med at det ikke så ut til å foreligge noe aktuelt behov for å oppheve forbudet på daværende tidspunkt. Ove Andersen (Høyre), komiteens ordfører, mente at det innenfor den teologiske stand og blant store deler av befolkningen, fantes et sterkt ønske om å opprettholde forbudet og mente at Stortinget burde ta hensyn til dette.¹⁰¹ Stortinget i 1925 besto av 150 representanter. Fordelingen partimessig var følgende: Venstre 34, Høyre 43, Arbeiderdemokratene 2, Det Norske Arbeiderparti 24, Frisinnede Venstre 11, Norske Landsmandsforbund 22, Norges Sosialdemokratiske parti 8, Norges Kommunistiske parti 6. Under debatten om jesuittparagrafen var 132 representanter til stede.

Det er § 112 som blir vist til i Stortingsdebatten, som bakgrunn for å forstå hvordan og hvorfor en skal kunne endre Grunnloven. ”Viser erfaring, at nogen del av dette kongeriket Norges grunnlov bør forandres, da skal forslag derom fremsettes(…)”¹⁰². Komiteen mente at pater Menzingers besøk i 1921 og tilstedeværelsen av en jesuitt under 100-årsjubileumet til Oslo-universitetet, ikke var nok til å oppfylle kriteriene om uheldige erfaringer.

Forslaget om å oppheve jesuittforbudet, fikk langt større oppmerksomhet i 1925, enn i 1897. En av årsakene til dette, var at det fantes en større skepsis mot landets katolikker på denne tiden. Katolikkene var mer aktive og synlige i den offentlige debatten i 1925, enn de var i 1897. Dette kan ha virket som en provokasjon på enkelte. En annen faktor som kan ha virket provoserende kan ha vært kardinal van Rossums visitas i 1923, denne skal vi komme tilbake til. Vi skal nå gå gjennom enkelte argumenter i stortingsdebatten i 1925, som jeg finner spesielt interessante. Disse er følgende:

-”Kirkefolkets” holdning til jesuittspørsmålet.

-Prinsippet om åndsfrihet

-Jesuittenes propaganda

-Jesuittenes mål, midler og politiske aktivisme

¹⁰¹ Stortingsforhandlingene 1925: 2778

¹⁰² Lovdata.no

4.2 "kirkefolkets" holdning til jesuittspørsmålet

Gjennom hele debatten om paragraf to i 1925, ble det vist til kirkefolket og den teologiske stand sin holdning til jesuittforbudet. Da spørsmålet skulle tas opp til behandling første gang, ble det sendt ut forespørsler til landets biskoper, Menighetsfakultetet og det Teologiske fakultet. Det er derfor av stor interesse å se på hvordan landets biskoper argumenterte for sin holdning i saken. Om en ikke kan få rede på hva "kirkefolket" mente om saken, finnes det kilder på hva kirkens ledere mente om jesuittforbudet.

Ove Andersen (Høyre) leste opp uttalelser fra fire av landets biskoper, under innledningen til stortingsdebatten i 1925. Som tidligere nevnt, var fire av seks biskoper positive til en lovendring i 1921. Disse var Jens Frølich Tandberg i Oslo, Peter Wilhelm Kreydahl Bøckmann i Nidaros, Gustav Dietrichson i Hamar og Bernt Andreas Støylen i Agder. To biskoper, Peter Hognestad i Bjørgvin og Johan Nicolai Støren i Hålogaland, stilte seg negative til endring. Andersen uttalte under Stortingsdebatten, at han gikk ut fra at Hognestad og Støren, fremdeles var av samme mening i 1925.

I 1925, var flere av landets biskoper nye siden denne utspørringen i 1923. I følge Andersen var disse negative til å tillate jesuittordenen i Norge, han kunne derfor konkludere med at samtlige av Norges biskoper var i mot å oppheve jesuittforbudet.

Biskop Mikkel Bjønnes-Jakobsen i Hamar¹⁰³, mente at jesuittforbudet ikke stred mot prinsippet om åndsfrihet. Han argumenterte med at norske katolikker hadde lovfestet rett til å utøve sin religion. Jesuittordenen derimot, var ikke bare en religiøs orden, men en "kamporganisasjon" og kunne derfor, etter hans mening, ikke hevde de samme rettighetene.

... men jesuitterne er ikke bare en religiøs orden, men i utpreget grad en kamporganisasjon som i et protestantisk land vil ha som hovedmål for sitt arbeide å føre landets borgere av protestantisk bekjennelse over til katolicismen... Det blir da et praktisk spørsmål, om det ansees for gavnlige for vårt folk å gi denne aggressive organisasjonen adgang til vårt land...¹⁰⁴

Bjønnes-Jakobsen uttrykte bekymring for både protestanters og katolikkers ve og vel og ved å skille ut jesuittordenen som en kamporganisasjon, forsøkte han å fjerne seg effektivt fra motpartenes argumenter om religionsfrihet. Det var ikke bare protestanter som måtte beskyttes fra jesuittenes "propaganda", i følge biskopen ville også katolikkene bli skadelidende om

¹⁰³ Ny i 1925, ikke blant dem som ble utspurte i 1921.

¹⁰⁴ Stortingsforhandlingene 1925:2776

ordenen fikk adgang til Norge. Det ser også ut til at jesuittenes ønske om å verve proselytter, var et argument i seg selv, for å nekte dem adgang.

Biskop Jacob Christian Pettersen fra Stavanger¹⁰⁵ sa seg enig i Den Norske Presteforenings bestyrelse, som ble sendt til Stortinget i sammenheng med lovendringsforslaget:

Når jeg er enig heri, så er det ikke av frykt for jesuittenes eventuelle innflytelse her i landet. Heller ikke fordi de i protestantismen ser sin dødsfiende, som det gjelder med alle mulige midler å ødelegge. Men det er måten de fører sin kamp på. Førte de den med åndelige midler, så var det jo en ærlig sak, og man kunde møte dem på samme måte. Men at deres midler er både ukristelige og umoralske vil ingen kunne nekte¹⁰⁶.

Pettersen bruker sterke ord i uttalelsen sin. Han anklager jesuittene for å regne protestantene blant sine ”dødsfiender”. Den hyppig gjentatte påstanden om jesuittenes umoralske midler, gjorde seg også gjeldende. Uten å presisere hva disse midlene innebar, omtalte han dem som ukristelige og umoralske, han henviste også til en ”kamp” som jesuitter i en gitt situasjon vil føre med ikke-åndelige midler. Hva en slik kamp ville omfatte, ble ikke nærmere presisert. Det er vel likevel naturlig å anta at det var en kamp om tros-tilhengere det var snakk om her.

Biskop Støylen i Agder, var en av dem som forandret mening i løpet av de to årene mellom 1923 og 1925.

Nu er situasjonen helt forandret ved den katolske kirkes pågående opptreden den senere tid, og jesuittene vilde i tilfellet også opptre i vårt land med det utrykkelige program å fortrenge den evangeliske kirke, og sette den romersk-katolske i dens sted. Deres opptreden er i så måte et direkte slag i ansiktet på all religionsfrihet, da de ikke på nogen som helst måte vil anerkjenne noget annet kirkesamfunn som en kristen kirke¹⁰⁷.

Støylen mente at når jesuittene ikke anerkjente andre kirkesamfunn enn det katolske, kunne han ikke skjønne hvorfor Norge skulle gi dem beskyttelse, med religionsfrihet som argument. Støylen hadde også latt seg provosere av ”den katolske kirkes pågående opptreden”. Jeg tror i denne sammenheng han da henviste til to ting: At katolikker hadde begynt å ta mer synlig del i den offentlige debatten og kardinal van Rossums visitas, som jeg skal komme tilbake til.

Biskopen i Nidaros, Jens Gran Gledditsch, uttrykte frykt for at jesuittene ville kunne kreve eiendomsrett til Trondheim Domkirke, hvis de fikk adgang til landet. Hvor han fikk denne ideen fra, fortelles ikke noe videre om. Men det kan nevnes at Gledditsch i lang tid sto i spissen for å renovere Trondheim Domkirke, noe som bare delvis kan forklare hans engasjement for kirken i denne sammenheng. I en hypotetisk krisesituasjon, mente også biskopen at jesuittene

¹⁰⁵ Ny biskop, ikke utspurt i 1921

¹⁰⁶ Stortingsforhandlingene 1925:2776

¹⁰⁷ ibid

vil gripe sjansen til å befestе makten sin. ”Jesuitterordenen anerkjent her vil være det rette instrument å bruke f. eks. når vårt rettssamfund en gang befunder sig i en svakhetstilstand på grunn av økonomisk vanmakt, krig eller revolusjon. Vi har sett det i randstatene ved Østersjøen de siste år”¹⁰⁸, advarte biskopen.

Andersen mente det var tankevekkende at biskopene, Støylen og Gleditsch, som ellers var kjent som, ”forkjempere for liberal tenkemåte”, valgte å fraråde ordenens tilgang til Norge. Han påsto også at ”praktisk talt alle personer og institusjoner, som kan kalles representanter for det store norske kirkefolk – og dette ord tatt i den videste betydning – ber om at Stortinget vil forkaste det foreliggende grunnlovsforslag” og begrunnet innstillingen til forkastelse ut i fra dette¹⁰⁹.

Å undersøke hva alle i kirken, virkelig mente om lovendringsforslaget, må sies å være en bortimot umulig oppgave. Det som derimot kan slås fast, er at de fleste fra luthersk kirkelig hold, som ble spurt av Stortinget i 1925, stilte seg i mot en grunnlovsendring. Som jeg har nevnt tidligere, uttrykte Den Norske Presteforening, sammen med Fellesmøtet av Bergen, Thingvold og Molde Menighetsråd seg negativt til en lovendring. Denne uttalelsen er ikke vedlagt i stortingsforhandlingsreferatet, men sto på trykk i Luthersk Kirketidende 4. april 1925. Presteforeningen begrunnet sin innstilling med en påstand om at jesuittene sto i spissen for et romersk propaganda-fremstøt mot Nordens evangeliske kirker. Vi skal komme tilbake til dette utsagnet senere. At TF sin holdning ikke ble nevnt av Ove Andersen i debatten, tolker jeg som at de fremdeles var positive til en lovendring. Noe begrunnelse for hvorfor TF var for en endring, har jeg ikke kommet over.

Vi skal nå gå over til et annet argument som ble brukt i debatten: prinsippet om åndsfrihet og religionsfrihet.

4.3 Prinsippet om åndsfrihet

Det var et klart fåtall av stortingsmennene som var for opphevelse av jesuittforbudet i 1925. Hos denne minoriteten var det stort sett de samme argumentene som ble brukt i debatten. Argumenter som i hovedsak dreide seg om prinsipper og praktisk gjennomførbarhet av forbudet.

¹⁰⁸ *ibid*

¹⁰⁹ Stortingsforhandlingene 1925:2778

Av mindretallet ble jesuittforbudet ved gjentatte anledninger omtalt som en antikvert bestemmelse som stred i mot åndsfrihetens prinsipp. Det ble vist til pater Menzingers besøk i 1921 og denne hendelsen ble brukt som et konkret eksempel på at forbudet ikke lot seg håndheve. På samme tid ble det også brukt hypotetiske eksempler på umuligheten av å håndheve en slik lov. Disse forkjemperne for opphevelse av forbudet, spurte ved flere anledninger hva som skulle gjøres om en nordmann valgte å bli jesuitt.

Forbudet ble også kalt ”en plett” på Norges Grunnlov. Det var i hovedsak to grunner til dette. På samme tid som det stred mot prinsippet om åndsfrihet å stenge ute en gruppering på grunn av deres religiøse overbevisning, ble det også fremhevet som direkte pinlig å ha en ”død paragraf” i selveste grunnloven. Det ble omtalt som en ”spott mot hele landets konfesjon”. Etter 1902 fantes det som nevnt ingen bestemmelser i kriminalloven som kunne effektivere forbudet.

Johan Castberg (Arbeiderdemokratene) var en av dem som uttalte seg for å oppheve forbudet. Han viste blant annet til Henrik Wergelands lange engasjement for å fjerne jødeparagrafen. Castberg var av den mening at det var hensynet til åndsfriheten som fikk Wergeland til å kjempe denne kampen. Samme hensyn burde, i følge stortingsmannen, tas når det kom til jesuittforbudet.

...den strid som Wergeland utkjempet, og den glede og jubel det vakte innen vide kretser. Som det med rette spurtes under debatten om dissenterloven i 1891: Var det da den gang en sådan skrikende trang til å få jødene inn i landet? Var det derfor Wergeland løftet sin stemme for det? Var det fordi det sto tusener av jøder ute i verden, som anholdt om å få lov å komme til Norge å leve her under religionsfrihet? Var det derfor, denne sak kjempedes frem og blev ansett for en stor seir for åndsfriheten her i landet? Nei! Knappt nok en eneste jøde hadde talt om å bosette sig her... Jeg mener det samme kan sies om det nu foreliggende spørsmål...¹¹⁰

Selv om Castberg mente å kunne sammenligne de to sakene, ser det ut til å være en grunnleggende forskjell mellom jesuittdebatten og jødeparagraf-debatten. Med forbehold om at jeg ikke kjenner debatten om jødene, like godt som den om jesuittene, ser det ut som at Wergeland gjennom sin dikterkunst, klarte å skape et ektefølt engasjement for jødene i Norge. Slike hjertevarme og emosjonelle uttrykk er vanskelig å spore i jesuittdebatten. Hvis debatten om jødesaken utviklet seg til å bli en debatt preget av følelser og engasjement, så ble jesuittsaken en debatt om prinsipper og praktiske hensyn. Dette ser en tydelig når til og med de stortingsmennene som talte varmt om ånds - og religionsfrihet, så ut til å føle seg tvungne til å ta avstand fra ordenen. Johan Henrik Rye Holmboe (Frisinnede Venstre) valgte å distansere seg

¹¹⁰ Stortingsforhandlingene 1925:2780

fra ordenen, selv om han var av dem som argumenterte for at religionsfrihetens prinsipp måtte opprettholdes.

”Jeg liker slett ikke jesuitene; tvert i mot, jesuitene og deres arbeidsmåte og målet for deres virksomhet virker helt igjennom usympatisk på mig; men jeg kan ikke si at jeg frykter dem, og jeg kan ikke skjønne, at der kan være nogen spesiell grunn til på denne måte holde sig en bevægelse fra livet som man anser for uønskerdig... jeg kan ikke tvile om at vår kirke må være i stand til å bekjempe også jesuittenes propaganda med åndelige våpen.”¹¹¹

Også Johan Nygaardsvold (Arbeiderpartiet) var en del av mindretallet som støttet en grunnlovsendring. Han tok i bruk et lignende resonnement som Rye Holmbøe: ”Det er så langt i fra at jeg for min del er noget glad i jesuittene, ei heller i den form hvori de har forsøkt og kanskje forsøker å føre propaganda for sin religionsoppfatning.” Nygaardsvold hevdet i likhet med sin meningsfelle at ”det å mislike ordenen” ikke var god nok grunn til å stenge dem ute av landet. Han var av den mening at Norge burde ha åndsfrihet for enhver organisasjon, enten den var religiøs eller politisk.¹¹² Det er altså en fullstendig åndsfrihet Nygaardsvold ønsker i Norge.

Hva som er årsaken til at både Nygaardsvold og Castberg distanserer seg fra jesuittordenen på denne måten, kan være vanskelig å svare på i ettertid. Det kan finnes flere forklaringer på dette. Selvsagt er det mulig at distanseringen er et uttrykk for egne fordommer mot ordenen. Mer nærliggende synes jeg likevel det er å tenke at dette var et slags retorisk knep brukt i debatten. En måte å skape en illusjon av samhold med sine meningsmotstandere, samtidig som de fikk frem sine argumenter om åndsfrihet. Ved selv å ta avstand fra sine fordommer, appellerte de til flertallet om å gjøre det samme. Det politiske klimaet i debatten kan også ha gjort det nødvendig å ta en viss avstand fra det folk trodde jesuittordenen sto for, for ikke å miste troverdighet. Uansett hva som er årsaken, blir dette distanseringsbehovet en bekreftelse på, at ordenen ble forbundet med noe negativt.

Castberg og Nygaardsvolds argument for å fjerne jesuittforbudet fra Grunnloven, var i all hovedsak prinsippet om åndsfriheten. Deres tolkning av hva denne åndsfriheten skulle innebære, var en omfattende frihet, for ”enhver organisasjon, enten den var religiøs eller politisk”. Men argumentet om åndsfrihet ble også brukt av den andre parten i debatten.

Det ble i debatten hevdet at siden katolikker allerede hadde tillatelse til å praktisere sin religion i Norge, ble ikke prinsippet om religionsfrihet skadelidende av å utestenge jesuittordenen, siden denne var politisk, heller enn religiøs.

¹¹¹ Stortingsforhandlingene 1925:2778

¹¹² Stortingsforhandlingene 1925:2785

Ketil Skogen fra Venstre uttrykte en uro for at jesuittordenen tillatt i Norge, ville føre til strid og uro i landet. Han trodde ikke at å tillate denne ”kamporganisasjonen” ville bidra til større åndsfrihet. Argumentet om åndsfrihet blir av Skogen også brukt, men da i den mening at jesuittordenen ville kunne skape mindre av den og være en trussel mot andre trosretninger i Norge sin åndsfrihet.¹¹³

Norge hadde også inngått en handelstraktat med Japan, som tillot japanerne å offentlig utøve sin religion i Norge. Når man tillot en hedensk religion i landet, hvorfor skulle en ikke tillate en kristen? Dette var et spørsmål enkelte stilte seg. Karl Wilhelm Wefring, fra Frisinnede Venstre, sammenlignet også jesuittordenen med andre ”ismer”, og spurte om hvorfor vi tillot den ene og ikke den andre? ”... man har her i Norge en rekke av ”ismer” av en ganske annen samfunnsoppløsende art, og vi har også innen den religiøse verden adskillige sekter ... med nokså forvirrende program etter min mening. Vi tåler dem, vi bekjemper dem med åndelige våpen, men vi går ikke frem med nogetsomhelst som kan smake av tvang”¹¹⁴.

Man ser her at prinsippet om åndsfrihet blir brukt på forskjellige måter. Av minoriteten som stiller seg positiv til lovendring, blir det uttrykt et ønske om en total åndsfrihet som skal inkludere alle organisasjoner, både politiske og religiøse, uansett hva som måtte menes om deres overbevisning. Det blir også uttrykt en forundring over hvorfor en tillater noen grupperinger, fremfor andre og det blir påpekt at dette fremstår som lite logisk og urettferdig. Av majoriteten som var negativ til lovendring, blir det uttrykt et ønske om å bevare åndsfriheten som allerede finnes i landet. Jesuittordenen blir fremstilt som en potensiell trussel for denne. Det blir fremstilt som noe av et paradoks å ville tillate en gruppering, i religionsfrihetens navn, som var kjent for å undertrykke åndsfriheten der de fikk makt.

Vi skal nå gå over til et annet argument. Det mye repeterte argumentet om jesuittene som Roma-kirkens propagandamaskin.

4.4 Kardinal van Rossums visitas

Sett fra Roma, var utviklingen i den katolske kirken i Norge, interessant. Wilhelm van Rossum var prefekt for Propagandakongregasjonen i Roma. Han var også den øverste ansvarlige for det katolske arbeidet i Norden. Kardinalen ønsket å stifte førstehånds kjennskap til den nordiske delen av den katolske kirkens misjon. Sommeren 1923, la han derfor ut på en reise i de nordiske land. Kardinalbesøk var en sjelden begivenhet i Norge. Sist en kardinal hadde

¹¹³ Stortingsforhandlingene 1925:2791

¹¹⁴ Stortingsforhandlingene 1925:2784

oppholdt seg i landet var i 1247. Begivenheten fikk derfor stor oppmerksomhet i pressen. I alle byene van Rossum besøkte ble det meldt om høye besøkstall. Nysgjerrigheten på det fremmede kan ha vært en grunn, ellers ble besøket også sett som en historisk begivenhet. Mange prominente personer tok del i feiringene rundt kardinalens besøk. Under besøket i hovedstaden var kardinalen i audiens hos kong Haakon. Til festmiddagen som tok plass i St. Olavs prestegård, kom blant annet statsminister Abraham Berge og kirkeminister Ivar B. Sælen¹¹⁵.

Besøket begynte i Bergen 22. juli. Deretter reiste kardinalen til Ålesund, Molde, Trondheim og Oslo. I Trondheim ble det, etter byens katolikkers ønske, søkt Kirke- og Undervisningsdepartementet om tillatelse til å holde en katolsk messe i Domkirken. Etter å ha konsultert biskopen og domprosten i Trondheim, ble søknaden avslått. Van Rossum måtte nøye seg med å besøke kirken som turist¹¹⁶

I følge Tone Njølstad Slotsvik (2009) vakte avslaget om å holde katolsk messe i Trondheim domkirke, varierende reaksjoner. Blant de som protesterte fantes både katolikker og protestanter. Hendelsen ble av enkelte omtalt som et eksempel på religiøs intoleranse. Andre tolket hendelsen som en protestantisk triumf. Aftenposten skrev om ”den røde pave” som hadde lidd nederlag¹¹⁷. Dagsavisen hadde en annen vinkling: ”Den røde paves besøk i Trondhjem ble i ethvert henseende vellykket, og det bør heller ikke nektes, at det var en virksom propaganda for den norske kirke”¹¹⁸.

Pressedekningen av kardinalbesøket varierte ellers i spekteret mellom positive og negative omtaler, men besøkets ettermæle fikk en klar negativ vinkling. Slotsvik (2009) mener at hovedårsaken til dette er å finne i et skriv kardinalen gav ut om sine erfaringer i de nordiske land. Boken ble oversatt til norsk og innholdet fikk mange protestanter til å reise bust. Kardinalen uttalte en optimisme på den katolske kirkes vegne i Norge. ”Norges katolske fortid blev gjenkaldt i erindringer og med sympati i pressen” skrev han i boken sin. Han fremhevet også åpningen av en misjonsstasjon i Molde som et tegn på velvilje til katolisismen. Med unntak av to katolikker, var resten ”protestanter som hilste den katolske mission med velvillig glæde.” Kardinalen mente også at avslaget om å holde messe i Nidarosdomen ”uten minste

¹¹⁵ Henriksen, Gran, Gunnes og Langslet 1993:301-302

¹¹⁶ ibid

¹¹⁷ Slotsvik 2009:57-58

¹¹⁸ Slotsvik 2009:59

tvil” ville blitt innvilget av Kirke- og undervisningsdepartementet hvis ” den lutherske kirkes raad ikke hadde været saa avvisende”¹¹⁹.

Den norske kirkes presteforening protesterte mot kardinalens beskrivelse av de norske forhold. I flere aviser og protestantiske tidsskrift ble det ropt varsku om at den katolske misjonsvirksomheten nå kom til å øke. Et eksempel Slotsvik (2009) viser til er artikkelen til teologen Carl Stange, som opprinnelig sto på trykk i Tidsskrift for Systematisk Teologi, og senere ble gjengitt i Norsk Kirkeblad. Stange mente at ” den egentlige hensikt kardinalen hadde, var rettet mot den lutherske kirke”. Stanges fremstilling av katolsk gudstjenester og hans karakteristikkk av relikviebruken som: ”avgudstjeneste overfor de døde ben”, samt påstanden om at det fantes en skjult hensikt bak kardinalbesøket, gav et inntrykk av at den katolske kirke hadde en nærmest okkult agenda.

I Luthersk Kirketidende¹²⁰ omtalte redaksjonen van Rossum sitt besøk, som del av romersk propaganda. De mente det var en kjent sak at han så med forhåpning på det norske arbeidsfelt. Det ble fremhevet som viktig å skille mellom den romerske kirkes religiøse og politiske arbeidsfelt, men var klare på at jesuittene representerte det politiske. Jesuittene ble omtalt som ”pavemagtens blindt lydige politiske organer.

Lørdag 4. april omtalte igjen Luthersk kirketidene kardinalbesøket: ”Vi mener fremdeles at et protestantisk land som Norge ingen grund har til at aapne sig for jesuitene, naar befolkningen i overveiende katolske land ved sin politik viser at den kan være dem foruden. Aller mindst netop nu da den aktive romerske propaganda synes at skulle tas opp med ny kraft efter kardinal van Rossums besøk”¹²¹ I samme utgave finner vi referert en skrivelse som den norske kirkes presteforening har sendt til Stortingets konstitusjonskomité: ”Styret er ikke i tvil om at den alt overveiende del av Norges evangeliesinnede folk er i mot denne grundlovsforandring.” Dette utsagnet kan vanskelig forstås som noe annet enn en oppfordring til alle protestanter om å gå i mot opphevelsen av jesuittforbudet. Videre mente presteforeningen at det de kalte den romerske propaganda, planla et fremstøt mot Nordens kirker. Innlegget ble underskrevet av sogneprest Gjesdahl, Erling Grønland, prof. Olaf Moe og pastor Koren.

Det kan se ut til at van Rossum sin visitas og boken han skrev om sine erfaringer fra Norden, provoserte også enkelte av dem som tok del i stortingsdebatten i 1925. Det var et tydelig fokus

¹¹⁹ Slotsvik 2009:60

¹²⁰ 1925, nr 4 62. årgang

¹²¹ Luthersk Kirketidende 1925 62 årgang, nr 7: 153

på den økende katolsk propaganda. Denne propagandaen det er snakk om kan i stor grad knyttes til van Rossums visitas og det at katolikkene i større grad enn tidligere, tok del i den offentlige pressede debatten. Også Castberg, som påpekt ovenfor, nevnte denne propagandaen som jesuittordenen visstnok promoterte. Det bør også nevnes, selv om det ikke er plass til å utdype det, at forfatteren Sigrid Undset og skolestyreren Lars Eskeland sine konverteringer til katolisismen, fikk stor oppmerksomhet i norsk presse. Sistnevnte måtte fratru sin stilling som styrer av Voss Folkehøgskule, da han valgte å bli katolikk. Dette førte til debatt i landets aviser. Disse hendelsene kan også ha bidratt til følelsen av økt katolsk propaganda og fremgang¹²².

4.5 Jesuittene som propagandister

Ove Andersen (Høyre) er det første stortingsmedlemmet som nevner den katolske propaganda i Stortingsdebatten

... Spørsmålet om jesuittforbudets opphevelse har (ikke) inntatt noen bred plass i den offentlige pressediskusjon før i de siste par år. Og foranledningen til denne ganske omfattende pressediskusjon som har pågått i de siste år, må ganske sikkert søkes i den omstendighet, at der hviler en kongelig proposisjon om forbudets opphevelse... men dels også i den omstendighet at det i de siste år har utviklet sig en ganske sterk propaganda fra den katolske kirkes side, og avisartiklene angående jesuitterforbudets opphevelse har inntatt en bred plass i denne propaganda...¹²³.

Ove Andersen leste også opp uttalelser fra norske biskoper under stortingsdebatten. Flere av disse uttrykte bekymring over den katolske kirkes propaganda. Selv om vi allerede har sett på noen av disse uttalelsene, er det verdt å repetere dem i denne sammenhengen.

Biskop Bjønnes-Jakobsen mente at nordmenn burde beskyttes fra jesuittenes angivelige propagandabruk, "... og katolikker i Norge må dog kunne dyrke sin Gud efter sitt hjertes trang uten å ha denne propagandaorden i sitt mitte..."¹²⁴.

Biskop Støylen var av dem som endret mening, fra forslaget ble fremmet, til det ble behandlet. I 1923 var han for en oppheving av paragrafen, mens i 1925 uttalte han seg mot. Han begrunnet dette med at situasjonen var "blitt helt forandret ved den katolske kirkes pågående opptreden i den senere tid, og jesuittene vilde i tilfelle også opptrede i vårt land med det uttrykkelige program å fortrenge den evangeliske kirke og sette den romersk-katolske i dens sted"¹²⁵.

¹²² Les mer i Slotsvik 2009

¹²³ Stortingsforhandlingene 1925:2775

¹²⁴ Stortingsforhandlingene 1925:2776

¹²⁵ Stortingsforhandlingene 1925:2777

Johan Henrik Rye Holmboe (Frisinnede venstre), var som nevnt for å oppheve jesuittforbudet, selv om også han assosierer ordenen med propaganda:

Jeg kan ikke tvile om at vår kirke må være i stand til å bekjempe også jesuittenes propaganda med åndelige våpen... Den norske presteforening uttaler sig i ett av de mange dokumenter som vedligger denne sak om den romerske eller katolske propaganda, og ser deri en stor fare for vårt religiøse og kirkelige liv. Det forekommer mig, at det religiøse liv hos oss er omgitt av og huser innen sin midte så mange faremomenter, at jeg ikke kan forstå, at man på grunn av den henstilling fra presteforeningen, fra "evangelisk sinnede" prester, skulde behøve å omgjørde deres virksomhet og beskytte dem mot denne propaganda utenfra ¹²⁶.

Selv om Rye Holmboe var enig i at den katolske kirke bedrev propaganda, så han ikke dette som en trussel mot norsk kristenliv. Han hadde ingen tvil om at den norske kirken var i stand til å beskytte seg mot denne propagandaen med åndelige våpen, og så ingen grunn til å opprettholde et jesuittforbud for å beskytte den protestantiske tro.

Redaktør, Carl Joachim Hambro (Høyre) nevnte eksplisitt van Rossums visitas, som forklaring på hvorfor han ville stemme ned et lovendringsforslag. Også katolikkenes engasjement i pressen fremhevet Hambro som skadelig for de norske katolikkene. Dette engasjementet, som han betegnet som propaganda, ble påstått å ha ført til mye "uro" i sammenheng med saken om lovendringsforslaget.

Jeg tror ikke der er tvil om for eksempel at katolikkene i Norge, som teller så mange utmerkede borgere og så mange utmerkede og samfunnsinteresserte individer, vilde ha stått sig meget på, om den kirkefyrste der nylig besøkte vårt land, hadde latt være å utgi en bok som vidner om en så misvisende informasjon, og en så overfladisk viden og en så lite intelligent oppfatning av forholdene i Norge. Det er ingen tvil om at et skrift som det kardinal van Rossum utgav, har skadet katolicismen i Norge særdeles meget. Jeg finner det ganske riktig å uttale det. Det var kulturelt nedslående at et slikt skrift kunde utgis av en mann med den autoritet, og der er ingen tvil om, at det har skadet hans egen sak. Der er heller ingen tvil om at en del av denne propaganda, som har vært drevet i forbindelse med den avgjørelse vi står overfor i dag, har bidratt til å øke den uro som har vært reist ¹²⁷.

Irritasjonen over van Rossums omtale av Norge, som et land som han forhåpningsfullt trodde var åpent for katolsk misjon, kommer helt tydelig frem i dette sitatet. Hambro irettesatte også de norske katolikkene for å ha bedrevet propaganda i forkant av behandlingen av lovendringsforslaget.

¹²⁶ Stortingsforhandlingene 1925:2779

¹²⁷ Stortingsforhandlingene 1925:2788

4.6 Jesuittenes mål, midler og politiske aktivisme

At jesuittene lever etter ordtaket ”målet helliger midlene” var en ofte gjentatt påstand om ordenen i stortingsdebatten. Hva slags midler det dreide seg om ble sjeldent utdypet. Utsagn som ”de vil bruke *makt* og *vold* for å nå sine *mål*”, ble til stadighet gjentatt. Når det kom til jesuittenes mål, blir de tiltrodd å ha flere. Et av disse målene som jesuittordenen ble tillagt å ha, var å re-katolisere Norge. Som en konsekvens av dette, ble de også tiltrodd å ville ødelegge protestantismen. At jesuitter og den katolske kirke generelt sett har hatt som mål å spre den katolske tro, er vel hevet over enhver tvil. Utenom skolevirksomhet, er jesuittene best kjent som aktive misjonærer. Norske protestanter var selv flittige arbeidsmaur på misjonsmarkene på denne tiden. Dette faktum ble også nevnt også i debatten. Det ble spurt undrende om hvorfor et land som selv var flittige på misjonens område, fryktet og fordømte jesuittenes misjonsvirksomhet. Blant de som stemte i mot lovendring, ble det ved flere anledninger uttrykt en frykt for at jesuittene, ikke bare skulle forsøke å få Norge katolsk, men at de faktisk skulle klare det, ved bruk av metoder som involverte *makt*, *vold* og manipulasjon. Denne frykten for at Norge skulle bli katolsk, kan vanskelig forstås som annet enn et ønske om å bevare sin egen tro. Og en frykt for at ens egen tro skal miste terreng.

Også tilhengerne av å oppheve forbudet, var bevisst på det de trodde var jesuittenes mål. Men, som blant annet Castberg uttrykte, burde ordenen bekjempes med åndelige midler, ikke utestenging. Han var av den mening at ordenen ikke representerte noen fare i Norge, selv om de hadde mål som han var uenig i. Castberg stilte også kritiske spørsmål til kirkefolkets tro på seg selv i denne saken: ”Det er en fallitterklæring fra våre prester og vårt kirkefolk, når de tror at de behøver den slags gjerder rundt sin tro”¹²⁸.

Under stortingsdebatten var det et fåtall som tenkte i samme baner som Castberg. Hans Kristian Seip (Venstre) var som nevnt, en av dem som klart uttrykte en frykt for jesuittenes midler: ”Der foreligger fra aller nyeste tid – fra vår tid – forhold som berettiger oss til å si, så vidt jeg kan skjønne, at jesuittene opptreder ikke bare som religiøse propagandister men de opptreder også med vold og makt”¹²⁹. Hva Seip mente denne volden og makten innebar, fremsto noe vagt. Men han henviste til de såkalte ”Madagaskar-hendelsene”, for å illustrere hva jesuittene kunne finne på, om de fikk muligheten. Disse ”hendelsene” skal vi snart gå nærmere inn på.

¹²⁸ Stortingsforhandlingene 1925:2782

¹²⁹ Stortingsforhandlingene 1925:2783

Sven Hans Jørgen Svensen (Høyre) kom også inn i debatten og tilbydde en forklaring på hva jesuittenes mål var.

Der er vel ingen som har det minste kirkehistorisk kunnskap, som er ukjent med, at den religiøse orden det her er tale om etter sin opprinnelse har som sin fornemste, ja jeg tør vel si, sin eneste oppgave å bekjempe protestantismen. Den gikk straks over i det hierarkis tjeneste som satte sig til mål, ikke bare å bekjempe, men å utrydde den protestantiske kirke, og jeg tror nok at jesuittordenen til i dag ikke har sviktet sitt program i det stykke¹³⁰

Svensen viste også til pave Pius XI som så sent som den 3. desember 1922 skal ha uttalt at; ”jesuittordenen er kallet til å være protestantismens bekjemper. Det er selskapets historiske karakter”¹³¹.

Skoleinspektør Rasmus Tveteraas advarte også om Jesuittordenens mål og midler under stortingsdebatten.

Man har en følelse av at det brygger opp til kamp mellom Rom og Wittenberg, og jeg tviler ikke på, at i fremtiden vil denne kamp bli mer intens og alvorlig enn nu. Den kamp får komme, og den kamp frykter vi ikke; men vi vil at begge parter skal kjempe med samme våpen... Vi mener, at kampen fra den lutherske kirkes side må føres helt på åndelig vis med åndelige våpen; men da vil vi heller ikke at den katolske kirke skal sende en flom av agenter inn i vårt land, som er beredt til å føre kampen med andre slags våpen¹³²

Selv om det er fristende å tolke uttrykksmåten til Tveteraas i retning av apokalyptiske og konspirasjonsteoretiske spådommer, mener jeg at man bør tolke den som en metafor. Rom, i denne sammenheng, blir symbolet på den katolske kirken, mens Wittenberg¹³³ blir en metafor for den protestantiske lutherske kirken. Kampen som det brygger opp til, er den konfesjonelle konkurransen om troende. Flommen av agenter er misjonerende jesuitter. Det Tveteraas fryktet, var at disse ”agentene” ville ta i bruk midler som jesuittordenen var kjent for å bruke. Selv om den norske kirke burde holde seg til å bekjempe ordenen med ”åndelige midler”, mente skoleinspektøren det var best å stenge ordenen ute med lovforbud.

Argumentet om åndsfrihet, avviste Tveteraas med at katolikkene åpent fikk virke for sin tros gjennombrudd i Norge, det var ingen som ville hindre det. ”...men å bruke politiske midler og nettopp *i denne tid*, det er noget annet...” . Tveteraas påpekte selv at det ikke var sikkert at alt han hadde hørt om ordenen var sant, men: ”selv om man trekker fra det der kan bero på

¹³⁰ Stortingsforhandlingene 1925:2785

¹³¹ *ibid*

¹³² Stortingsforhandlingene 1925:2789

¹³³ Martin Luther var tilknyttet Wittenberg-universitetet, det var også i Wittenberg (offisielt kalt: Lutherstadt Wittenberg) reformasjonen begynte.

misforståelser, så blir der allikevel så meget igjen som vi på ærlig norsk, kaller løgn og fusk, at det går ut over min forstand hvordan Jesus Kristus kan få gjort nogen bruk for sitt rike av jesuitter”. Her siterte Tveteraas den kjente misjonæren Johs Johnson, som vi skal høre mer om i neste del ¹³⁴. ”Fusk og fanteri” var altså også jesuittenes midler. Hva forskjellen på politiske og religiøse midler består i, og hvorfor disse såkalte politiske ”midlene”, ble fremstilt så negativt, får vi ingen forklaring på i stortingsreferatene.

Også Nils Salveson Belland (Venstre) argumenterte mot opphevelse av jesuittforbudet, ved å vise til jesuittenes bruk av ikke-åndelige midler. ”...Me veit då frå kyrkjesoga um ”Roms stål”, og me kjenner ogso noko til ”pavens bål”. Me ynskjer ikkje å ha attende nokon av partane...” ”...men det skal ikkje kunne nektast at det frå jesuittane si side er nytta og vert nytta andre våpen enne åndens våpen.”¹³⁵

Belland kom her med en henvisning til middelalder-kirkens forfølgelse av annerledes-tenkende. Selv om både den protestantiske og katolske kirke i sin tid sto bak slike forfølgelser, var det den katolsk-styrte han her viste til med uttrykket ”pavens bål”. Belland påpekte at dette var historiske hendelser og kanskje ikke like aktuelt i 1925, men han mente at jesuittene, også i samtiden, benyttet seg av metoder i sin misjon, som ikke ville blitt akseptert i den norske stat. Han mente også at denne saken var vel så mye en politisk som religiøs sak.

Når ein no ser på korleis den romersk-katolske kyrkja arbeidar for synsmåtane sine her og i nordlandi elles, og me veit at jesuittane er fortroppane deira, dei beste agitatorar, so trur eg at det er ikkje so mykje å undrast på at folk utover landet undrar seg over at her verkeleg er folk som no vil gjera framlegg um at me skal taka burt forbodet mot jesuittar. Det er ikkje berre ei religiøs sak dette. Eg ser det ogso som ei politisk sak...¹³⁶

Sverre Krogh advarte om hva følgene av å slippe inn ordenen kunne bety for landet; ”I alle de land hvor den katolske kirke – som redskap og instrument for jesuittiske organisasjoner – har hatt makten og ledelsen, hvad er resultatet blitt der? Det er blitt åndelig, kulturell, social og materiell stagnasjon. Se på Italia, se på Spania, se på Portugal, se hvor man vil...”¹³⁷

Samfunnsmessig nedgang, kan sees både som et middel og et mål, for jesuittordenen, slik det fremsto i stortingsdebatten. Ordenen ble på den ene siden mistenkt for å bruke samfunnsmessig stagnasjon som et middel for å oppnå en makt. På den andre siden var samfunnsmessig stagnasjon et mål i seg selv. Det ville gjøre det enklere for ordenen å beholde en maktposisjon.

¹³⁴ Stortingsforhandlingene 1925:2789

¹³⁵ Stortingsforhandlingene 1925:2790

¹³⁶ Stortingsforhandlingene 1925:2790

¹³⁷ Stortingsforhandlingene 1925:2792

Engasjementet som debattantene hadde med jesuittordenens angivelige politiske virksomhet, kan komme av det tradisjonelle skillet som protestantismen har hatt mellom kirke og stat og at katolisismen, tradisjonelt sett, har blitt tiltrodd å mangle dette skillet. At jesuittene ble sett på som en politisk orden kom klart frem i debatten. Krogh var også av dem som hevdet dette. I følge han var jesuittordenen ” i virkeligheten en politisk bevegelse, som bruker den katolske trosbekjennelse og den katolske kirke til sine politiske formål, og den bruker den på en overordentlig lite tiltalende måte.”¹³⁸. Johan Egeberg Mellbye (senterpartiet) forsterket også denne ideen om Jesuittordenen som politisk, med sitt utsagn: ”man kan vel si om dem, at de er pavemaktens diplomati med en ganske militær organisasjon. De er noget for sig selv”¹³⁹.

I stortingsdebatten i 1925 kom det til syne en ide om at jesuittordenen livnærte og styrket seg på kaos og økonomisk nedgang. Ordenen ble mistenkt for å både ville bidra til en slik samfunnsmessig tilbakegang, og utnytte seg av den. På samme tid som ordenen ble beskyldt for å bruke politiske midler for å oppnå religiøse mål, ble de også beskyldt for å bruke religion som et skalkeskjul for politiske virksomhet. På den ene siden kommer det til syne en negativ holdning til jesuittenes religiøse livssyn, på den andre siden ble jesuittenes religion sett som et skalkeskjul.

Vi skal nå over til argumentet om ”Madagaskar-hendelsene”. Dette argumentet kunne vi for så vidt tatt for oss under ”Mål og Midler”. I Stortingsdebatten blir hendelsene brukt nettopp som et eksempel på hvilke midler jesuittene brukte for å oppnå sine mål. Men ”hendelsene” ble nevnt flere ganger i debatten og vi trenger å gi dem oppmerksomhet, for at vi skal skjønne hvilken relevans de fikk for debatten.

4.7 Madagaskarhendelsene

Som vi allerede har sett, var det i jesuitt-debatten et stort fokus på ordenens ”mål og midler”. Disse var angivelig av en slik art, at flere mente det var lite ønskelig å tillate ordenen i Norge. Som eksempel på jesuittenes umoralske fremferd ble det berettet om reformasjons og motreformasjonstiden, også 30-årskrigen grusomheter ble nevnt. Disse eksemplene ble brukt for å legitimere argumentene som omhandlet jesuittenes uønskede fremferd. Det eneste eksempelet fra nyere tid, som illustrerte jesuittenes grusomheter, var de mye omtalte Madagaskar-hendelsene.

¹³⁸ Stortingsforhandlingene 1925:2792

¹³⁹ Stortingsforhandlingene 1925:2786

I Stortingsdebatten kom det ikke klart frem hva som egentlig hendte på Madagaskar. Som regel ble det bare hentydet til, slik som da Hans Kristian Seip (Venstre) sa: "...Jeg henviser til hvad det er gjort rede for av våre misjonærer på Madagaskar, og den måte det er gått frem av jesuittene likeoverfor annerledes tenkende mennesker der..."¹⁴⁰. Slike uttalelser kan tyde på at det i alle fall ble antatt at publikum visste hva det var snakk om.

Belland var en av de få som fortalte noe konkret om hendelsene. Han viste til dr. Borchgreving sin "Erindringer", som omtalte hendelsene på Madagaskar i 1897: "Når våre lærere eller andre i misjonens tjeneste viste sig på veiene, blev de forfulgt med skjeldsord og stenkast og klærne rævet av dem. Ofte kom de hjem skamslått og forrevne"¹⁴¹. Belland fortalte videre at det var jesuittene som sto bak disse angrepene. De fikk tilhengerne sine til å storme de protestantiske kirkene, jage protestantene ut og deretter lyse kirken for å være katolsk. I følge Belland ble over 100 kirker fratatt de norske misjonærene på denne måten.

Tveteraas henviste til vitnesbyrd av misjonærpresten Johs. Johnson for å forsterke sine argumenter mot å slippe inn jesuittordenen. Johnson ble omtalt som er troverdig mann som sto deres egen tid nær. I følge Tveteraas skal Johnson ha uttalt følgende: "Selv om man trekker fra hvad der kan bero på misforståelse: "så blir det allikevel så meget igjen, som vi på ærlig norsk kaller løgn og fusk, at det går over min forstand hvordan Jesus Kristus kan få gjort nogen bruk for sitt rike av jesuittene"¹⁴². Det er igjen Madagaskar-hendelsene det blir henvist til.

Madagaskar-hendelsene, blir som sagt, relativt hyppig nevnt i stortingsdebatten. Vi får noen indikasjoner på hendelser som har funnet sted, men lite konkret. Derfor vil jeg ta for meg en av kildene det blir henvist til i stortingsdebatten, misjonspresten Johs. Johnsons bok, *Det første hundreår av Madagaskars Kirkehistorie* (1914), for å få mer klarhet i hva stortingsrepresentantene snakket om. Dette er ikke ment som en faktisk historisk oversikt over hva Madagaskar-hendelsene. Derimot er det ment som et innblikk i en av kildene, som flere av stortingsrepresentantene kan ha lest.

4.7.1 Det jesuittiske angrep

Johs. Johnsons (1914) bok er en fremstilling av Madagaskars misjonshistorie. Johs. Johnson var selv misjonær på Madagaskar, utsendt fra Luthersk misjonssamband. Som det kommer

¹⁴⁰ Stortingsforhandlingene 1925:2783

¹⁴¹ Stortingsforhandlingene 1925:2790

¹⁴² Stortingsforhandlingene 1925:2789

frem av tittelen, omhandler boken Madagaskars kirke- og misjonshistorie i tillegg til beskrivelser av geografi, historie, politikk og demografi. Jesuittordenen sin tilstedeværelse i landet blir også beskrevet ved flere anledninger, i heller negative ordelag. Det er hans fremstilling av jesuittordenen vi skal konsentrere oss om her.

Johnson¹⁴³ skildrer et polarisert misjonsarbeid på Madagaskar, der protestanter og jesuitter konkurrerte om å omvende de innfødte. Jesuittenes misjonsarbeid blir beskrevet som, enten et angrep på, eller et forsvar mot protestantismen. Johnson forteller at de franske jesuittene begynte sitt arbeid på øyen i 1860-årene. De høyeste klassene på øya, var negativt innstilt til Frankrike. Dette var visstnok bakgrunnen for at ordenen begynte sin misjon blant slavene. Da slavene ble frigjort i 1896 ”tilranet” ordenen seg æren for dette: ” ...og endnu den Dag idag er dette en utbredt Mening blandt den talrike Kaste av frigivne”.

”Det jesuittiske angrep”, fant i følge Johnson sted under og etter krigen på Madagaskar på 1890-tallet. Da krigen tok slutt i 1895, skal jesuittene ha angrepet de protestantiske misjonærene på forskjellig vis. I Frankrike spredte de falske rykter om at de var forfulgt av protestantene på Madagaskar. De påsto angivelig også at den evangeliske kristendommen på øyen var en ”frugt av statstvang. Johnson gir jesuittisk agitasjon en stor del av skylden for at Frankrike erobret Madagaskar i 1895. Jesuittene fikk også skylden for at Madagaskar ble økonomisk utnyttet¹⁴⁴

I følge Johnson var jesuittenes agitasjon det som førte til at protestantene på øya ble forfulgt. Jesuittene skal angivelig ha angitt protestanter og tvangskonvertert dem over til katolisismen, under trusselen om dødsstraff. Under disse forfølgelsene skal jesuitter ha mishandlet og truet de innfødte. De skal også ha avbrutt skolegang og protestantiske gudstjenester. Et ledd i dette angrepet var også at de okkuperte de protestantiske kirkene. I en by kalt Finskanas tok de over 39 av 40 protestantiske kirker¹⁴⁵.

Dette var altså det jesuittiske angrep som ble omtalt som Madagaskar-hendelsene i Stortingsdebatten. Johnson skildrer et misjonsfelt der protestantene og jesuitter står i et motsetningsforhold. Jesuitten fremstår i Johnsons bok, som uten skrupler og med tvilsomme motiv. Han både manipulerer og oppildner til opprør blant sivilbefolkningen, for å oppnå hegemoni på misjonsfeltet. Johnson fremstiller det som om jesuittenes 30-årige misjon blant

¹⁴³ Johnson 1914:87-88

¹⁴⁴ Johnson1914:127

¹⁴⁵ Ibid:133

slaver og andre lavere lag av befolkningen, ikke var annet enn en ondsinnet plan, for senere å oppnå politisk makt. Rapportene om dette ”jesuittiske angrepet” sto på trykk i flere kilder enn Johnsons bok fra 1914. Det var også artikler på trykk i *Misjonstidende* og Dr. Borchgrevinks *Erindringer* ble også nevnt. Det kommer frem at flere av stortingsmedlemmene som debatterte jesuittspørsmålet, var godt kjent med disse kildene. Da er det kanskje ikke så merkelig at de så med mistenksomt blikk på Jesuittordenen.

4.9 Resultatet av debatten

Lovendringsforslaget ble til slutt nedstemt, med et overveldende flertall: 99 stemte mot og 33 stemte for. Det var et langt større flertall enn under debatten i 1897. I følge Sverdrup-Thygeson (2010), skjedde det en reell endring av praksisen av paragraf to, etter 1925. Han mener det kan virke som om Stortinget stemte ned endringsforslaget i 1925, under forutsetning om at enkeltvise jesuitter hadde adgang til å besøke landet. I realiteten innebar det en liberalisering siden 1897. Debatten skilte seg også fra den i 1897 på flere måter. Det var første gang debatten dreide seg om jesuittforbudet alene, i 1897 ble det behandlet sammen med munkeforbudet.

Nytt i 1925, var også argumentet om jesuittparagrafen som en «død paragraf». Endringen av kriminallovgivningen hadde tatt bort sanksjoneringsmuligheten staten hadde av jesuittforbudet.

Det ble også vist et større engasjement for saken i landets aviser i 1924, både katolikker og protestanter engasjerte seg i spørsmålet.

4.8 oppsummering

Vi har nå gjennomgått deler av jesuittdebatten som fant sted i stortinget i 1925. I den sammenheng har vi også gått inn på kardinal van Rossums besøk i 1923 og «Madagaskarhendelsene» i 1895. Dette ble gjort, dels som en utdyping av argumenter som ble brukt i debatten, dels for å tilby et forklaringsgrunnlag for argumentenes relevans. Det er tydelig at misjonærenes beretninger fra Madagaskar hadde gjort inntrykk på flere av stortingsrepresentantene.

Jesuittdebatten i 1925, viste tydelig at Stortinget respekterte kirkens ønsker på denne tiden. Bare det faktum at Norges biskoper, ble spurt om sin holdning til et forslag om grunnlovsendring, viser at kirken hadde en betydelig maktposisjon på denne tiden. Det så også ut til at majoriteten i stortinget tok hensyn til kirke-representantenes ønsker og stemte i tråd med dem.

Både åndsfrihet og religionsfrihet ble diskutert i debatten. Minoriteten i Stortinget argumenterte ut i fra et ønske om full åndsfrihet. Det som i realiteten ble vedtatt på stortinget, var en begrenset religionsfrihet for katolikker, mens jesuitter ikke engang ble tolerert. Dog bør det nevnes, at det så ut til å være enighet om at enkelte jesuitter kunne besøke landet. Enkelte av debattantene så ut til å tolke religionsfrihet, som en rett man måtte gjøre seg fortjent til, ikke et allmenngyldig prinsipp som skulle omfatte alle. Utsagnene om at jesuittene var en politisk orden og at prinsippet om religionsfrihet ikke gjaldt dem, viser mest av alt at prinsippet om åndsfrihet ikke var allment akseptert på denne tiden.

Jesuittdebatten i 1925, ser ut til å speile forestillingene om ordenen ellers i Europa. Det var en utbredt forestilling blant stortingspolitikere at jesuittene levde etter mottoet «målet helliger midlene». Målet ordenen ble tiltrodd å ha var å utbre den katolske kirkes makt. Som et delmål i denne prosessen ble det også hevdet at jesuittene var ute etter å ødelegge den protestantiske kirke. Midlene som jesuittene angivelig skulle bruke i denne prosessen ble vagt omtalt som *ukristelige, umoralske, voldelige og manipulative*. Madagaskar-hendelsene ble vist til som konkret eksempel på en slik maktbruk. Kort oppsummert, kan man si at Jesuittordenen i 1925, ble sett som en potensielt statsfarlig organisasjon. Det var ønskeligheten av å tillate en slik organisasjon i landet som ble diskutert i 1925.

Kapittel 5 -Den offentlige debatten i avisene i 1925

Vi har nå gjennomgått den offentlige debatten i Stortinget i 1925 og fått et innblikk i politikernes argumentasjon for og mot et jesuittforbud. Nå skal vi se hvordan debatten ble belyst i fire av landets aviser og i ett tidsskrift. Jeg vil her ta for meg årstallene 1925 og 1956 for å se utviklingen i disse avisene. Grunnen til at jeg har gjort det utvalget jeg har gjort, er at jeg ville ha flest mulig forskjellige aviser, for så å få et best mulig kildegrunnlag. Luthersk Kirketidende ble valgt fordi jeg ville vite hvilken holdning som ble formidlet av og til prestestanden i Norge. Aftenposten ble et naturlig valg, fordi den representerte den konservative høyresiden i norsk politikk, dessuten trykte de i 1925 en artikkelserie av Marta Steinsvik, kalt ”Jøder og Jesuitter”, dette gjorde det naturlig å anta at det ville finnes flere artikler om jesuitter. Morgenbladet gjennomgikk jeg av samme årsaker, for å dekke over høyresidens synspunkter. Dagbladet var også naturlig valgt fordi denne avisen var et organ for partiet venstre og representerte et mer radikalt syn enn Aftenposten og Morgenbladet. Det samme gjelder Verdens Gang, som jeg har tatt noen artikler fra. På denne måten har jeg lyktes i å belyse eksempler fra henholdsvis høyre og venstresidens aviser, samt fra lekmannsbevegelsen og den teologiske stand.

Når det kommer til Morgenbladet og Dagbladet har jeg gjennomgått årene 1925 og 1956 på mikrofilm. Luthersk Kirketidende har jeg gjennomgått papirutgavene fra 1925 og 1956. I Aftenposten har jeg gjort spesifikke søk i det digitale arkiv, mens de artiklene jeg omtaler fra VG, har jeg funnet etter søk på A-tekst. I sistnevnte avis har jeg bare funnet artikler fra 50-tallet, det blir derfor ikke noen sammenligning av VG sin omtale av jesuittsaken i 1925 og 1956.

5.1 Dagbladet:

Dagbladet ble grunnlagt i 1869 og var i mange år kjent som den fremste norske radikale kulturavis. Historisk sett var Dagbladet partiet Venstre sitt talerør og har tradisjonelt sett vært et forum for kulturradikale strømninger¹⁴⁶.

I 1925 var helt klart Dagbladet mer opptatt av Roald Amundsen sin Nordpol-ferd, brennevinsforbudet, fascismen i Italia, bolsjevikene i Russland, Damshus-mordet og andre rov mord, enn jesuittdebatten som pågikk i Stortinget. Likevel ble debatten ved flere anledninger nevnt. Selv om både tilhengere og motstandere av opphevelsen kom til ordet, tok Dagbladet selv til orde for opphevelse av forbudet. I denne delen omtaler jeg både leserinnlegg, redaksjonelle artikler og artikler som omhandler partienes holdning, eller stortingsdebatten. Av artiklene jeg har funnet er det: en sak som er negativ til lovendring, to artikler som omhandler politiske holdninger og hele fem artikler eller leserinnlegg som inntar en positiv holdning til lovendring, eller fordømmelse av stortingets endelige avgjørelse. Vi skal ta for oss disse i samme rekkefølge.

Jesuitter maa ikke taales, var tittelen på et anonymt leserinnlegg som sto på trykk i 1925. Den anonyme innskriveren uttrykte bekymring for de finansielle sidene ved å tillate jesuittordenen adgang til landet. ”Jesuitene har nemlig alltid fremkalt økonomisk elendighet; Spanien, ordenens faste borg, har de preget i sitt billed. Er dette vaar regjerings ideal?”. Skribenten påpekte også at forslaget ble fremmet av den forrige og ikke daværende regjeringen, som han mente ”... aapent bekjente sig til den læresetning at hensikten helliger midlet”.¹⁴⁷ Innskriveren mente altså at jesuittordenen skapte økonomisk nedgang i de landene de fikk virke i. Dette argumentet kom også til syne i stortingsdebatten, som vi så i forrige kapittel. Et annet interessant retorisk grep som innskriveren gjorde, var å sammenligne regjeringen som fremmet forslaget, med jesuittene. Uttrykket ”målet helliger midlene” var selve symbolet på jesuittordenen i Norge på denne tiden. Ved å anklage regjeringen for å styre etter den samme tvilsomme moralen som ble tillagt ordenen, ser det ut som vedkommende forsøker å dekkreditere den forrige regjeringens legitimitet, samtidig som det appelleres til den nye regjeringen.

De to artiklene i Dagbladet (1925), som omtalte politiske holdninger i saken, er nøytrale og objektive i formen. De er rene gjengivelser av politiske uttalelser. Det ene innlegget var en uttalelse fra partiet Høyre, om deres syn på lovendringsforslaget. Det fortelles at partiet ved

¹⁴⁶ <http://snl.no/Dagbladet>

¹⁴⁷ Dagbladet, onsdag 18. februar 1925

forrige periode uttrykte at de var for opphevelse, men i neste omgang forandret mening. Selv om de i prinsippet mente at grunnloven ikke burde inneholde slike bestemmelser som jesuittparagrafen, var de likevel av den oppfatning at bestemmelsen "... ikke har noen synderlig praktisk betydning, og der er visst ingen utsikt til at komiteen vil innstille på forandring."¹⁴⁸

Den andre artikkelen omtalte Konstitusjonskomiteens negative innstilling til lovendringsforslaget. Begrunnelsen var at "... det ikke kunne paastaaes at der foreligger noget aktuelt behov paa det nuværende tidspunkt aa skride til opphevelse av grunnlovens forbud..." Det ble også påstått at det i det norske folk og spesielt i de kirkelig interesserte kretser fantes et sterkt ønske om å opprettholde jesuittforbudet. Et mindretall i komiteen, Rye Holmboe fra venstre, Magnusson og Tranmæl fra (a), var for oppheving. Her ser vi, at det i likhet med i Stortingsdebatten, blir vist til både paragraf 112 i grunnloven og kirkefolkets holdning til saken som argument for å avvise forslaget.¹⁴⁹

Fem leserinnlegg og artikler tok klart til orde for å oppheve jesuittforbudet. Disse tekstene var enten, svært kritiske til de negative omtalene av ordenen og behandlingen loven fikk, eller appellerer til folk om å støtte lovforslaget. Av disse var to leserinnlegg skrevet av katolikker, et innlegg skrevet av en komponist, hvis religiøse og politiske standpunkt for meg er ukjent. To artikler ser ut til å være skrevet av Dagbladet og det siste leserinnlegget var kun signert med initialer. Vi skal ta en rask gjennomgang av argumentene som kom til syne i disse tekstene.

Katolikken Ivar Ruyter forsøkte å ta et oppgjør med det han mente var fordømmer mot jesuittordenen i sitt leserinnlegg. Disse fordømmene beskrives som "... en frykt som tendensromaner og røverhistorier søker aa holde liv i." Det er også interessant at Ruyter nevner Dagbladets holdning til saken: "Dagbladets prinsipp, at jesuit-paragrafen, bør oppheves, er i pakt med det norske folks dyreste interesser og i flukt med venstres tradisjoner, utvilsomt, ti aandsfrihetens minste fordring er jo den, at man ikke skal klemme i hjel en annens overbevisning selv om han er i mindretall."¹⁵⁰

Det andre innlegget som ble skrevet av katolikker, var en henstilling, signert av forfatteren Sigrid Undset, de "pavelige kammerherrer Dahl og Paus", dr. Karl Kjelstrup og dr. Thielemann. De fire sistnevnte kjenner jeg ikke til. Sigrid Undset derimot var en kjent norsk forfatter som konverterte til katolisismen på 1920-tallet. Jeg har for øvrig hørt det påstått at hun

¹⁴⁸ Dagbladet, 21. februar, 1925

¹⁴⁹ Dagbladet, Onsdag 4. mars, 1925

¹⁵⁰ Dagbladet, 3. mars, 1925

ikke engasjerte seg stort i Jesuitt-debatten. I leserinnlegget ble det fortalt at de undertegnede hadde sendt en henvendelse til Stortinget der forbudet ble omtalt som en krenkelse av den religionsfrihet, som ” er et grunntrekk i vaart lands forfatning.” De fortalte at det var sårende ovenfor katolikker at en hel klasse av deres trosfeller skulle være utelukket fra de rettigheter, som andre nøt i stort mål, bare på grunn av et navn.¹⁵¹

Komponisten og forfatteren Georg Schjelderup tok også til orde for å oppheve jesuittparagrafen. I et leserinnlegg spurte komponisten retorisk: ”Lever vi virkelig i den mørkeste middelalder oppe i det såkalte frie Norge? Hvorledes er det ellers mulig at konstitusjonskomiteen kan forkaste forslaget om opphevelse av jesuiterforbudet?”. Schjelderup mente også at det ellers i åndslivet hersket en ”tøylesløs frihet”, og så på jesuittforbudet som noe av et paradoks. Også de lutheranske prestene fikk sitt pass påskrevet av Schjelderup. Han spør om det virkelig var slik at de følte seg så avmektige at de ikke våget ta kampen med jesuittene med åndelige midler. ”Vilde det ikke bare være sunt hvis geistlige fikk anledning til aa anstrenge sig litt mer mot en felles ”fiende” som f. eks ogsaa tilhører den ”kristne kirke”?”. Kanskje da vaare tallrike ubesatte prestekall blev besatt”.¹⁵²

Som vi nå skal se tok Dagbladet tydelig standpunkt i jesuittsaken. *En fortidslevning* var tittelen på en artikkel som omtalte historikken til grunnlovens paragraf to. Det var jesuittforbudet som her ble omtalt som en fortidslevning. Dagbladet mente at de historisk forutsetningene i 1925, var helt andre enn de i 1814, da grunnloven ble utformet. ”Hvis man nu, ut i fra lignende motiver som i 1814, skulle sette forbud i grunnloven mot aa slippe inn i landet visse folk fordi man anså deres meninger og metoder for særlig giftige, maatte forbudet vel snarere rettes mot bolsjeviker enn jesuitter.”¹⁵³ Det ble videre omtalt som et opprørende prinsipp å stenge noen ute fra landet på grunn av deres meninger. Artikkelforfatteren sier at selv om det kan komme meget farlig fra ”andre hold” er det likevel ”... ennu farligere, om ikke alle meninger faar komme til orde...” og henviser dermed til prinsipper om både ytringsfrihet og menneskerettighetene.¹⁵⁴

Da Dagbladet offentliggjorde Stortingets avgjørelse i jesuitt-saken, var det heller ingen tvil om hva avisen mente. Overskriften gir nokså klar tale om Dagbladet sitt standpunkt: ”Stortinget i menighetsraadenes haand”. Også ingressen viser tydelig Dagbladets motvilje mot avgjørelsen:

¹⁵¹ Dagbladet 14. mars, 1925

¹⁵² Dagbladet 21. mars, 1925

¹⁵³ Ibid 21. mars, 1925

¹⁵⁴ Ibid

”Venstres menn sviktet sine liberale tradisjoner. – Forslaget om jesuiterparagrafen forkastet med 99 mot 33 stemmer.” Resten av artikkelen var et referat fra stortingsdebatten, som vi gjennomgikk i forrige kapittel. Dagbladet tolket med all tydelighet forkastelsen av lovendringsforslaget til å være en handling gjort for å tekkes menighetsrådene i landet. I tillegg til dette får partiet Venstre en del av skylden for at forslaget ikke nådde frem. Dagbladet mener at partiet sviktet sin liberale tradisjon da de stemte ned lovendringsforslaget.¹⁵⁵

I samme avis sto et leserinnlegg på trykk, signert med initialene B. A. N. Vedkommende klandret også partiet Venstre for avgjørelsen i jesuitt-saken og skriver at for det som følte seg i pakt med Venstre sin liberale tenkning, hadde det vært en vemodig affære å følge debatten.

”Ikke av hensyn til sakens betydning for jesuitene selv – dem er det visst ikke saa mange som bryr sig om- men paa grunn av den logikk og kjennskap til aandsfrihetens enkleste prinsipper...”. ”...Delvis av frykt for sine kirkelige velgere, delvis av slapphet, lot de en sak falle som venstres store aandelige og politiske førere for en menneskealder siden ikke fant aa være for ringe til at gi sin støtte”.¹⁵⁶

Innskriveren forklarer avgjørelsen med at ”tidene var andre” i 1925, enn forrige gang paragrafen ble diskutert. Likevel spør han: ”Men hvad er det egentlig som gjør en slik intoleranse mer paakrevet i dag enn den gang!” Svaret mener han å finne i menighetsrådene. Han mistenkte at Venstre så seg nødt til å etterkomme deres krav.”... hvad det vil lede til av tvang, formørkelse og hyklari kan en bare med en viss uhyggefølelse ane. Det vil med et slag gjøre ende paa den siste rest av aandelig ansvarsfølelse og renslighet og gjøre folkets kaarne enten til en flokk foraktelige hyklere eller aandelige automater.”¹⁵⁷

Vi skal nå se på hvordan Dagbladet dekket jesuittdebatten i 1956

5.2 Dagbladet i 1956

Alle sakene vedrørende jesuittparagrafen, jeg fant på trykk fra 1956, var alle redaksjonelle artikler om stortingsdebatten. Samtlige av disse tok et tydelig standpunkt for å oppheve forbudet. Vi skal se på tre av disse, fordi de supplerer oss med informasjon om stortingsdebatten, som ikke finnes i referatene.

Før september 1956 fant jeg ikke en eneste sak som omhandlet jesuitter i Dagbladet. Men 1. september sto en artikkel på trykk, med følgende tittel: ”*Vi må bruke ekstraordinære tiltak mot Jesuittordenen*” - Wikborg skremmer med jesuittenes kadaverdisiplin, umoral og midler.

¹⁵⁵ Dagbladet 16. juli 1925

¹⁵⁶ Dagbladet 16. juli 1925

¹⁵⁷ ibid

Artikkelen er et referat fra stortings-debatten om den kommende avstemmingen om paragrafen. Erling Wikborg var KRF-politiker og stortingsrepresentant. I Stortingsdebatten som Dagbladet refererte fra i denne artikkelen, uttalte Wikborg seg sterkt i mot opphevelse av jesuittforbudet. Dette begrunnet han blant annet med at jesuittene var den romerske kirkes avant garde, at en rekke andre land hadde kastet dem ut og at de til og med var kommet på kant med sine egne. Wikborg hevdet også at ordenen var sterkt anti-semittisk og ikke tillot jøder å bli medlem. Videre hevdet han at ordenen tøyde den kristne moralen så langt som overhode mulig, både ekteskapsbrudd og skattesnyteri kunne forsvares ut i fra denne.

Det ble også referert til flertallets argumenter for å oppheve forbudet: paragrafen harmonerte ikke med et moderne syn på jesuittordenen og den var en ”fordømmelsesdom” over en viss kategori mennesker. ”Jeg hadde forstått motstanden mot opphevelse hvis den hadde bygget på egen erfaring med jesuittenes moral, - jeg mener da erfaring med den slags jesuittisme vi drøfter her i dag, ikke den jesuittisme vi ellers finner i dette landet.”¹⁵⁸ Dette ble sagt av Harald Torp fra Høyre.

Venstremannen Arthur Sundt, tok også til orde for å oppheve paragrafen. ”Når man leser mindretallets uttalelser skulle man tro at ved opphevelsen av jesuitterparagrafen sto umiddelbart foran et veldig katolsk fremstøt mot vår protestantiske religion ledet av jesuitterordenens etter de moralprinsipper mindretallet tillegger den. Man får en umiddelbar følelse av at tusenvis av jesuitter sitter med tog- eller flybillettene i lommen og venter på anledningen til å kaste seg over vårt åndelige forsvarsløse land”.¹⁵⁹

Sundt hevdet også at nordmenns fordommer mot ordenen stammer fra historiebøker og eneste kjennskap de hadde til ordenen var fra ”skolens lærebøker om det famøse ”hensikten helliger midlene”. ” Det forekommer meg at det må være Stortingets oppgave ikke å piske opp frykt eller understøtte fordommer, men heller på en rolig måte etter beste evne skjelne mellom rett og urett.”¹⁶⁰. Dette er et interessant utsagn, som tyder på at skolebøkene hevdet at Jesuittordenen lever etter hensikten helliger middelet. Det kunne vært interessant å følge opp dette sporet.

Samme dag sto en annen artikkel om jesuittparagrafen på trykk: *Jesuittparagrafen er inkonsekvent og intolerant – flertallet foreslår opphevelse av prinsipielle grunner*. Dagbladet

¹⁵⁸ Dagbladet, 1.september 1925

¹⁵⁹ ibid

¹⁶⁰ ibid

opplyste om konstitusjonskomiteen flertall for å sløyfe jesuittparagrafen. Flertallet at årsaken til dette var mer av prinsipielle årsaker, enn hensynet til konvensjonen om menneskerettigheter.

I dag har den katolske kirke adgang til religionsutøvelse i vårt land og da er det lite konsekvent, ja like fram intolerant, å stenge ute fra adgangen til vårt land en orden innenfor den katolske kirke hvis formål er å skaffe proselyter til denne kirken. Det er en ubetinget innskrenkning av den frie religionsutøvelse, og det er et avgjørende brudd på de grunnleggende friheter som Norge ellers har gitt sin uforbeholdne tilslutning.¹⁶¹

Hensikt og midler, var tittelen på den tredje saken jeg ville ta for meg. I artikkelen ble det hevdet at selv om striden om jesuittparagrafen kom i skyggen av andre begivenheter, var det et av de største oppgjør om åndsfrihet og toleransens prinsipper som stortinget hadde hatt på mange år. Selv om det kunne antas at betydningen av å ta bort paragrafen, muligens ble minimal, var det likevel et vesentlig prinsipp-oppgjør. ”Det går en ubrutt linje fra opphevingen av forbudet mot lekmannsforkynnelsen og innføringen av dissenterloven, gjennom fjerningen av grunnlovsforbudet mot jøder og munkeordener fram til vedtaket i går”.¹⁶²

Hambro kom, i følge Dagbladet, med et ”uforskammet og ytterst usmakelig” personangrep på professor Molland som konstitusjonskomiteen hadde engasjert som sakkyndig. Hva dette angrepet besto av, ble ikke gjort ytterligere rede for av Dagbladet. Men det ble påpekt at dette bidro til å svekke mindretallets sak. Kjernen i argumentasjonen til mindretallet, kunne, i følge Dagbladet, sammenfattes i det ordet som ”har plassert jesuittene i norsk bevissthet: Hensikten helliger midlet.”¹⁶³

5.3 Luthersk Kirketidende

Luthersk kirketidende er Norges eldste og største fagblad for prester og teologer i Den Norske Kirke. Tidsskriftet utkom første gang i 1863 på Lutherstiftelsens forlag. Det ble grunnlagt av Gisle Johnson i 1863. Har vært knyttet til det norske lutherske indremisjonsselskap og utgitt av Lutherstiftelsen. Har gjennom sine lederartikler hatt stor innflytelse i norsk kirkeliv. De fleste av redaktørene har hatt tilknytning til MF¹⁶⁴

I følge Aftenposten har tidsskriftet en tilknytning til bevegelsen ”Velferden” som ble stiftet i 1908, som en reaksjon på fremmarsjen av den liberale teologi. Foreningens uttalte mål var kirkelige reformer, indremisjonens frihet og det nystartede MF sin rett ”til livet”. Med unntak av noen få perioder har ett eller flere medlemmer av velferden vært redaktører eller medlemmer

¹⁶¹ *ibid*

¹⁶² Dagbladet 1. september 1956

¹⁶³ *ibid*

¹⁶⁴ <http://www.lutherskirketidende.no/index.cfm?id=282834>

i redaksjonen i bladet. Foreningen var lenge ”anonym”. Hele 22 av foreningens 59 medlemmer har blitt biskoper.

Foreningen var en selvsupplerende klubb, som opprinnelig besto av 12 innflytelsesrike menn i kirken. I dag har foreningen ti medlemmer. De møtes åtte ganger i året for foredrag, måltid og samtale¹⁶⁵. Vi skal nå se hvordan Luthersk Kirketidende omtalte jesuittordenen i 1925.

I de artiklene jeg har funnet i Luthersk Kirketidende, som omtaler jesuittene, tar redaksjonen kraftig avstand fra både ordenen og en oppheving av forbudet.

I den første artikkelen jeg møter på, blir kardinal van Rossums besøk omtalt som en del av den romerske propaganda. Det blir fortalt at det var en kjent sak at kardinalen så med forhåpning på det norske arbeidsfelt. Luthersk Kirketidende mente at det måtte skilles mellom den romerske kirkes religiøse og poliske arbeid, jesuittordenen representerer det sistnevnte, i følge LKT. Jesuittene var den katolske kirkes politiske håndlangere og pavemaktens blindt lydige politiske organer. I artikkelen ble det også vist til Madagaskar-hendelsene, som et eksempel på jesuittisk fremferd. I følge LKT kunne de se en sammenheng mellom jesuittenes politikk og deres moral – hensikten helliger middelet, kadaverlydighet, det stilltiende forbehold, læren om probable grunner (kausaltitet). Det blir også påstått at jesuittene – fornektet det protestantiske prinsipp om samvittighetens frihet og selvstendighet på moralens områder¹⁶⁶

I LKT fant det i april 1925, sted en skriftlig debatt, mellom redaksjonen og kirkehistorikeren Oluf Kolsrud (1885-1945). Kolsrud forsøkte å ta et oppgjør med LKT sin holdning i jesuittforbuds-debatten. Påstanden om at land som prinsipielt anerkjente åndsfriheten, hadde forbudt jesuittene adgang, provoserte Kolsrud. . Han så seg derfor nødt til å påpeke at i Sveits, Frankrike og Portugal var det de radikale og antikirkelige, eller antikristelige regjeringene som utviste jesuittene. Dette skjedde som et ledd i kampen mot den katolske kirke, og hele kristendommens innflytelse. Historikeren mente at ”... det gir en falsk belysning at tale om, at selv katolske land utviser jesuittene, når man vet at den samfundsmakt som foretar utvisningen, er religionsløs, ja, religionsfiendtlig...”¹⁶⁷

Kolsrud mente at så lenge noen av katolikkenes kongregasjoner ble utestengt fra Norge, ble ikke dissenterloven gjennomført. Det kunne heller ikke påstås at katolikker sto likestilt med protestanter. Også påstanden om jesuittenes angivelige politiske intrigemakeri, støtte Kolsrud:

¹⁶⁵ <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d136764.htm>

¹⁶⁶ Luthersk Kirketidende 21 februar 1925, nr 4 62. årgang s. 84-85

¹⁶⁷ Ibid: Lørdag 4 april 1925, 62 årgang, nr 7

”overhodet er det kun i land hvor katolicismen er hovedreligionen at man kan tale om jesuitenes politiske indflytelse. Men selv her en dennes betydning høist overvurdert av frygtsomme lutheranere, som ikke synes at kjende til at den katolske kirke i sine embedsmænd og sin diplomatiske repræsentation har langt virksommere organer. At tale om de politiske farer som truer Norge fra jesuiterne side, vidner om mangel paa sans for politiske realiteter.¹⁶⁸

Påstandene om at jesuittordenen var politisk, ble av Kolsrud koblet til uvitenhet og fordommer. Han stilte seg også undrende til kirkens frykt for det jesuittiske misjonsarbeidet.

”Skulde den evangelisk-lutherske kirke i Norge altsaa ikke magte at hevde sig som statskirke i aandens kraft, saa har den ialfald sin historiske og politisk privilegerte stilling at stole paa. Men aandelige motstandere bør dog vel for al del møtes med aandelige vaapen!””Det er forresten spørsmålet om ikke den politiske utstafferte jesuitopposition hos vore hjemlige teologer er et konfessionelt nødverge. Men som saadant er politiken et halmstrå.

Redaksjonen, som hadde den heldige stilling at de kunne bestemme slikt, kom med tilsvar til Kolsrud allerede i samme utgave. Der gjentok de i all hovedsak de samme argumentene som historikeren hadde reagert på. ”Vi mener fremdeles at et protestantisk land som Norge ingen grund har til at aapne sig for jesuitene, naar befolkningen i overveiende katolske land ved sin politik viser at den kan være dem foruden. Aller mindst netop nu da den aktive romerske propaganda synes at skulle tas opp med ny kraft efter kardinal van Rossums besøk”¹⁶⁹.

Redaksjonen fastholdt også sine påstander om at jesuittene var pavemaktens blindt lydige og kirkepolitiske redskaper. Det var av kirkepolitiske interesser ordenen ønsket innpass i Norge. Dette er et interessant utsagn. LKT fremstilte det som at Jesuittordenen selv hadde bedt om å få innpass i landet, selv om det var justisdepartementet som hadde foreslått endringen.

Van Rossums visitas ble igjen nevnt og omtalt som målbevisst propaganda og det ble hevdet at ”kirkefolket” ønsket å opprettholde forbudet. LKT nyttet i den sammenheng også anledningen til å harselere med et leserinnlegg, skrevet av Professor Ihlen i Aftenposten. Ihlen argumenterte for opphevelse av forbudet og hans argumenter ble omtalt som ”abstrakt-teoretisk”.

Redaksjonen anbefalte professoren å heller innta et praktisk-realistisk syn i saken. Dette kan vanskelig sees som annet enn et forsøk på latterliggjøring og delegitimering av professorens synspunkter. Madagaskar-hendelsene kom også til syne i artikkelen.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Ibid : Lørdag 4 april 1925, 62 årgang, nr 7, s 151

¹⁶⁹ Ibid: s 153

¹⁷⁰ Ibid

Det er tydelig at van Rossums visitas provoserte redaksjonen i LKT, siden hendelsen ble nevnt såpass ofte. Madagaskar-hendelsene var, som nevnt, det eneste konkrete eksempelet på jesuittisk fremferd i den moderne tid.

I samme utgave sto skrivelsen fra den Norske Kirkes Presteforening til Stortinget, på trykk. Denne nevnte vi i forrige kapittel. De mente at den romerske kirke helt klart planla et fremstøt mot Nordens kirker. Det ble henvist til pave Pius 11. som i sin kunngjøring av desember 1922 og mai 1923 har bekreftet at jesuittordenens historiske karakter var kallet til å bekjempe protestantismen. ”Styret er ikke i tvil om at den alt overveiende del av Norges evangeliesinnede folk er i mot denne grundlovsforandring.” Dette utsagnet kan vanskelig tolkes som annet enn en oppfordring til alle ”rettroende om å gå i mot opphevelsen av jesuittforbudet. Skrivelsen ble signert av sogneprest Gjesdahl, Erling Grønland, prof. Olaf Moe og pastor Koren¹⁷¹.

Som vi kan se ut i fra de artiklene som sto på trykk i Luthersk Kirketidende i 1925, tok tidsskriftet helt klart avstand fra Jesuittordenen, og var i mot å oppheve jesuittforbudet. Dette begrunnet de med at jesuittordenen visstnok var en politisk organisasjon og følgelig ikke trengte omfattes av prinsippet om religionsfrihet. Ordenen ble også ilagt skjulte målsettinger og umoralske midler: å underminere protestantismen blant annet ved å bruke katolsk propaganda. Det ble henvist til Madagaskar-hendelsene som eksempel på hvordan jesuittene ville bruke vold og makt i sin kamp om de troende. Det ble også uttrykt en viss irritasjon over kardinal van Rossums visitas i 1921. LKT hevdet at ”kirkefolket var i mot oppheving av forbudet, på samme tid oppfordret LKT alle ”rett-troende” til å være i mot å tillate jesuittordenen i Norge. Som representanter for det konservative ”kirkefolket”, viser LKT at om ikke ”kirkefolket” var i mot en lovendring, så burde de være det. Det vises også et sterkt engasjement i saken, slik det kommer frem i eksemplene.

I 1956 hadde denne situasjonen, med all tydelighet, endret seg. Dette året ble ikke jesuittparagrafen og lovendringsforslaget, nevnt med et ord. Dette kan tolkes som at tidene har endret seg noe. Kirken var tydeligvis ikke like engasjert i jesuittsaken som tidligere. Det kan tyde på at saken ikke var av interesse. Kanskje var ikke kirken lenger så opptatt av konfesjonell enhet som tidligere. Eller kanskje virket ikke katolisismen så truende for lutheranismen lenger. Muligens innså LKT at slaget var tapt og at kirken ikke hadde makt til å påvirke utfallet av debatten. Det kan også være at prinsippet om toleranse og religionsfrihet også var et prinsipp LKT var enige i.

¹⁷¹ Luthersk Kirketidende:Lørdag 4 april 1925, 62 årgang, nr 7, s 151

5. 4 Aftenposten

Aftenposten ble grunnlagt i 1860, først under navnet Christiania Adresseblad. Allerede i 1861 endret avisens navn seg til Aftenposten. Utgiver og eier var Christian Schibsted, som også grunnla forlaget Chr. Schibsteds Forlag AS. Tradisjonelt har avisen blitt regnet som konservativ og tidligere var den tilknyttet partiet Høyre. Opprinnelig var ikke avisen politisk, men i 1880-årene fikk den en mer konservativ politisk retning.¹⁷²

Det sto ganske mange saker på trykk i Aftenposten i 1925 som omhandlet jesuitter eller jesuittforbud. Grunnen til dette kan sies å være et intervju med Marta Steinsvik som sto på trykk i 1925, ”Jøder og jesuitter”. Dette intervjuet førte til at en mengde personligheter skrev leserinnlegg til avisen, enten for å støtte oppom Steinsvik sine påstander, eller for å ta et oppgjør med påstandene hennes. Ellers dekket også Aftenposten stortingsdebatten. Dekningen av denne saken fremstår som nøytral og objektiv. Refererer til selve debatten, uten å eksplisitt ta stilling. Siden de mest interessante funnene fra Aftenposten er disse leserinnleggene for eller mot Steinsvik; skal vi her konsentrere oss om dem. Vi begynner med intervjuet.

Jøder og jesuitter – Slip ikke jesuiterordenen og den jødiske storkapital ind i landet. Det vilde være nasjonalt selvmord. Fru Marta Steinsvik uttaler sig i et interwju om disse spørsmål. Slik lød tittelen på intervjuet med Steinsvik. Aftenposten presenterte Steinsvik i positive ordelag, som et av landets beste folketalere. Det er hennes foredragsturneer der hun reiste rundt i landet for å advare det norske folk om ”den jødiske og jesuittiske fare” som var bakgrunnen til at hun ble intervjuet. Steinsvik begynner intervjuet med å rose Eidsvoll-mennene som stengte dørene for jesuitter og jøder. Selv om Steinsvik hevdet i intervjuet at hun ikke var en jødehater, men derimot beundret ”dette merkværdige og begavede folk”, hevdet hun i samme uttalelse at jødene sto bak revolusjonen i Frankrike. Steinsvik posisjonerer seg dermed som en helt ordinær antisemitt. Ikke bare ga Steinsvik jødene skylden for den franske revolusjon, men hun hevdet at de faktisk sto bak ”alle revolusjoner”. I samme avsnitt siterte også Steinsvik Disraeli, som skal ha uttalt at de første jesuitter var jøder. I all hovedsak, er det jødene som får gjennomgå av Steinsvik. Men hun kommer også inn på jesuittordenens angivelige spill i verdenskulissene. Steinsvik hevdet i intervjuet at jesuittene ikke hadde annet mål enn å ødelegge for det norske folk, med ”list og svik”. Steinsvik uttrykte også irritasjon over det hun kalte de norske katolikkens propaganda ” den seneste tid”. Hun hevdet at katolikkene på en enkelt dag hadde

¹⁷² Aftenposten.no og www.snl.no

gjendøpt hele femten nye konvertitter, i en enkelt losje. I samme setning ble det også hevdet at katolikkene ikke så på den protestantiske dåp som ”god nok”. Hun hevdet videre at katolikkene forsøkte å påvirke norsk ungdom ved ”å spille på nasjonale strenger” og uttrykte bestyrtelse over at skolebestyrer Lars Eskeland hadde ”latt seg dupere” og blitt katolikk.¹⁷³

Intervjuet med Steinsvik skapte reaksjoner. Flere av påstandene hennes ble motsagt. Samme måned sto et leserinnlegg på trykk i Aftenposten, signert med Forarget konvertitt. Det var påstanden om at katolikkene ikke anerkjente den protestantiske dåp, vedkommende protesterte på. Undertegnede hadde selv vært til stede den dagen da 20, ikke 15 som Steinsvik hevdet, protestanter gikk over til katolisismen. Det var ingen som ble gjendøpt. Innskriveren påpekte at siden Steinsvik tydeligvis hadde upålitelige kilder, kunne man heller ikke ta hennes påstander om jesuittene for god fisk. ”Den propaganda som Marta Steinsvik mener at katolikkene driver med, er intet annet enn gudstjenester der ingen blir hentet inn og ingen kastet ut.”¹⁷⁴

Den katolske presten Offerdahl tok også til orde mot Steinsvik påstander om jesuittene og katolisismen. Det hele utviklet seg til å bli noe av en leserinnlegg-krig, der Offerdahl hevdet at Steinsvik misforsto og fordreide meningsinnholdet til katolske moralteologer, mens Steinsvik fortsatte å hevde sitt. Den katolske pastor Riesterer blandet seg også inn i meningsutvekslingen. Debatten mellom Riesterer og Steinsvik endte med at pastoren beskyldte Steinsvik for løgn. Blant annet kalte han henne for ”en løgnfabrikant i helvedes tjeneste”. Steinsvik dro Riesterer for retten, anklaget for injurier. Rettsaken fant først sted i 1928. Dommen ble noe av et paradoks. Selv om Riesterers uttalelser ble mortifisert, altså kjent ”døde”, ble Steinsvik idømt å betale Riesterer sine saksomkostninger. Det ble altså bare en delvis seier for Steinsvik.

Av andre saker som omhandlet jesuittsaken, kan vi nevne et anonymt leserinnlegg. Dette innlegget er mistenkelig likt det som vi har sett sto på trykk i Dagbladet 18. februar 1925. Det blir rene spekulasjoner å påstå at det er samme innskriveren som står bak begge innleggene, derfor nøyer jeg meg med å påpeke likhetene mellom disse. Argumentene for ikke å slippe inn jesuitter i landet, er nokså likt formulert: Innskriveren mente at det var et argument som ble glemt i debatten om paragraf to. Det var det finansielle. Det ble hevdet at jesuittenes fremgang alltid var bygget på økonomisk elendighet og ruinene til folkefriheten. Det ser ut til at han mener at om jesuittene får innpass, vil de benytte anledningen til å fremme seg selv, om Norge skulle gå inn i en økonomisk krise (og lykkes). Han mener også at det å slippe inn jesuittene vil

¹⁷³ Aftenposten, onsdag morgen, 06.05.1925

¹⁷⁴ Aftenposten 22.05.1925

føre til finansielle svekkelser i seg selv: ”Ordenens faste borg er Spanien. Dette land har de formaadd å prege i sitt bilde. Underkastet pavens tyranni og utsuget til marven av et mektig hierarki.” Han påpeker videre at deres umoralske karakter er kjent fra verdenshistoriens svarteste blader.¹⁷⁵

Professor Absalon Taranger (rettshistorie) skrev også inn til Aftenposten i 1925. I innlegget ble det hevdet at han i 1908 mente at jesuittforbudet var en foreldet affære, men at saken hadde endret seg i 1925. Han spådde at hvis Norge åpnet dørene for katolsk propaganda ville Oslo ganske raskt få sitt eget jesuittkollegium. Som begrunnelse for denne påstanden viste han til hva som skjedde i Danmark. Der økte visstnok antallet jesuitter raskt etter at landet fjernet forbudet. Hvis Norge fjerner sitt forbud, vil norske foreldre begynne å sende barna sine til jesuittiske privatskoler, heller enn de offentlige. Taranger sitt resonnement tok plutselig en uventet vri, da han retorisk spurte: og hvorfor ikke? Han fortalte at han selv er en religiøs mann og klarte følgelig ikke å føle sorg over at noen kunne forlate et kirkesamfunn til fordel for et annet. Norge var selv stolte over sin misjonsvirksomhet og burde ikke stå i veien for andre kirkesamfunns misjon. Det spesielle med at professor Taranger viste slike holdninger i denne saken, er at han i perioder selv var tilknyttet Menighetsfakultetet, som ellers så ut til å være motstandere av å oppheve jesuittordenen. Ellers profilerte han seg som motstander av liberal teologi. Likevel uttaler han seg her for en lovendring og ser ut til å mene at det ene kirkesamfunnet er vel så bra som det andre¹⁷⁶.

Professor D.A. Frøvik, tilknyttet Menighetsfakultetet og redaktør i Luthersk Kirketidende, skrev i 1925 et leserinnlegg til Aftenposten i sammenheng med debatten om opphevelse av jesuittforbudet. Han mener at folk må slutte å skrike opp om katolikkenes og deres likes rettigheter. En abstrakt utførsel av religionsfriheten, er i følge Frøvig, ikke mulig så lenge det er statskirke i Norge.

Jeg har ikke gjennomgått Aftenposten fra 1956. Funnene jeg har lagt frem her, er funn som ble gjort etter spesifikke søk i Aftenpostens digitale arkiv.

5.5 Morgenbladet

Morgenbladet ble grunnlagt i 1819 av prest og boktrykker Niels Wulfsberg. Avisen var Norges første dagsavis og skulle skrive om ”alle Slags Indhold”. Under Adolf Bredo Stabell sin ledelse mellom 1831-1857, ble Morgenbladet et sentralt organ for den politiske opposisjonen på

¹⁷⁵ Aftenposten 17. februar 1925

¹⁷⁶ Aftenposten 28. mars. 1925

Stortinget. Avisen ble faktisk omtalt av selveste Karl Marx i hans egen avis Neue Rheinische Gazette, han beskrev Morgenbladet som en ”deilig liten avis”. Stortingspolitiker og Høyremann Carl Joachim Hambro, var redaktør i Morgenbladet fra 1913 til 1919. I 1925 var han fremdeles styremedlem i avisen og leder av litteraturavdelingen. Som vi så i forrige kapittel tok Hambro sterk avstand fra forslaget om å tillate jesuittordenen å etablere seg i Norge. Dette trenger selvsagt ikke å bety at resten av avisen tok det samme standpunkt, men en viss innflytelse kan man likevel anta at Hambro hadde¹⁷⁷.

Morgenbladets dekning av jesuitt-debatten fremstår som relativt nøytral i ordlyden. Avisen lot meninger fra begge parter komme til orde. Likevel er det noe med hvordan avisen valgte å vektlegge debatten og hvilke utdrag fra Stortingsreferater og meldinger de valgte å fokusere på. Dette viste seg for eksempel da de meldte om Stortingets konstitusjons- komite sin innstilling om at forbudet burde opprettholdes. Det ble uten motsvar eller kritiske innvendinger forklart med at komiteen ikke så at det forelå noe sterkt behov for å oppheve forbudet. Det ble også vist til de kirkelige kretser sitt ønske om at forbudet skulle opprettholdes¹⁷⁸.

Morgenbladet lot også tilhengere av å oppheve forbudet, slippe til ordet. Et leserinnlegg signert med initialene N. V. stilte spørsmålsteget ved logikken til jesuittforbudet. Når man sammenlignet denne ene tingen som ikke var lov, med alt som var lov, var det vanskelig å finne sammenhengen, påpekte han. ”Vi tillater tungetalere og aandsformørkede lægpredikanter at farte landet rundt, saa deres tilhengere ikke sjeldent drives inn i avsindets.” I følge N. V. var eneste grunnen til at sorenskriver Christie ville ha med loven, at han mente forfatningen måtte forebygge endog den blotte mulighet av menneskeofringer, avgudsdyrkelse og bigami”. Skribenten sammenlignet også loven med kommunisme som var tillatt i Norge og mente at jesuittforbudet var i strid med den ellers nesten ubegrensede frihet til å forkynne i Norge¹⁷⁹.

En annen artikkel som også omhandlet Stortingets utenriks- og Konstitusjons-komitè sin avgjørelse, tok for seg historikk om paragraf to og jesuittforbudet. Artikkelen påpeker at det etter 1904 ikke har vært noen ”effektiv” straffebestemmelse vedrørende jesuitters opptreden i riket. Innskriveren avsluttet med å konstantere at selv om det på ene siden fantes ”forherligende” litteratur om ordenens liv og levnet, hadde den også blitt utvist fra katolske land. Som eksempel på denne ”forherligende” litteraturen ble Ivar Sæthers bok om Ignatius

¹⁷⁷ Morgenbladet.no, Snl.no

¹⁷⁸ Morgenbladet 9.mars 1925

¹⁷⁹ Morgenbladet 30.mars 1925

Loyola (1911) nevnt. Denne siste setningen viser tydelig holdningen til lovendringsforslaget. Hvorfor skulle en tillate en organisasjon som ikke en gang deres egne ville ha i landet sitt¹⁸⁰.

2. februar, 1925 viser Morgenbladet til en artikkel som sto på trykk i Luthersk Kirketidende. Tidsskriftet skal da ha tatt til ordet mot opphevelse av jesuittforbudet Artikkel og argumenterer med at lutheranere verdsetter åndsfriheten, og at alle bevegelser bør nyte godt av disse så sant de lar seg forene med samfunnslivets fundament. Katolikker burde selvsagt ha rett til å utøve sin tro, men Tidsskriftet er av den mening at jesuittparagrafen ikke forhindrer dette.

” det er romerkirkens politiske håndlangere, der her er tale om, pavemagtens blindt lydige politiske organer. Derfor opprettholder en rekke lande, som prinsipielt anerkjenner åndsfriheten forbudet mot at de slippes inn. Tyskland og Schweits, begge med store katolske befolkningskontinenter, gjør det. Og overveiende katolske lande som Frankrike og Portugal likeså. Det er derfor dobbelt urimelig at Norge beredvillig skal åpne sine grenser for jesuittene, så lenge forholdet er dette i katolske lande.¹⁸¹

Det hevdes også at det de siste tiår har utviklet seg en stor motvilje mot endringer av grunnloven som ikke er tvingende nødvendig. At Morgenbladet velger å vise til Luthersk Kirketidende i denne sammenheng, tolker jeg dit hen at avisen stilte seg mot opphevelse.

I likhet med Aftenposten, Dagbladet og Luthersk Kirketidende trykte også Morgenbladet resolusjonen til Fellesmøtet av Bergens Menighetsråd, der de tilsluttet seg den Norske Kirkes Presteforenings fattede protest mot opphevelsen av loven. Det ser ut til at denne resolusjonen har blitt sendt ut til mange av landets aviser¹⁸².

Morgenbladet rapporterer om at forslaget om opphevelse ble forkastet med 99 mot 33 stemmer. Det blir påpekt at ”moskva-kommunistene stemmer etter ordre mot å slippe jesuittene inn i landet”, noe som blir begrunnet med at katolikkene visstnok motarbeider og ønsker å bekjempe kommunismen. Som vi har sett i Stortingsdebatten var også Sverre Krogh, av den mening at jesuittene var kommunistenes svorne fiender¹⁸³.

Jesuitter og kommunister, er overskriften på et leserinnlegg i samme avis. Innskriveren mener at det var riktig av Stortinget å verne om Grunnloven i denne saken, men han syntes likevel det var synd at kommunistene gav denne avgjørelsen et skjær av noe ”umoralsk”. Skribenten påsto at grunnen til at lovforslaget ble nedstemt med så overveldende flertall, hovedsakelig var frykt for katolsk propaganda, kardinal van Rossums visitas og en stigende uvilje mot å røre ved

¹⁸⁰ Morgenbladet 11. 03 1925

¹⁸¹ Morgenbladet 2.febr. 1925

¹⁸² Morgenbladet 01.04.1925

¹⁸³ Morgenbladet 16. juli. 1925

Grunnloven uten god grunn. Skribenten trakk likevel frem kommunistenes oppførsel som umoralsk. Han viste til at Krogh begrunnet sitt synspunkt med at katolikkene bekjempet kommunistene og derfor burde utestenges. Skribenten ytrer motvilje mot Krogh sin holdning: ”Alt hva man har lastet jesuittene for, har kommunistene utført i langt større målestokk. Torquemada (inkvisitoren) ville blitt hvit av sjalusi over Sovjets behandling av annerledestenkende”. Selv om innskriveren ser ut til å være enig i at jesuittordenen burde nektes adgang til landet, mener han likevel at så lenge kommunismen er tillat, bør jesuittene også få tilgang. På tross av jesuittordenens påståtte kadaverlydighet til den katolske kirken, som han mener utgjør en nasjonal fare. Motivet til innlegget kan vel så gjerne tolkes som å kritisere kommunistene, som et engasjement i jesuittdebatten¹⁸⁴.

I 1956 var ikke Morgenbladet så opptatt av jesuittdebatten i Stortinget. De refererte til avgjørelsene, slik de andre avisene også gjorde, men viste ikke noe synderlig engasjement i debatten.

5.6 Oppsummering

Vi har nå gått gjennom fire nokså ulike avisers dekning av jesuittdebatten. Avisene hadde både i 1925 og i 1956 ulik profil og målgruppe. Dagbladet tok allerede i 1925 tydelig stilling for å oppheve jesuittforbudet. Avisen trykte likevel leserinnlegg som hadde forskjellige holdninger i saken. Morgenbladet tok ikke eksplisitt stilling og trykte både innlegg som argumenterer for og i mot et jesuittforbud. I Luthersk Kirketidende raste redaksjonen mot den katolske kirkes propaganda og tok helt klart avstand fra forslaget om å oppheve forbudet.

I 1956 er situasjonen noe endret. Luthersk Kirketidende fremsto som likegyldig til Stortingsdebatten. De omtalte ikke saken med et ord. Dagbladet uttaler seg klart for oppheving, mens Morgenbladet fremstår som noe uinteressert i saken.

¹⁸⁴ Morgenbladet 16. juli 1925

Kapittel 6. Jesuittdebatten i den politiske offentligheten i 1956

1950-årene var en tidsalder preget av optimisme og velstandsvekst. Det Norske Arbeiderparti hadde sin storhetstid og satt med makten fra 1945 til 1965. Samtidig som samfunnet var preget av dugnadsånd og gjenreisningsarbeid etter okkupasjonen, lå også trusselen fra den kalde krigen og truet i folkets bevissthet. 1950-tallet var også husmoridealets storhetstid. Samtidig som tidsperioden var preget av optimisme, ulmet den kollektive dårlige samvittigheten etter verdenskrigens folke drept og forfølgelser. I skammens jordsmonn hadde ideen om toleranse gode vekstkår. I 1956 så det ut til at ideen om religionsfrihet og åndsfrihet var allment aksepterte og ønskelige prinsipper i det norske samfunn. Norge tiltrådte De Forente Nasjoners Menneskerettighetserklæring i 1948, denne inneholdt i sin artikkel 18 en prinsipperklæring om full religionsfrihet. 4. november 1950, undertegnet Norge også Den Europeiske Konvensjon for Beskyttelse av Menneskerettighetene og de Grunnleggende Friheter. Jesuittforbudet i grunnlovens paragraf to, stred mot artikkel ni i denne. Regjeringen ønsket derfor å fjerne lovforbudet fra Grunnloven. Vi skal nå over til den siste lovendringsdebatten om jesuittforbudet.

6.1 Bakgrunnen for lovendringsforslaget

Den evangelisk -lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion. De indvaanere der bekjenner sig til den, ere forpliktet til at oppdrage sine Børn i den samme. Jesuitter maa ikke taales¹⁸⁵.

Det var regjeringen som på ny tok opp jesuittforbudet i 1952. I 1956 ble forslaget behandlet i Stortinget. Begrunnelsen til regjeringen for å fjerne paragrafen, var at den stred mot prinsippet om religionsfrihet og artikkel ni i EMK¹⁸⁶:

1) *“Enhver har rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet til å endre religion eller tro og frihet til, enten alene eller sammen med andre, offentlig eller privat, å utøve sin religion eller tro gjennom gudstjenester, undervisning, andaktsøvelser eller iakttagelse av religiøse skikker.*

¹⁸⁵ Paragraf 2 i 1956

¹⁸⁶ Den Europeiske menneskerettighetskonvensjonen

*2) Frihet til å utøve sin religion eller tro skal ikke være gjenstand for andre begrensninger enn den som loven foreskriver og som er nødvendige i et demokratisk samfunn for den offentlige sikkerhet, eller for beskyttelse av andres rettigheter og friheter”*¹⁸⁷

I 1951 ble Norge medlem i FN. Grunnlovens paragraf to ble sett som direkte pinlig for Norge i utenrikspolitisk sammenheng. Utenriksdepartementet uttrykte derfor et sterkt ønske om å fjerne paragrafen. Regjeringen mente også at det ikke burde finnes diskriminerende forbud i grunnloven. Religionssamfunn burde dømmes etter faktiske handlinger, ikke hypotetiske handlinger. Lovendringsforslaget i 1952 ble altså begrunnet med både utenrikspolitiske hensyn og prinsipper.

Som en kuriositet, kan det nevnes at en dansk jesuitt ble nektet innreisetillatelse i Norge i 1955. Pater Roos søkte formelt om tillatelse til å besøke Norge, for å holde foredrag om Jesuittordenen. Justisministeren begrunnet avslaget med å vise til paragraf to i Grunnloven. Saken ble møtt med bestyrtelse i landets presse. Mye kan tyde på at justisministeren ville statuere et eksempel med denne saken. At han ville vise hvor meningsløs bestemmelsen var og øve press på stortinget til å oppheve paragrafen¹⁸⁸.

Komiteen som ble satt til å behandle lovendringsforslaget besto av: Ludvig Olai Botnen (Venstre), Reidar Carlsen (A), Ragnar Christiansen (A), Ranveig Frantzen (A), Nils Langhelle (A), Finn Moe (A), Arthur Sundt (V), Harald Torp (H) og Johan Wiik (A) som utgjorde flertallet som var for å oppheve paragrafen.

Minoriteten i komiteen som stemte i mot, var Carl Joachim Hambro (Høyre), Lars Vatnaland (Bondepartiet) og Erling Wikborg (Krf).

6.2 "Kirkefolkets" holdning i saken

Også i 1956 ble landets biskoper forespurt om sin holdning til jesuittforbudets opphevelse. Kirkens holdning til saken hadde endret seg markant fra 1925. På daværende tidspunkt var samtlige av landets biskoper i mot å tillate jesuitter i Norge. I 1956 derimot, var syv av åtte biskoper for opphevelse. Norges åtte biskoper var: Johannes Smemo fra Oslo Bispedømme, Kristian Schelderup fra Hamar Bispedømme, Bjarne Skard fra Tunsberg bispedømme, Johannes Smidt fra Agder og Telemark bispedømme, Karl Martinussen i Stavanger

¹⁸⁷ Stortingsforhandlingene 1956:570

¹⁸⁸ Vg 14. oktober 1925

bispedømme, Ragnvald Indrebø fra Bjørgvin bispedømme, Arne Fjellbu fra Nidaros bispedømme, Wollert Khron-Hansen fra Sør-Hålogaland bispedømme og Alf Kristian Theodor Wiig fra Nord-Hålogaland bispedømme¹⁸⁹.

Det ble ikke gjort rede for hvem av biskopene som var i mot endring, heller ikke hvorfor. Verken Hamar bispedømme, eller Nidaros bispedømme sine uttalelser om loven, ble nevnt i forhandlingene, de øvrige uttalte seg for oppheving. En kan da anta at biskopen i enten Nidaros eller Hamar uttalte seg mot¹⁹⁰. De biskopene som var for, begrunnet dette med at ”jesuitterforbudet i praksis er fullkomment illusorisk”. Med dette viste de til de manglende sanksjonsmulighetene til forbudet. Enkelte biskoper mente også at det var respektløst ovenfor grunnloven å beholde en meningsløs bestemmelse¹⁹¹.

I 1925 var alle professorene ved Menighetsfakultetet motstandere av å fjerne forbudet. I 1956 var to av fire professorer for opphevelse. Av professorene ved det Teologiske Fakultet var tre professorer for, mens en mente at romersk - katolske ordener ikke kunne tillates uten offentlig kontroll.

Vedlagt stortingsforhandlingsreferatene var også en uttalelse fra tillitsmenn i frivillige kristelige organisasjoner, som begrunnet sin motstand mot oppheving av forbudet med at: ”Situasjonen er den samme i dag som den gang. Vi kan ikke se at det er skjedd noe den siste mannsalder som berettiger en opphevelse av forbudet”¹⁹². Uttalelsen ble signert av 22 tillitsmenn. Jeg har dessverre ikke hatt anledning til å finne ut hvem disse er, eller hvilke organisasjoner de tilhørte.

Som vi ser av disse kildene, var kirkens og ”kirkefolkets” holdning til jesuittforbudet, endret i 1956. Det var mindre motstand mot å tillate ordenen og man kan da følgelig anta at ordenen ble ansett for å være lite truende for den lutherske statskirken. Det faktum at Luthersk Kirketidende ikke engang nevnte lovendringsforslaget i 1956, tyder på at de ikke interesserte seg for saken.

Der vi derimot kan finne motstand mot en oppheving, er i de kristelige frivillige organisasjonene og muligens menighetsrådene. Siden det ikke sto noen videre begrunnelse av denne motviljen, annet enn at ”situasjonen ikke har endret seg”, er det vanskelig å si noe mer om denne saken, enn at ”kirkefolket” ikke så ut til å engasjere seg stort i jesuittdebatten i 1956.

¹⁸⁹ <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=1926#oslo>

¹⁹⁰ Stortingsforhandlingene 1956:570

¹⁹¹ Stortingsforhandlingene 1956: 574

¹⁹² Stortingsforhandlingene 1956: 575

I debatten fra 1925, ble det hevdet at kirkefolket ønsket å opprettholde forbudet. I 1956 har argumentet endret ordlyd, det er nå «kristenfolket» som ønsker forbud mot jesuitter. Selv om stemningen blant landets biskoper og teologiprofessorer har snudd siden 1925, mente mindretallet at uttalelsene tillitsmennene viste at synet til kristenfolket ikke hadde endret seg fra sist forbudet ble behandlet.

Mindretallet, med Wikborg, Hambro og Vatnaland, hevdet også at at biskopenes holdning til jesuittspørsmålet baserte seg på en misforståelse. Biskopene hadde blitt forespeilet at grunnlovsforbudet var en tom paragraf, som ikke kunne håndheves. Mindretallet hevdet at dette var feil. De mente at medlemmer av jesuittordenen ville bli rammet av straffelovens paragraf 330: ”som straffer den som stifter eller deltar i en forening der ved lov er forbudt---- eller hvis medlemmer forplikter seg til ubetinget lydighet mot noen”¹⁹³. Mindretallet mente også at fremmedloven av 22. april 1917 og den nye fremmedloven av juni 1925, kunne brukes til å sanksjonere jesuittforbudet.

Videre tolket mindretallet paragrafen til å bety at enkelt-besøkende jesuitter, ikke ville bli rammet av loven. Heller ikke kunne staten utvise norske borgere som ble jesuitter.

6.3 Prinsippet om åndsfrihet

Det var som nevnt regjeringen som i 1952 fremmet forslag om å oppheve jesuittforbudet. Begrunnelsen for dette var at forbudet stred mot prinsippet om religionsfrihet og fri religionsutøvelse, etter det innhold som ”verdens nasjoner i dag er enige om å legge i dette prinsipp”¹⁹⁴.

Det ble også hevdet at Norges åndelige utvikling har fjernet seg langt fra det stadium det var på i 1814. Og at det i 1956, også på kirkelig hold, var enighet om at åndsmakt måtte møtes med åndsmakt og ikke diskriminerende lovforbud.

Av mindretallet i debatten, ble det hevdet at jesuittene hadde vist seg som intolerante mot protestanter i katolske land. De stilte derfor spørsmål om hvorfor det skulle oppfordres til å behandle jesuittene tolerant. Mindretallet tolket prinsippet om religionsfrihet til å bety personlig trosfrihet og rett til fri religionsutøvelse med vern av Gudsdyrkelse. ”Denne frihet har alle uavkortet i vårt land”¹⁹⁵.

¹⁹³ Stortingsforhandlingene 1956: 573

¹⁹⁴ Stortingsforhandlingene 1956:570

¹⁹⁵ Stortingsforhandlingene 1956: 572

Flertallet repliserte med at temaet ikke kunne behandles ut i fra den synsvinkelen. ”Å svare på en intoleranse man selv henger ut til fordømmelse med intoleranse, må betegnes som like fordømmelig”¹⁹⁶. Det ble også hevdet at enhver intoleranse ovenfor utøvelsen av de grunnleggende rettighetene, måtte fordømmes. Majoriteten påpekte også at den norske lovgivningen var nok til å forebygge eventuelle uheldigheter ved å slippe ordenen inn i landet.

Mindretallet mente at jesuittforbudet ikke stred mot konvensjonen om menneskerettighetene. De hevdet at Jesuittordenen ikke var en religiøs orden, og derfor ikke kunne påberope seg mangel på religionsfrihet. Siden det romersk – katolske trossamfunn hadde full religionsfrihet, og jesuittordenens religion var den samme som dette, var det ingen problem å signere konvensjonen uten forbehold. Det ble vist til Sverige som hadde forbud mot klostre, men likevel signerte konvensjonen uten forbehold. Også forbudet mot jødiske slaktemetoder ble sammenlignet med jesuittforbudet.

Av majoriteten ble det hevdet at ”religionsfrihet skulle omfatte personlig trosfrihet og rett til fri religionsutøvelse med vern om trosbekjennelse og Gudsdyrkelse”¹⁹⁷.

Som vi ser, var argumentasjonen noe av den samme som i 1897 og 1925. Det er bare vektbalansen som har blitt forskjøvet. I 1956 var de som argumenterer for full religionsfrihet i Norge i flertall. I tillegg hadde de en internasjonal konvensjon å støtte seg på.

6.4 Jesuittene som propagandister

Også i debatten i 1956 kom forestillingen om jesuitten som propagandister til syne. Mens mindretallet ytret de samme betenkelighetene til jesuittenes propagandavirksomhet, som kom til syne i 1925, ble dette argumentet snudd på hodet av flertallet i 1956.

Det ble hevdet at det var intolerant å nekte en religiøs orden å forsøke å verve proselytter i Norge. Å nekte jesuittene å bruke propaganda i sin misjon, ble forstått som en innskrenkning av den frie religionsutøvelse. Flertallet mente at i denne retten inngikk også retten til å ”virke for sin tros utbredelse innen for loven og ærbarhetens grenser”¹⁹⁸. Så i stedet for å omtale propagandaen som noe beklagelig, slik som ble gjort av begge parter i 1925, ble det i 1956 hevdet som en menneskerett.

¹⁹⁶ Stortingsforhandlingene 1956:572

¹⁹⁷ Stortingsforhandlingene 1956:572

¹⁹⁸ Stortingsforhandlingene 1956: 571

6.5 Jesuittenes mål, midler og politiske aktivisme

Jesuittenes mål og midler ble også omtalt i 1956. I likhet med 20-tallets debatt, ble det sagt lite konkret hva disse midlene var. Målet ble omtalt som det samme: Utbredelse av den katolske tro og underminering av protestantismen.

Majoriteten ytret forskjellige synspunkter i denne saken. Noen hevdet at jesuittenes mye omtalte midler hørte fortiden til. Andre mente at de enkelt kunne begrenses av norsk lovgivning. Det ble også sådd tvil om sannhetsgestalten i disse påstandene. Kunnskapen om jesuittenes mål og midler baserte seg tross alt på beretninger fra utlandet. I Norge hadde man ingen reell erfaring med ordenen. Om jesuittenes moral-lære ble det hevdet at «den morallæren som i dag praktiseres, er i virkeligheten ingen annen enn den katolske kirkes morallære»¹⁹⁹. Flertallet mente at jesuittenes ”midler” måtte møtes med åndskamp, noe annet ville bety å underkjenne sin egen kirkes evne til å møte og kjenne utfordringer.

Minoriteten hevdet at det fantes tallrike tilfeller på at jesuittene hadde ført an i kamp mot annerledestroende. I disse kampene skulle jesuittene ha benyttet seg av voldsomme midler, av både fysisk og åndelig makt. Som eksempel ble det også i 1956 vist til Madagaskarhendelsene. De viste også til nyere eksempler: i Spania og Colombia har protestantiske samfunn helt frem til ”i dag” blitt utsatt for angrep og forfølgelser”²⁰⁰.

Mindretallet uttrykte også en bekymring for at ordenen skal starte opp skoler i Norge, med det formål å påvirke protestantiske barn og unge. Det ble hevdet at ordenen på det gjeldende tidspunkt drev over 4000 skoler i andre land. Mindretallet uttrykte en frykt for at jesuittene ville påvirke norske barn med sin tvilsomme moralteologi. En professor Andr. Seierstad ble sitert: ”En rekke jesuittiske moralforeskrifter er av den art at de strider ikke bare mot kristen moral men mot gjengse, allmenn-menneskelige moralbegreper som enhver rettsstat må forutsette hos det overveldende flertall av borgerne.”²⁰¹

Minoriteten tok til orde mot majoritetens påstand om at jesuittenes midler måtte bekjempes med åndelige midler, de mente at denne påstanden vel kunne gjelde for voksne, men ikke for barn. Et moderne samfunn burde beskytte barn mot uheldig påvirkning. ”Intet er mere beskyttelsesverdig enn barnesinnet”.²⁰² Det ble omtalt som skjebnesvangert for samfunnet om barn og unge skulle bli moralsk villedet i sine grunnleggende år. Jesuittenes angivelige lære om

¹⁹⁹ Ibid:571

²⁰⁰ Ibid: 573

²⁰¹ Ibid:573

²⁰² Ibid

det skjulte forbehold ble påstått å være nok til å konstatere dette. ”Den alvorligste anke mot jesuitterordenen er dens uthuling av det absolutte sannhetsbegrep som er den kristne etikks innerste kjerne.”²⁰³

I likhet med debatten i 1925, ble det hevdet at Jesuittordenen ikke var et religionssamfunn. I motsetning til den forrige debatten var det ikke like mye snakk om ordens angivelige politiske natur. Fokuset hadde rettet seg mot det ”militær-liknende hierarkiet”. Mindretallet hevdet at ordenen besto av et totalitært hierarki, som ble ledet av en general som skulle vises ubetinget lydighet.”Forstand, vilje og samvittighet flyttes fra de enkelte personer og legges i lederens hånd”²⁰⁴. Det er igjen påstanden om jesuittordenens ”kadaverlydighet” som kommer til syne her. ”Mot din foresatte skal du være som staven i oldingens hånd – ja som et lik (sicut cadaver). Ignatius Loyola”²⁰⁵.

6.6 Resultatet av debatten

Forslaget oppnådde det nødvendige 2/3 flertall og jesuittforbudet ble omsider opphevet i 1956. Som vi har sett var det hovedsakelig de samme argumentene som ble brukt i 1956, som i debatten på 1920-tallet. Jesuitt-forbudets behandling i stortinget i 1956, skilte seg fra den i 1925 på flere måter. I 1925 innstilte konstitusjonskomiteens flertall forslaget om oppheving til forkastelse. I 1956, oppfordret komiteens flertall, Stortinget til å stemme for opphevelse. Utenriksdepartementet uttrykte et sterkt ønske om å fjerne forbudet, for slik å kunne ratifisere EMK uten forbehold. Også resten av regjeringen uttrykte ønske om opphevelse. På de tre tiårene hadde også kirken forandret mening i saken og uttrykte en klar og tydelig støtte for opphevelse.

²⁰³ ibid

²⁰⁴ Stortingsforhandlingene 1956:573

²⁰⁵ Ibid:573

Kapittel 7: Konklusjon

Vi har nå gjennomgått deler av jesuittdebattene på 1900-tallet. Vi har sett på argumentasjonen brukt i Stortingsdebattene og holdninger som kom til syne i den offentlige pressen. I bakgrunns-kapittelet ble det trukket tråder tilbake til 1600-tallets jesuittforbud. Disse trådene ble trukket, fordi jeg mener at disse tidligere forbudene, danner forklaringsgrunnlaget for at jesuittforbudet kom med i Grunnloven. En delforklaring på dette paradokset, kan også være at forbudet baserte seg på lån fra andre land.

Forskjellene på debattene i 1897, 1925 og 1956 er mange. I 1897 var faktisk majoriteten i Stortinget for å fjerne lovforbudet, 63 stemte for og 48 i mot. Siden grunnlovsendringer krever 2/3 flertall, var likevel ikke dette nok til å fjerne paragrafen. Skal man se jesuittdebattene i tråd med utviklingen av religiøs toleranse, fikk denne utviklingen en nedtur i 1925. Da stemte 99 mot oppheving og bare 33 for. I 1956 fikk igjen utviklingen av religiøs toleranse en oppsving. Grunnlovsforbudet ble vedtatt fjernet, 111 representanter stemte for, 31 i mot. Årsaken til nedturen i 1925 kan nok forklares med tidsperioden. Dette var en tid preget av konflikt og mistenksomhet mot fremmede grupperinger. Katolikkene var også mer synlig i det offentlige samfunnet. Van Rossums visitas bidro også helt klart til negativiteten rettet mot den katolske kirke. Marta Steinsvik sin polemiske anti-jesuittkampanje, kan også ha bidratt til å øke trusselbildet.

Både i 1897 og 1956, mente motstanderne av å fjerne jesuittparagrafen, at det fantes sanksjonsmuligheter for forbudet i kriminallovgivningen. I 1897 kan dette se ut til å ha bidratt til å avgjøre resultatet. I 1956 derimot, så ikke dette ut til å gjøre noe forskjell for utfallet.

Innledningsvis la jeg frem tre spørsmål jeg ville forsøke å besvare i masteroppgaven: *Hvilke argumenter ble brukt i debattene om jesuittforbudet? Hvilke holdninger kom til syne i disse argumentene? Hvordan forandret disse argumentene seg fra 1925 til 1956?* Disse spørsmålene mener jeg å ha besvart i kapittel fire, fem og seks. Gjennom å kategorisere argumentene tematisk, har jeg også reflektert over de forskjellige holdningene til jesuittordenen. Hvordan argumentene forandret seg fra 1925 til 1956 kommer også frem. I både kapittel fire og seks ble argumentene presentert tematisk. Disse temaene ble valgt av den enkle grunn at de kunne belyse flere aspekter ved argumentasjonen. Disse bidro også til å kartlegge forskjellen i argumentasjon i 1925 og 1956.

Argumentene som ble brukt i de to debattene var til dels de samme. Den store forskjellen mellom de to debattene var en meningsforskyvning. Mens flertallet i Stortinget i 1925, var i mot å oppheve forbudet, var flertallet av Stortinget i 1956 for.

Vi har sett at kirkefolkets holdning til jesuittforbudet endret seg fra 1925 til 1956. Dette kan tyde på at ønsket om konfesjonell enhet ikke lenger var like aktuelt. Samtidig tyder det også på at katolisismen og jesuittordenen, ikke lenger ble sett på som en stor trussel, verken for protestantismen eller det norske samfunn. «Kristenfolket», som jeg tolket til å omfatte lekmannsbevegelsene og menighetsrådene, var fremdeles i mot oppheving i 1956. Det viste seg at stortinget ikke var like lydøre for deres ønsker, som kirkens.

Prinsippet om åndsfrihet og religionsfrihet, var i 1925, et prinsipp som ble promotert av et fåtall, i 1956 derimot, var det et prinsipp som så ut til å være allment akseptert blant de norske politikerne. Kirkelige representanter uttrykte også et ønske om at Norge skulle ha religionsfrihet. Andre verdenskrig hadde vist på den grusomste måte hvordan diskriminering av enkelte grupperinger kunne utarte seg. Det er ikke utenkelig at denne etterpåklokskapen også spilte inn. Norge måtte også ta utenrikspolitiske hensyn på 50-tallet. Det ble ansett å være pinlig for landet å ha en grunnlovsparagraf som diskriminerte enkelte grupperinger på grunn av deres tro. Selv om regjeringen hevdet at de prinsipielt var i mot jesuittforbudet, tror jeg Norges medlemskap i FN og den nært forestående ratifikasjonen av EMK, er hovedforklaringen på regjeringens holdning i saken.

Argumentet om den truende propagandavirksomheten, så ut til å ha mistet sin effekt i 1956. Et nytt aspekt i mot-argumentasjonen var at det ble hevdet at propagandavirksomhet var en menneskerett. Katolsk propaganda ble heller ikke sett som farlig på denne tiden. Det ble hevdet at den protestantiske kirken måtte være i stand til å motgå slikt med åndelige våpen.

Jesuittenes mål og midler ble heller ikke sett som like skremmende som i 1925. Det ble ytret en tiltro til at norsk lovgivning kunne hankses med dette. Det ble også ytret en mistro til sannhetsgestalten i påstandene om disse midlene. Siden disse påstandene baserte seg på utenlandske kilder og ikke egne erfaringer, ble de møtt med en viss mistro.

Det er vanskelig å skille ut hva som er sant og usant i påstandene om jesuittordenen. Ordtaket «ingen røyk uten ild», fungerer godt i denne sammenhengen. Som myter flest, har også jesuittmyten et skjær av sannhet i seg, om enn et ørlite ett. Frykten for at jesuittordenen ville manipulere Norges unge og lovende, gjennom skolevesenet, kan kanskje virke forståelig når

man ser på bakgrunnen for denne frykten. Jesuittordenen hadde siden middelalderen vært kjent som «Europas Skolemestere», denne suksessen, kombinert med at jesuittenes fremste mål var å spre sin religion, kunne visst ha virket fryktinngytende på protestantiske nordmenn. Det er heller ingen tvil om at jesuittene hadde som mål å utbre den katolske tro. Heller ikke er det noen tvil om at ordenen i middelalderen hadde som mål å ødelegge protestantismen. Siden reformasjonen har den protestantiske og katolske kirke stått i et motsetningsforhold, der de har konkurrert om hvem som promoterte den rette vei til frelse. Begge kirkene har polemisk nedvurdert hverandre som kjettersk og skadelig heresi. Jeg sier meg derfor enig med Jonathan Wright sin påstand om at protestantenes fiendtlige innstilling til jesuittene, ikke er et spesielt merkelig fenomen.

Det er likevel et paradoks at det blant nordmenn på 1900-tallet, fantes en slik uvilje direkte rettet mot jesuitter. Siden jesuittordenen på denne tiden, aldri hadde vært etablert i Norge, hadde det vært naturlig å anta at antipatien mot en konkurrerende konfesjon rettet seg mer mot den katolske kirken i sin helhet, enn mot en enkelt orden. Dette paradokset må ha flere forklaringer: Det var begrenset kunnskap om jesuittordenen i Norge, den kunnskapen som fantes baserte seg på tendensiøse fortellinger fra utlandet. Uviljen mot jesuittene kan også tolkes som en generell uvilje mot den katolske kirke. Siden katolisismen ble tillatt i 1845, kan det tenkes at jesuittforbudet ble sett som siste skanse, for den romerske kirken. Uviljen mot å endre grunnloven, kan også forklares så enkelt som det, uvilje mot endring.

Den endelige avgjørelsen om å fjerne jesuittforbudet i 1956, var en prinsipiell seier for religionsfriheten i Norge. Den markerte også slutten på grunnlovens paragraf 2 sin lange diskriminerende historie. Seieren ble også et symbol på statens ønske om religiøs toleranse, en statlig aksept av et pluralistisk samfunn.

Litteraturliste

Bøker

Amundsen, Arne Bugge & Laugerud, Henning (2001) *Norsk Fritenkerhistorie 1500-1850*. Oslo, Humanist Forlag.

Bangert, William V.(1986) *A History od the society of Jesus* Institute of Jesuit Sources, Indiana.

Fliflet, Arne (2006) *Grunnloven: 17. mai 1814- norsk lovkommentar*. Oslo, Gyldendal Rettsdata.

Garstein, Oskar (1998) *Klosterlasse – Stormfuglen som ville gjenerobre Norden for katolisismen*. Oslo, Aschehoug i samarbeid med Fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og Det norske akademi for sprog og litteratur.

Gilje, Nils & Rasmussen, Tarald (2002) *Tankeliv i den lutherske stat 1537-1814- Norsk idèhistorie bind II*. Oslo, Aschehoug.

Henriksen, Vera. Gran, John Willem. Gunnes, Erik. Langslet, Jan Roar & Garstein, Oskar.Eidsvik, Bernt Ivar (1993) *Den Katolske kirke i Norge*. Oslo, Aschehoug.

Johnson, Johs. (1914) *Det første hundreår av Madagaskars Kirkehistorie*. Stavanger.

Kraft, Siv Ellen. Natvig, Richard (red) (2006) *Metode i Religionsvitenskap*. Oslo, Pax Forlag A/S

Levine Alan (1999) *Early modern skepticism and the origins of toleration* Lenham, Lexigan Books.

Lundeby, Einar. Fossetøl, Bernt. Grimnes, Finn. Vasshaug, Jørgen. (1995, 3. utgave), 1 utgave 1971, Lexi: nye ord – vanskelige ord – fremmede ord, Kunnskapsforlaget,

Mitchell, David J. (1980) *The Jesuits, a history*. Michigan, The University of Michigan.

Oftestad, Bernt T. & Rasmussen, Tarald. & Schumacher, Jan (2005) *Norsk Kirkehistorie*. 3. utg. Oslo, Universitetsforlaget.

Rasmussen, Tarald & Thomassen, Einar (2002) *Kristendommen – En historisk innføring* 2. utg. Oslo, Universitetsforlaget

Wright, Jonathan (2004) *God`s Soldiers: Adventure, Politics, Intrigue, and Power-A History of the Jesuits*. Pennsylvania, The Doubleday Religious Publishing Group.

Zagorin, Perez (2003) *How the idea of religious toleration came to the West*. Oxford, Princeton University Press

Artikler

Eliade, Mircea.red.Broderick, John F. art.forf. (1987) Jesuits, The Encyclopedia of Religion volume 8, New York, Macmillian Publishing Company (editor in chief: Mircea Eliade)

Eliade, Mircea.red. Kolakowski, Leszec. Art. Forf. (1987)Blaise Pascal, The Encyclopedia of Religion volume 8, s 201-203 New York, Macmillian Publishing Company.

Molland, Einar (1956) Jesuittforbudet i Grunnlovens §2 – Betenkning innhentet av Stortingets Utenriks- og konstitusjonskomitè. (innstilling S. nr. 224, s575-589) Oslo, Stortinget.

Internettkilder

Aftenposten.no (25.04.2000) Lite blad, stor kirkemakt. Tilgjengelig fra:
<http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d136764.htm> (13.05.2012)

Katolsk.no (2003-03-05) Jesuittordenen (Internet) Tilgjengelig fra:
http://www.katolsk.no/organisasjon/norge/ordener/sj/a_sj_2 (07.05.2012)

Kirken.no (Mangler dato) Biskopene i den norske kirken 1537-2011 Tilgjengelig fra:
<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=1926#oslo> (12.05.2012)

Lovdata.no.(27.04. 2012) *LOV 1999-05-21 nr 30: Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven)*(internett) Oslo, Justisdepartementet og Det juridiske fakultet i Oslo.
Tilgjengelig frå: <http://www.lovdata.no/all/hl-19990521-030.html#map012>
(01.05.2012)

Lovdata.no (11.05.2012) *Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814* hentet fra: <http://www.lovdata.no/all/nl-18140517-000.html> (13.05.2012)

www.lutherskirketidende.no (01.01.2011) Luthersk Kirketidende (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.lutherskirketidende.no/index.cfm?id=282834> (13.05.2012)

Norsk Samfunnsfaglig Datatjeneste (2010) Storting (Internet) Tilgjengelig fra:
<http://www.nsd.uib.no/polsys/storting/>

Schwach, Jarle (1997) Synonymordbok og fremmedordbok for kryssordlødere (internett) hentet fra:
http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2010110808133
(01.10.2011)

Store Norske Leksikon (09.09.2011) Dagbladet (Internett)Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Dagbladet>
(09.05.12)

Store Norske Leksikon (10.12.2009) Aftenposten (internett) Tilgjengelig fra: <http://snl.no/Aftenposten>
(13.05.2009)

Stortinget.no (08.02.2008) Grunnloven fra 1814 (Internett) Tilgjengelig fra:
<http://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>
(13.05.2012)

Masteroppgaver

Aasvanger, Linda (2010) ["En fare som truer os alle" : utgivelsen og omtalen av Sions vises protokoller i Norge 1920-1925 med vekt på Albert Hiorths religiøse tilnærming](#) Masteroppgave, Universitetet i Oslo

Slotsvik, Tone Njølstad (2009) "*Alt for Norge. Ikke ogsaa for katoliker?*": den katolske minoriteten i Norge 1905-1930 Masteroppgave, Universitetet i Bergen

Sverdrup-Thygeson, Ulrik (2009) *Grunnlovens forbud mot jesuitter og munkeordener : religionsfrihet og grunnlovskonservatisme 1814-1956*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.

Kilder

Stortingsforhandlingsreferatene. *Indst. No. 130, Innstilling fra Konstitusjonskomiteen angaaende Forslag til Forandring i Grundlovens § 2*. 10. Mai 1897. Kristiania, Konstitusjonskomiteen, Stortinget.

Stortingsforhandlingsreferatene. *Ang. Straffeloven§39*. 10.12.1902. Kristiania, Stortinget.

Stortingsforhandlingsreferatene. *Innst. S. nr. 25, Innstilling frå utenriks- og konstitusjonskomiteen angående St. prp. 123/1923: Om forandring i grunnlovens § 2*. 16. juli 1925.

Stortingsforhandlingsreferatene. *Innst. S. nr. 224. Innstilling frå utenriks- og konstitusjonskomiteen om forslag til endring i Grunnlovens § 2*. 24. oktober 1956. Oslo, Utenriks- og konstitusjonskomiteen, Stortinget.

Morgenbladet, 1925, 1956

Dagbladet, 1925, 1956

Luthersk Kirketidende 1925, 1956

Vg årstall 1955

Abstract

The main purpose of this master assignment is to survey attitudes towards the Jesuit Order in Norway during the 1900s. More precisely; the attitudes shown in the context with the proposition of removing the §2 Bill in The Constitution; The Jesuit Paragraph; “Jesuits must not be tolerated”. Such propositions were submitted and discussed by The Storting on three different occasions; in 1897, 1925 and finally in 1956. The assignment makes a comparison between the debates in 1925 and in 1956. This study seeks to illuminate the attitudes of the Norwegian public; imaginations that showed itself in the debates in The Storting and in the

press. Secondly; it also illuminates the development of the state controlled religious tolerance in Norway. A development mainly described started off with the state controlled religious intolerance of the 17th Century and, as in the assignment, ends with the state controlled religious tolerance towards the end of the 20th Century. From the desire of confessional unity to an acceptance of the pluralistic society.